

Bare en jordlapp?
Kampen om Jemtland 1564-1571
Ole Kristian Sandvik

Hovedoppgave i historie
Institutt for historie og klassiske fag
Norges Teknisk-naturvitenskapelige Universitet
Trondheim 2004

HAMLET: *Si, hvilken hær er dette?*
HØVEDSMANNEN: *Den er fra Norge, herre.*
HAMLET: *Og hvor skal den?*
HØVEDSMANNEN: *Til Polen.*
HAMLET: *Hvem er fører?*
HØVEDSMANNEN: *Fortinbras,
Den gamle kongens brorsønn.*
HAMLET: *Gjelder ferden
En større del av Polen, eller bare et grensestrøk?*
HØVEDSMANNEN: *Jeg sier det som det er:
Vi er på hertog for å ta en jordlapp,
Som ikke eier annen verd enn navnet.
Jeg ville ikke leie den for fem
Dukater; hverken Norge eller Polen
Vil oppnå mer enn fem dukater for den
Om den blir solgt med alle rettigheter.*
SHAKESPEARE, *Hamlet*

Forord

Dette har vært svært lærerikt! Å fordype seg i Jemtland under den nordiske syvårskrig har vært et spennende innfallsvinkel til å studere norsk, svensk, dansk, europeisk og jemtsk historie. Jeg har fått studere hendelser som fant sted både på det lokale, regionale, nasjonale og internasjonale plan. Jeg har fått møte konger og krigere, bønder og fogder. Det var min veileder, professor Steinar Imsen som førte meg til emnet og til målet. Jeg vil rette en stor takk til ham for hans kyndige veiledning, gode humør og tålmod! Jeg vil også generelt takke miljøet rundt Imsen for den støtten og oppmuntringen jeg har fått der. En særskilt takk går til Magne Njåstad, Espen Andresen og Bjørnar Egeland for deres entusiasme for min hovedoppgave.

En som jeg har vært i kontakt med per epost har vært dr. Mats Hallenberg ved Stockholms Universitet. Han takkes for hjelp med å forstå svensk 1500-talls terminologi. Stipendiatene Sonja Wallman og Thord Theland ved Mitthögskolan i Östersund takkes også for hjelp pr epost og for hyggelige samtaler de gangene vi har møttes. Jeg vil også takke alle ansatte ved Historisk institutt. Spesielt vil jeg takke professor emeritus Jørn Sandnes fordi han tok seg tid til å lytte til en forholdsvis forvirret hovedfagsstudent høsten 2003, og for de innspillene jeg fikk da. I desember 2003 var jeg tilstede på en konferanse om nordiske grenselandskap på Schæffergården i København. Her fikk jeg innblikk i andre områder hvor det har blitt gjort forskning. Jeg satt igjen med en følelse av at Jemtland var et ganske spesielt område, men at landskapet ikke var unikt, sett i en større sammenheng.

Mine nære venner gjennom dette studiet Inge Manfred Bjørlin, Asbjørn Hepsø, Lars Busterud og Erik Roll takker jeg for den fantastiske turen vi hadde til Røros. På denne turen ble det ikke snakket så veldig mye fag, det var kanskje like greit! I stedet var turen preget av konstant latter, god mat og herlig drikke. Denne oppgaven kunne ikke ha blitt til hvis vi ikke hadde støttet opp om hverandre i den tida som har gått. Jeg vil også rette en takk til de andre vennene jeg har fått her på x-salen, blant annet: Jon Arne Ormbostad, Håvard Langklep, Håvard Faanes, Linn Kathrin Olsrud, Sindre Aarsborg, Olaug Strand, Benny André Halsbog, Arve Sletten, Torgeir Sæveraas, Eirik Skar, Jan Frode Hatlen, Per Morten Barstad, Martin Eyrich, Morten Ottesen og Inghild Marie Melva takk for et godt arbeidsklima. Ingen er glemt! Jeg vil rette en spesiell takk til Arne Marius Stølan for alle de ville samtalerne vi har hatt. De har sjelden dreid seg om det faglige! Jeg setter umåtelig stor pris på den store innsatsen mine korrekturlesere har lagt ned de. De har vært: Magne, Espen, Bjørnar, Inge, og Helge Olav Haneseth Ramstad. Takk for at dere tok dere tid til å lese gjennom mitt arbeide!

De ansatte og beboerne ved Nordre Hallsetvei 87 takkes for at jeg hadde et sted å komme til når det var behov for å forlate historiens verden en stund! Til sist til min familie og venner både på Frosta, Trondheim og hvor ellers de måtte finnes. Takk for uendelig tålmodighet med meg.

Dragvoll, mai 2004
Ole Kristian Sandvik

INNHold

1. INNLEDNING	5
1.1. TEMA – PROBLEMSTILLING	5
1.2. BEGREPENE	6
1.3. HISTORIOGRAFIEN	7
1.4. OPPLEGGET	16
1.5. KILDENE	17
1.5.1. Regnskapsmaterialet	17
1.5.2. Brevmaterialet	19
1.5.3. Herredagsdombøkene	20
2. DEN NORDISKE SYVÅRSKRIG 1563-1570	21
2.1. INNLEDNING	21
2.2. BAKGRUNN FOR KRIGEN	21
2.3. SYVÅRSKRIGEN	24
2.4. FREDSLUTNINGENE	27
2.5. KRIGEN I MIDT-NORDEN	29
3. UNDERSØKELSESONRÅDET	33
3.1. INNLEDNING	33
3.2. GEOPOLITISK PlassERING	33
3.3. STATSTILKNYTNING	35
3.3.1. Rettsvesen	39
3.4. SOSIALE OG ØKONOMISKE FORHOLD	41
4. DET SVENSKKE OKKUPASJONSSTYRET 1564 – 1571	43
4.1. INNLEDNING	43
4.2. ORGANISERINGEN AV DEN SVENSKKE FORVALTNINGEN AV JEMTLAND 1564-1571	44
4.3. JEMTLAND SOM RESSURS	47
4.3.1. Nye skatter?	48

4.3.2.	<i>Inntektene av Jemtland under okkupasjonen</i>	50
4.3.3.	<i>Utskriving</i>	64
4.4.	LOV OG RETT	65
4.1.1.	<i>Lagmannen</i>	65
4.4.1.	<i>Bøtene</i>	69
4.5.	OPPSUMMERING.....	72
5.	JEMTENE OG DEN SVENSKKE OKKUPASJONEN	75
5.1.	INNLEDNING	75
5.2.	JEMTENE OG KRIGSUTBRUDET	75
5.3.	MOTSTAND?	79
5.3.1.	<i>Rømming</i>	83
5.4.	DE JEMTSKE INSTITUSJONENE UNDER OKKUPASJONEN	87
5.4.1.	<i>Tinget</i>	87
5.4.2.	<i>Nemndene</i>	89
5.4.3.	<i>Lagmannen</i>	91
5.4.4.	<i>Lensmennene</i>	91
5.5.	OPPSUMMERING.....	93
6.	DANSK-NORSKE MYNDIGHETERS TILTAK OVERFOR JEMTLAND 1563-1597	97
6.1.	INNLEDNING	97
6.2.	SENTRALMYNDIGHETENES FORHOLD TIL JEMTLAND UNDER DEN SVENSKKE OKKUPASJONEN	97
6.3.	TRAKTATENE. ROSKILDE 1568 – STETTIN 1570	98
6.4.	DANSK-NORSKE SENTRALMYNDIGHETER TILTAK OVERFOR JEMTLAND 1571-1597.....	102
6.4.1.	<i>Bakgrunn: administrative endringer i Norge på slutten av 1500-tallet</i>	103
6.5.	TILTAK FRA SENTRALMYNDIGHETENE I PERIODEN 1571-1597.....	105
6.5.1.	<i>Skattepolitikk</i>	107
6.5.2.	<i>Kirkepolitikk</i>	108
6.5.3.	<i>Klager på lensherre og fogd</i>	111
6.6.	OPPSUMMERING.....	115
7.	KONKLUSJON	117

KILDEPUBLIKASJONER, OPPSLAGSVERK OG LITTERATUR	121
KILDEPUBLIKASJONER	121
OPPSLAGSVERK.....	122
LITTERATUR.....	122
APPENDIKS	133
APPENDIKS 1: LAGMENN, UNDERLAGMANN, FOGDER OG LENSHERRER I JEMTLAND 1563-1597.....	135
APPENDIKS 2: KART OVER JEMTLAND	137
APPENDIKS 3: INNHOLDET I DEN TRYKTE UTGAVEN AV JÄMTLANDSKA RÅKENSKAPER 1564-1571 KONTRA ORIGINALHÅNSKRIFTENE.	139
APPENDIKS 4: SKATTEEVNE OG TINGLAG MED DE STØRSTE GÅRDENE.	141
APPENDIKS 5: NEMNDEMENNENES SKATTEEVNE	143

TABELLER

FIGUR 1: ANTALL SKINN KJØPT OPP AV FOGDEN	54
FIGUR 2: ANTALL POSTER I SAKEFALLSLISTENE. JEMTLAND.	58
FIGUR 3: INNTEKTENE SAMLET	62
FIGUR 4: SKATTEUTVIKLINGEN I PENNINGER.....	63
FIGUR 5: UTVIKLINGEN AV SAKEFALLET I MEDELPAD 1564-1571	70

1. Innledning

1.1. Tema – problemstilling

Tema for denne hovedoppgaven er Jemtland under den nordiske syvårskrig (1563-1570). Fra 1564 og frem til 1571 var Jemtland okkupert av svenske styrker. Syvårskrigen innvarsler en ny politikk fra svensk side overfor Jemtland. I krigene som preget perioden fremover, var ofte Jemtland på en eller annen måte involvert, enten ved at landskapet ble okkupert eller ved at det på andre måter fikk merke krigens virkninger. Fra okkupasjonsårene har vi bevart et rikholdig kildemateriale som gir oss mulighet til å gå den svenske okkupasjonen etter i sømmene. Var det svenske styret et terrorvelde, slik det i lokalhistorisk litteratur blir fremstilt, eller baserte svenskene seg på støtte og samarbeid blant jemtene for gjennomføring av sin politikk? Vi er videre interessert i å finne ut om Jemtland under okkupasjonen ble politisk og økonomisk integrert i Sverige. Det er min hypotese at den svenske okkupasjonen av Jemtland ikke artet seg som noe terrorvelde, og at okkupasjonsmakten baserte seg på allerede eksisterende institusjoner for kontroll med landskapet og for kommunikasjon med jemtene. Vi ser også at jemtene benyttet seg av de samme kommunikasjonskanaler med makthaverne som før krigen, det vil si tinget.

Den nedre avgrensning for vår fremstilling er 1563. Høsten 1563 gjorde svenskene et første forsøk på å okkupere landskapet, men de ble raskt drevet ut igjen av norske styrker. Vinteren 1564 ble Jemtland okkupert av svenske styrker på nytt. Denne okkupasjonen varte helt frem til våren 1571. Da kom landskapet under lensherren Ludvig Munks kontroll. Ludvig Munk fikk mange klager på seg både fra jemtene og fra trønderne på sin embetsførsel. Det ble tatt et endelig oppgjør med Ludvig Munk på herredagen i Trondheim i 1597 etter at han året før var blitt avsatt i sin andre periode som lensherre i Trondheim. Her ble det gjennomført tiltak som også skulle få konsekvenser for Jemtlands videre politiske historie; Jemtland skulle ikke lenger være et eget lagsogn, men ligge under Trondheim lagdømme. Samtidig ble de første skrittene tatt mot avskaffelsen av den jemtske provinskommunen.

Ettersom begrepene integrasjon og stat vil stå sentralt i denne oppgaven, må vi se litt nærmere på dem før vi presenterer forskningshistorien og opplegget for undersøkelsen. Til slutt skal vi si litt om kildene vi har benyttet oss av.

1.2. Begrepene

Staten er en av hovedaktørene i denne fremstillingen. Man kan ikke uten videre projisere dagens statsbegrep over på 1500- og 1600-tallets statsdannelser. Statlig organisering er bare en form for sentralisert kontroll over et avgrenset territorium. De politiske institusjonene har formelt monopol på tvangsmakt, noe som gjør at de skiller seg fra andre sosiale institusjoner. Nøkkelen til forståelse av statsmakten er suverenitet og denne har to sider. Det innebærer en formell uavhengighet til andre stater og til ulike interesser innad.¹

Den svenske historikeren *Harald Gustafsson* mener at de tidligmoderne statene var konglomeratstater. Han mener at å benytte dagens statsbegrep på de tidligmoderne stater, er anakronistisk. Gustafsson definerer konglomeratstaten på denne måten:

Det var en stat som bestod av flere ulike territorier, i regel sammankopplade genom att samma furstehus kommit på tronen i dem alla. De kunde vara geografiskt åtskilda eller ligga intill varandra, men det utmärkande var att varje territorium – eller snarare, den politiska eliten i varje territorium – stod i en direkt och särskild relation til härskaren, antingen denne var en personligt regerande furste eller en mer abstrakt centralmakt. Varje del i konglomeratet hade sin egen statsrättsliga ställning, sina privilegier, sina lagar, sin förvaltning (i regel bemannad av den lokala eliten), ofta sin egen ständerförsamling och sin egen politiska kultur. När det gällde frågor som beskattning eller utskrivning av soldater måste härskaren/centralmakten förhandla med varje territorium för sig.²

Gustafsson hevder at da Sverige underla seg deler av det som i dag er Estland, ble konglomeratstatstrekkene klarere. Frem til 1658 ble stadig flere områder i det østlige Baltikum, Nord-Tyskland og i Skandinavia lagt under det svenske riket. De ble imidlertid ikke innkorporert i Sverige, men fikk beholde egne lover, privilegier og sine konstitusjonelle særegenheter.³ Gustafsson mener at statsdanningene i tidlig moderne tid kan sees på som en *prosess* der de territoriene som hadde en felles hersker ble mer integrert, samtidig som staten fikk et mer enhetsmessig preg over seg.⁴

Integrasjon vil i det følgende bli forstått som en prosess hvorved landskap, gjerne med forskjellig historie og bakgrunn, ble føyet inn i en felles stat. Integrasjon kunne være løs eller dyp. De typiske konglomeratstatene var relativt løse, men de tenderte mot en dypere integrasjon. Gustafsson taler i dette tilfellet om inkorporasjon og enhetsstat. Innenfor statsvitenskapen antar man at forskjellige typer av felles institusjoner som for eksempel lover, relger, normer, verdier og kommunikasjonssystemer fremmer integrasjon.⁵ Vi skal i det følgende se på om den svenske staten forsøkte å integrere Jemtland i Sverige under

¹ ØYVIND ØSTERUD: *Statsvitenskap*. Oslo 1993, s. 47f.

² HARALD GUSTAFSSON: *Gamla riken – nya stater*. Stockholm 2000, s. 26.

³ HARALD GUSTAFSSON: The Conglomerate State i *Scandinavian Journal of History* 1998, s. 198.

⁴ IBID.

⁵ *Statsvitenskapelig leksikon*: INTEGRASJON, s. 99.

okkupasjonen. Siden Jemtland fra middelalderen lå under den norske kongens rike, vil en eventuell integrasjon i Sverige medføre en overgang fra et statssystem til et annet.

Hvis den svenske staten ennå ikke hadde kontroll over hele samfunnslivet, kan integrasjonen ha foregått på enkelte områder. Disse områdene kan for eksempel ha vært det rettslige, fiskale og det militære området. Vi skal derfor se på om en slik integrasjon fant sted. Eventuelt kan det hevdes at det var enkeltpersoner eller grupper som stod for en integrering av Jemtland på dette området.

1.3. Historiografien

Hva har historikerne skrevet om Midt-Norden under Syvårskrigen og om den svenske okkupasjonen av Jemtland?

Ludvig Daae behandler den delen av Syvårskrigen som foregikk i Jemtland og i Trøndelag i to mindre arbeider.⁶ Han viser til at Jemtland hadde en spesiell stilling innenfor det norske riket, og han peker på at jemtene i løpet av 1500-tallet graviterte mer mot Sverige enn mot Norge. Det ble derfor lett for svenske styrker å okkupere landskapet.⁷

Den norske historikeren *Ernst Sars* mener at det blant norske storslekter hadde vært en tradisjonell politikk siden 1400-tallet at nordmennene skulle frigjøre "...sig fra det danske supremati..." med svensk hjelp. Han peker på at Syvårskrigen var et vendepunkt i "...den indbyrdes Stemning mellem de skandinaviske Folk..." Nordmenn og svensker gikk godt overens før krigen. En adelsmann fikk til og med kong Erik til å gjøre innfall i Norge. Dette var Enno Brandrøk, og han hevdet å ha støtte fra adelen og "...tilligemed en Del af Almuen..." i Norge.⁸ Det var de stadige herjingstog under Syvårskrigen og de senere kriger som førte til endringen i nordmennenes holdning til svenskene.⁹

Edvard Bulls bok *Jemtland og Norge* kom ut i 1927.¹⁰ Bull mener allerede i bokens innledning at landskapet fra naturens hånd tilhørte Sverige, noe som også gav seg til kjenne i geografi og topografi. Magne Njåstad mener at Bulls bok kan sees på som en slags håndbok i jemtisk historie.¹¹ Bull presenterer aktstykker og kommenterer disse. Når det gjelder vår periode er han kort og uklar. Når han snakker om den svenske okkupasjonen sier han på side 193:

⁶ LUDVIG DAAE: *En episode af den nordiske syvaarskrig*. Lund 1867; DAAE, LUDVIG: *Krigen nordenfjelds 1564*. Christiania 1872.

⁷ DAAE 1867, s. 15f.

⁸ JOHAN ERNST SARS: *Udsigt over den norske historie. Tredie del*. Kristiania 1912, s. 330.

⁹ IBID s., 331f.

¹⁰ EDVARD BULL: *Jemtland og Norge*. Oslo 1927.

¹¹ MAGNE NJÅSTAD: *Grenser for makt*. Trondheim 2003a, s. 149.

Under denne langvarige besettelsen innrettet svenskene sig i Jemtland som om de var hjemme og aktet å bli der for bestandig, innsetter embedsmenn, opkrever skatter o.s.v. Ellers led Jemtland og Herjedal meget under besettelsen; men forholdene i de to landskapene artet sig ganske forskjellig.¹²

På side 195 sier han imidlertid følgende: ”Derimot kan vi ikke av regnskapene se om den svenske regjeringen i sin forvaltning av landet har fulgt noen bevisst politikk med sikte på å beholde det.”¹³ Bulls bok tilbyr lite støtte når vi skal behandle Jemtland under den svenske okkupasjonen. Vi skal derfor i kapittel 3 se på om regnskapsmaterialet kan fortelle oss noe om Jemtland skulle bli en del av Sverige. Steinar Imsen mener at Bulls bok er antinasjonal i sin grunnholdning, og kan ikke sies å være et av Bulls sterkeste verker.¹⁴ Boken kan leses i lys av den norske ”ishavsimperialismen” i første halvdel av 1900-tallet. Da ble det tatt til orde for at gamle, tapte landområder skulle tilbake til Norge.¹⁵

Janrik Bromé er forfatter av bind to av *Jämtland och Härjedalens historia*.¹⁶ Bromé hevdet at han ikke hadde mulighet til å dra til Trondheim for å se på arkivmateriale som lå i statsarkivet der, men ble forhindret i dette på grunn av verdenskrigen.¹⁷ Bromé kunne imidlertid ha dratt til Stockholm for å finne kildemateriale der. De kildene vi har brukt her lå i Riksarkivet i Stockholm, også under Andre Verdenskrig. Dertil kommer at kildeutgivelsen av svenskens regnskaper fra den svenske okkupasjonen ble utgitt i 1944 og i 1948. Disse var det egentlig ment at Bromé skulle benytte seg av, sies det i forordet til utgivelsen av *Jämtlandska räkenskaper*.¹⁸ I stedet for å behandle den svenske okkupasjonen av Jemtland, gir han i stedet en bred dekning av de svenske innfallene i Trøndelag under Syvårskrigen.

Bromés kapittel har tittelen ”Sju mörka ofärdår.”¹⁹ Han viser til at den svenske kong Erik XIV kunne vente seg støtte i Jemtland, ettersom befolkningen i landskapet var svenskvennlig. Bromé peker på at den svenske kongen alt før krigen brøt ut hadde planer om å ta Jemtland. De svenske styrkene skulle ”...ströva, plundra och ihjälslå allt det de kunna...” Byttet skulle de få beholde.²⁰ Bromé er i sin fremstilling opptatt av at det var et viktig mål for den svenske kongen å erobre landskapet, for deretter å bygge en skanse der.²¹ Han forsøker i

¹² BULL 1927, s. 193.

¹³ IBID, s. 195.

¹⁴ STEINAR IMSSEN: Det norske grenselandskapet Jemtland, manus in prep. 2003b, s. 3.

¹⁵ Her bør det legges til at ved fredsforhandlingene i Versailles i 1919, reiste blant annet den norske delegaten Frederik Wedel Jarlsberg håp om at Norge skulle vinne tilbake tapte landområder. ROALD BERG: *Norge på egen hånd*. Oslo 1995, s. 259ff. Edvard Bull satt som utenriksminister i Christopher Hornsrud regjering i 1928. Han førte dessuten regjeringens tiltredelseserklæring. Denne regjeringen ble utnevnt den 27. januar 1928 og falt den 8. februar på tiltredelseserklæringen. BERGE FURRE: *Vårt hundreår*. Oslo 1991, s. 126.

¹⁶ Bind I er forfattet av Nils Ahnlund, mens også bind III er skrevet av Janrik Bromé.

¹⁷ JANRIK BROMÉ: *Jämtland och Härjedalens historia. Andra delen 1537-1645*. Stockholm 1945, s. IX.

¹⁸ *Jämtlandska räkenskaper*. Lund 1944-48, s. V. (=JR).

¹⁹ BROMÉ 1945 s. 92-155.

²⁰ IBID s. 95.

²¹ IBID s. 98.

hele sin redegjørelse å gjøre den svenske okkupasjonen til en negativ periode i landskapets historie, men overbeviser ikke om dette. På den ene siden beskriver han jemtene som svenskvennlige, og på den andre siden som motstandere av den svenske okkupasjonen. Han er heller ikke klar på hva han mener målet med den svenske okkupasjonen var. I stedet for å undersøke mulige årsaker til okkupasjonen, har han festet seg ved krigens virkninger. Motstanden mot den svenske okkupasjonen kommer til uttrykk ved at mange jemter flyktet til Norge. Han berører den svenske okkupasjonen, og vektlegger de militære aspektene ved besettelsen:

De inre förhållandena i Jämtland-Härjedalen under dessa krigsår voro *givetvis* högst *ovissa* och *bekymmersamma* för befolkningen, även om den svenska civilförvaltningen sökte åstadkomma *en viss ordning och stadga* i samhällslivet. *Krigsmaktens hårda framfart*, de ofta förekommande trupperhopningarna och genomarscherne med ty åtföljande inkvarteringar samt fästningsbyggena, till vilka allmogen *tvingades* att bidra med arbete, körslor och materialier, framkallade helt naturlig ett förlamande *osäkerhetstillstånd* överallt ute i bygderna. Särskilt var detta fallet under krigets första år, då härjningar och plundringar förekommo i mycket stor utsträckning. I allmänhet torde väl dock endast de gårdar, vars invånare flytt över till Norge, ha blivit skövlade och brända. Men de voro många nog. Och de listor över ”sköfflingspartzeler”, d.v.s. förteckningar över rövat eller rappat gods, som finnas bevarade från dessa år, redovisa sannolikt endast en ringa del av de begångna ogärningarna.²²

Bromé hevder altså at da de svenske troppene hadde okkupert landskapet oppstod det en situasjon preget av usikkerhet. Det ble derfor nødvendig for svenskene å opprette ro og orden i landskapet.

De svenske forsøkene på å ta Trøndelag under Syvårskrigen har fått ufortjent lite publisitet fra norsk side. *Wilhelm K. Støren* peker på at Jemtlands østlige grense lå bare 55 kilometer unna Bottenviken, noe som gjorde at kong Erik satset på rask erobring av landskapet. Ifølge Støren var det flere grunner til at kong Erik ville ta Trøndelag:

Trøndelag hadde vært det sterkeste og siste tilholdssted for katolsk kirkemakt, og domkapitlet i Trondheim, som for en stor del besto av katolske prester som var gått over til reformasjonen, holdt åpenbart vedlike en nasjonal uavhengighetsbestrebelse overfor Danmark. Det var altså mulighet for å vinne tilhengere for en løsrivelse fra Danmark.²³

Den svenske kongen øynet altså en mulighet for å dele Norge i to, og vinne en havn mot Atlanterhavet, noe som blant annet gjorde det mulig for kong Erik å skaffe seg skotske leietropper. Støren hevder også at svenskene fra Trøndelag kunne ”...rette truende flankestøt...” mot danskene. Det var også mulig at Erik håpet på frarøve hanseatene handelen på Nord-Norge ved å ta Trøndelag.²⁴

Blant andre svenske historikere står særlig *Gustav Oskar Fredrik Westlings* bok frem som et standardverk om Syvårskrigen.²⁵ Han vektlegger, på lik linje med norske historikere,

²² BROMÉ 1945, s.138f. Mine kursiver.

²³ WILHELM K STØREN: Angrepene mot Trøndelag under de Nordiske Syvårskrig i *Historisk Tidsskrift* 1952-53.

²⁴ IBID.

²⁵ GUSTAF OSKAR FREDRIK WESTLING: *Nordiska Sjuårskrigets historia*. Stockholm 1879.

krigen, ikke de sosiale forholdene og mulighetene for politisk interaksjon under okkupasjonen. En lignende fremstilling finner vi hos *L.G.T. Tidander*, som er særlig opptatt av de problemene de svenske høvedsmenn hadde med å rekruttere nok folk til felttoget.²⁶ *Julius Mankell* er mer interessert hva slags krigsfolk den svenske krigsmakten hadde til disposisjon da de gjorde innfall i Jemtland. Knektene som gjorde innfallet kom fra Norrland, Svealand og Finland. Mankell tar også opp, på samme måte som Westling og Tidander, at de svenske troppene under Collarts kommando for hardt frem.²⁷ En kuriositet er den svenske *Generalstabens Axtornastudie*, som også behandler krigens gang, men som for oss har vært mest interessant fordi den inneholder ganske nyttige opplysninger om hvordan den svenske hæren var bygd opp under kong Erik XIV.²⁸

Den svenske historikeren *Arthur Gustaf Henrik Stille* hevder i sin bok om Syvårskrigen at Jemtland var en potensiell base for norske innfall i Sverige. Sveriges trussel kom fra Danmark som hadde "...inneslutet och kringgårdadt..." landet. Danmark hadde også betingelser for å bli mektigere enn Sverige. Sverige var innesluttet av Danmark på flere kanter. I sør var landet innkretset av Danmark ved at danskene hadde kontroll på områdene fra Viken og ned til det som i dag er det sydlige Sverige, og gjennom besittelsen av Gotland. Danskene blokkerte således all Svensk handel på Østersjøen. Ved Kattegat hadde Danmark kontroll over alt territorium, foruten en liten flik ved Götaelvans mynning, hvor Älvsborg lå.²⁹ Ved å besitte Jemtland kunne Danmark-Norge skjære det nordlige Norrland løst fra resten av Sverige, noe som i sin tur ville forhindre svensk kommunikasjon med Finland. Om den dansk-norske kongen lyktes i et slikt foretak kunne "...hela den nordliga delen af den skandinaviska halfön förts öfver från svenskt statslif till danskt-norskt."³⁰ Helten i Stilles fremstilling er kong Erik. Han tør å ta et oppgjør med det danske nærværet i Estland, og det var derfor han som tok initiativet til den svenske politikken ovenfor Baltikum "...som sedan blef ett af de förnämsta ledmotiven i Sveriges politiska system..." Det viktigste for kong Erik var å løse på "...de band, som hotade att allt mera stramas åt; att skaffa det svenska väldet luft och rörelsesfrihet."³¹

²⁶ L.G.T. TIDANDER: *Nordiska Sjuårskrigets historia*. Västervik 1892, s. 96f.

²⁷ JULIUS MANKELL: *Öfversigt af Svenska krigens och krigsinrättningarnes historia. Andra delen*. Stockholm 1893, s. 222f.

²⁸ GENERALSTABEN: *Axtorna*. Stockholm 1926.

²⁹ ARTHUR STILLE: *De ledande idéerna i krigföringen i Norden 1563-1570*. Lund 1918, s. 1f.

³⁰ IBID, s. 2.

³¹ IBID, s. 4f. I slutten av 1880-årene ble det øvre Norrland et prioritert område for den svenske sentralmakten. Det var planer om å gjøre området ytterligere militarisert, ettersom man fryktet et russisk angrep der. Russerne, trodde man, ville trenge seg gjennom det nordlige Sverige om mot Atlanterhavet. SVERKER OREDSSON: *Svensk rädsla*. Lund 2001, s. 21ff.

Den danske historikeren *Frede P. Jensen* peker på at Stille ikke tar hensyn til at Jemtland bare hadde beskjeden verdi som utgangspunkt for danske innfall mot det svenske kjerneområdet. Rent taktisk og operativt var felttogene uinteressante, "...udover måske som demonstration af vanskelighederne ved overhovedet at føre krig i disse områder." Han viser til at det ikke fantes noen festninger i området, og under krigene som ble utkjempet i området i tidlig nytid, ble det alltid innsatt "...mindre og uøvede tropestyrker."³²

Magnus Nordström behandler den svenske okkupasjonen i sin *Jemtlands Kyrkliga Ställning före föreningen med Sverige 1645*. Han viser til at svenskene hadde ordre fra kong Erik om å forflytte jemtene ut av landskapet og inn i Sverige, og i jemtens sted skulle det bosettes svensker. Han peker også på at de svenske styrkene gikk til opprør mot sine høvedsmenn. Han viser videre til at det forekom "...gårder, inqvarteringar och plundringar, [jämtarna] hindrades i sina arbeten, tvingades gång på gång att aflägga hyllingsed till Norges och än till Sveriges krona." Nordström hevder at det var militær lov, og ingen annen lov som gjalt i Jemtland under okkupasjonen.³³

Ingvar Andersson hevder at de svenske felttogene mot Jemtland og Trøndelag hadde et videre sikte enn bare plyndring. Etter den danske erobringen av Älvsborg i 1563 hadde svenskene få muligheter for innførsel av varer fra Vest-Europa.³⁴ Erik XIV forsøkte flere ganger å påvirke nordmennene til å skifte side. Andersson viser til tre brev forfattet av kong Erik i 1567. I de to første brevene ba han nordmennene om å gå over til svensk side. I det tredje brevet skrev han til allmuen på Island.³⁵ Erik ba islendingene om å skifte side, på samme måte som han håpet at nordmennene ville gjøre. Andersson mener at Erik bevisst betonte at Island hørte til Norge. Kong Erik forteller videre at han ville sende noen av sine tjenere til Island, for å samtale med allmuen der. Andersson hevder man må se brevet i sammenheng med den dansk-lybske blokaden av Sverige. Kong Erik klaget gjentatte ganger på mangel av forskjellige varer. Svenskene manglet først og fremst salt, vin, kleder og krutt. Det var likevel klede og krutt som var de varene det var aller størst mangel på. Da kong Eriks søster, Cecilia, var i England i 1565-66, hadde hun ordre om å skaffe klede til Sverige.³⁶ For å få tilvirket svartkrutt var man avhengig av tre kjemiske bestanddeler: svovel, salpeter og kull. Det var ingen mangel på kull i Sverige, og salpeter kunne importeres fra Russland. Det var imidlertid vanskeligere å få tak i svovel. Danmark og Lübeck arbeidet aktivt for å forhindre

³² FREDE P. JENSEN: *Danmarks konflikt med Sverige 1563-1570*. København 1982, s. 89.

³³ MAGNUS NORDSTRÖM: *Jemtlands kyrkliga ställning*. Hernösand 1884, s. 68f.

³⁴ INGVAR ANDERSSON: *Svenskt och Europeiskt Femtonhundratalet*. Lund 1943, s. 93.

³⁵ IBID, S. 95.

³⁶ IBID, S. 99.

utenlandsk tilførsel av svovel, men det hendte likevel at utenlandske skip greide å smugle inn varene i Sverige. Det foregikk også en viss produksjon av svovel i Sverige, men denne strakk ikke til for den svenske hærens behov. Man måtte dermed se seg rundt etter andre steder for å finne svovel. De største forekomstene av svovel i Europa fantes i Syd-Italia og på Sicilia. I tillegg forekom det svovel på Island. Forekomstene der var velkjente i Nordeuropa. Det foregikk en livlig eksport av svovel fra Island på 1500-tallet. Det var først og fremst Hamburg som drev med handel på Island. Kong Frederik II sikret seg mye av svovlet fra Island i 1560.

Den svenske statsmannen Nils Gyllenstierna var på en lengre utenlandsreise på vegne av kong Erik i 1562-1563. Under denne reisen var han også i Hamburg og drev forhandlinger der. Borgerne i Hamburg var misfornøyde med at kong Frederik hadde utestengt dem fra å handle med Island. Andersson mener at det er nå kong Eriks politikk overfor Island kommer klart frem:

...det gällde att avstånga Danmark från dess egen huvudmarknad för svavel och samtidig förse Sverige med denna vara, som var så svåråtkomlig under kriget och på samma gång oundgängligen nödvändig för krigets förande. Är denna förklaring riktig, utgör den isländska planen ett logiskt led i den tilltänkta nya stora offensiven mot Danmark 1567, den som aldrig kom att bli verklighet. Och det måste erkännas att planen aldrig bär sin upphovsmans tydligt skönjbara stämpel.³⁷

Andersson mener at å drive uhindret handel var bestemmende for en stor del kong Eriks utenrikspolitikk. Han mener at ekspansjonen på Baltikum hadde sammenheng med den svenske handelspolitikken som hadde fått sin begynnelse på 1300-tallet, da det gjaldt å kontrollere handelsveiene i øst.³⁸

Den svenske historikeren *Birgit Ericsson* har behandlet den svenske okkupasjonen i en artikkel. Hun hevder at Jemtland under den svenske okkupasjonen ble underlagt det svenske forvaltningssystemet. Hun benytter seg av regnskapsmateriale bevart fra okkupasjonsårene i sin redegjørelse. Også hun påpeker at den svenske kongen hadde planlagt å legge landskapet under seg høsten 1563. Da landskapet ble okkupert vinteren 1564 ble det innsatt en fogd, Jonas Jönsson. Han fikk mange forskjellige oppgaver. Han skulle drive med skatteoppebørsel, ha kontroll med kronens eiendommer og delta på tinget, samt drive oppkjøpsvirksomhet på vegne av den svenske kronen. Hun konstaterer at den svenske administrasjonen bygget videre på "...föregående tradition." Jemtene skulle betale samme skatter som før, så lenge de stod ved sin troskapsed til kong Erik, vel å merke. Ericsson mener at det var spenning mellom jemtene og okkupanten mot slutten av krigen. Svenskene hadde også planer om å ta gisler

³⁷ ANDERSSON 1943.

³⁸ IBID, s. 103ff.

blant dem som bodde nærmest Norge, noe som man håpet at skulle gjøre slutt på alt forræderi. Det ble ikke noe av dette, ettersom jemtene på nytt svor kong Johan III av Sverige troskap.³⁹

Barbro Bergner, en annen svensk historiker, påpeker at jemtene først og fremst var lojale mot landskapet sitt. Hun hevder at jemtene hadde to strategier i krigstid. For det første kunne jemtene vegre seg mot å trekke våpen og for det andre kunne de samarbeide med fienden. Hun sier at våpenvegringen var så stor under okkupasjonsårene, at det i Jemtland ble innsatt leietropper. Vegringen er et tema i jemtsk historie frem til siste halvpart av 1600-tallet. Jemtene svor troskap til både den dansk-norske og den svenske kongen under Syvårskrigen. Hun legger til grunn at det fantes en lokal økonomisk elite i landskapet som av økonomiske eller politiske årsaker kan ha hatt grunn til å alliere seg med svenskene eller dansk-norske myndigheter. Hun sier i tillegg at det ikke fantes noen "...aggressive strømninger mot grannfolken." Hun peker videre på at det fantes en dyp fredsvilje blant jemtene. Årsakene til at jemtene var passive mot okkupantene var mange, hevder hun. Krig og plyndring var store katastrofer. Videre var den nasjonale identiteten blant jemtene svak. Det var lite sentral innblanding i de indre jemtske forhold og parallellt med dette, hadde jemtene en sterk selvstyrettradisjon.⁴⁰

Lokalthistorikeren *Erik J. Bergström* har behandlet okkupasjonen under Syvårskrigen i en artikkel i *Jämten*. Han bygger i det store og hele på Bromés kapittel i Jemtlandshistorien. Bergström sier at krigsutbruddet var for jemtene "...ødesdigert..." og at krigen innvarslet en 150 år lang ufredsperiode. Bergström går imidlertid lenger enn Bromé når han vil forklare *hvorfor* landskapet ble okkupert. Det var økonomiske årsaker som lokket svenskene til å ta Jemland. Han viser til at 50 prosent av den svenske eksporten bestod av skinn og jern. Å få hånd på landskapets "...naturtillgångar sågs nämligen med lystna ögon av svenskarna..."⁴¹ Bergström hevder at den svenske fogden, Jonas Jönsson var "...i alla lagen en klippa, omutlig i sin ämbetsutövning." Han hevder at de svenske prestene fungerte som propagandaverktøy ovenfor jemtene og danske prester måtte derfor bort. Da det i 1567 ble misvekst, fikk jemtene lov til å dra på elgjakt i åtte dager. Dette måtte de gjøre ettersom de "...nu blivit berövat sina reserver..."⁴² Han viser til at da svenskene skulle "...tvångsutskriva knektar..." flyktet mange jemter i panikk.⁴³

³⁹ BIRGIT ERICSSON: Den svenska förvaltningen av Jämtland 1564-1571 i SVEN GRAUERS & ÅKE STILLE: *Historiska studier tillägnade Nils Ahnlund 23/8 1949*. Stockholm 1949.

⁴⁰ BARBRO BERGNER : *Centralmakt och lokalsamhälle*. Lund 1985, s. 84ff.

⁴¹ ERIK J. BERGSTRÖM: Sju års ofärd i *Jämten* 1993, s. 74.

⁴² IBID, s. 78.

⁴³ IBID, s. 75.

En annen lokalhistoriker som har tatt for seg Jemtland under Syvårskrigen er *Bo Oscarsson*.⁴⁴ Oscarsson hevder i artikkelen ”Krigsterrorn” hardnakket at svenskene brendte ned kongsgården på Frösön. Han går imidlertid hardt ut imot ”...den falska, svenska historieskrivningen...” som vil ha det til at det var nordmennene som brente gården.⁴⁵

Skal vi oppsummere, kan vi se følgende. For det første, de historikerne, med unntak av Ericsson og Bergner, som har skrevet om den svenske okkupasjonen, har gjort dette uten å ha utnyttet kildemateriale som har behandlet de indre forholdene i Jemtland. For det andre, de lokalhistorikerne som har behandlet perioden, har forutsatt at okkupasjonen var en hard tid for jemtene. Det var jo krig, og krig er implisitt noe som innebærer ”tunge tider.” Man har ikke villet innrømme at dette er en periode i landskapets historie man vet lite om. Den lokalhistoriske litteraturen om den svenske okkupasjonstiden har stort sett ingen annen verdi enn at de viser at det finnes andre synspunkter på perioden. Det er et savn på litteratur som omhandler de indre forholdene i Jemtland under okkupasjonen. Savnet går på forholdet mellom jemtene og okkupantene; om jemtene samarbeidet med svenskene eller om de motarbeidet dette styret. Videre savnes en dypere forklaring på hvorfor jemtene flyktet. Her har man tilsynelatende låst seg fast i nasjonalistiske forklaringer.

Ved Norges Teknisk-naturvitenskapelige Universitet (NTNU) har det siden midten av 1990-årene foregått forskning på Jemtland. Resultatet av forskningen er hovedoppgaver og en doktoravhandling. Miljøet har hatt sitt utgangspunkt i *Steinar Imsens* bondekommunalismeprojekt. Imsen har selv behandlet Jemtland i en rekke arbeider.⁴⁶ Målet har vært å studere jemtene som politiske aktører overfor den norske og senere den dansk-norske sentralmakten. *Harald A. Nissen* ser i sin hovedoppgave på Bjelkekommissjonens arbeid i Trondhjems len i 1632. Han finner at jemtene ennå i 1630-årene var plaget med ettervirkningene av Kalmarkrigen (1611-13). De klaget i til kommisjonen over dette, på fogdene og kapteinen for det nyopprettede Jemtlandskompaniet. Nissen mener også at jemtene på grunn av deres opptreden under Kalmarkrigen ble behandlet med skepsis fra den dansk-norske sentralmakten.⁴⁷ *Espen Andresen* behandler Jemtland i perioden 1613-1645. Han mener at Jemtland før 1611 ble betraktet som en løs del av den dansk-norske stat. Etter

⁴⁴ Oscarsson har vært aktiv i Befrielsesrørelsen för Republiken Jämtland. Opprinnelig hadde denne bevegelsen til hensikt å forhindre at Jemtland på 1960-tallet skulle bli slått sammen med Västernorrland. Jemtland ble senere erklært å være en egen republikk, med egen president og regjering. se <http://smaug.nti.se/~wbd0108100be010/Jamtland/index2.html>

⁴⁵ http://www.eliasson.nu/historia/1990-www_krigsterrorn-1563-1677.html

⁴⁶ Se for eksempel STEINAR IMSEN: *Norsk bondekommunalisme*. Trondheim 1990-1994; ”Republiken Jämtland-mytt eller virklighet?” i *Jämten* 1996a; IMSEN 2003B.

⁴⁷ HARALD AUGUST NISSEN JR.: *Bondemotstand og statsmodernisering*. Trondheim 1996, s. 103.

1570 ble det gjort forsiktige tiltak for å knytte landskapet nærmere Norge, men det var oppgjøret etter Kalmarkrigen som var det avgjørende steget i integrasjonen av Jemtland i Norge.⁴⁸ *Bjørnar Egeland* har i sin hovedoppgave den jemtske lagmannen ca. 1300-1563 som tema. Egeland hevder at lagmannen både var jemtene tillitsmann og kongens ombudsmann.⁴⁹ *Morten Brattbakk* ser i sin hovedoppgave Jemtland i Kalmarunionens oppløsningsfase 1519-1541. I denne perioden var det tidvis flere fremstøt fra kong Gustav Vasa mot landskapet. Han viser til at jemtene innså muligheten de hadde til å utnytte sin stilling, klemmt som de var, mellom Norge og Sverige, og viser videre at jemtene var istand til å komme frem med politiske initiativer. Vekselvis klaget de til norske og til svenske myndigheter. Brattbakk mener at Gustav Vasa var først og fremst interessert i sin egen stilling som herre over kirken i Jemtland, og at han egentlig ikke hadde noen politikk for å gjøre landskapet til en del av Sverige.⁵⁰

Magne Njåstad ser i sin doktoravhandling på konflikter og konfliktløsning mellom lokalsamfunn og øvrighet mellom ca. 1300 og 1540. Han sammenligner Jemtland med Borgarsysla og områdene Bern Oberland, St. Gallen og Graubünden i Sveits. Han finner at det i Jemtland fantes en godt utbygd lokalforvaltning, og at jemtene hadde stor handlingsfrihet i forhold til kongemakten. Kronens fremste interesse i Jemtland var skattene. Njåstad sier at konfliktene mellom jemtene og kongemakten hadde sitt utgangspunkt i "...balansen mellom autonomi og kongelige krav, eller mer spesifikt: graden av og tempoet i Jemtlands integrasjon i det norske riket."⁵¹

Også fra svensk side har man i de senere årene blitt mer opptatt av Jemtlands eldre historie. Her har fokuset vært på 1600-tallet og Jemtlands overgang fra Danmark-Norge til Sverige. I 1995 kom det ut en artikkelsamling om Jemtlands 1600-tall hvor det ble behandlet forskjellige tema.⁵² *Malin Anderson* undersøker i hvor stor grad forskjellige lovbrudd ble ansett å stride mot statens interesser, før og etter overgangen i 1645. Hun påpeker at den svenske staten straffet slike brudd i større grad enn tilfellet var mens landskapet ennå var på dansk-norske hender. Den svenske staten bestrebet disiplinering i større utstrekning enn den dansk-norske, og at den svenske staten var i besittelse av et bedre utbygd kontrollapparat enn den dansk-norske.⁵³ *Magnus Åkerlund* ser på kommunikasjonen mellom sentralmakten og jemtene på 1600-tallet. Han sammenligner Bjelkekommissjonen av 1632 med den

⁴⁸ ESPEN ANDRESEN: *Landskap og maktstat*. Östersund 2000, s. 126.

⁴⁹ BJØRNAR EGELAND: "var lagman ok idarth budh". Trondheim 2003.

⁵⁰ MORTEN BRATTBAKK: *Jemtland i nordisk politikk 1519-1541*. Trondheim 2002, s. 107ff.

⁵¹ NJÅSTAD 2003A., s. 209.

⁵² PER SÖRLIN (RED.): *Mellan två statssystem. Jämtland under 1600-talet*. Umeå 1995.

⁵³ MALIN ANDERSSON: "Jämtar, länsmän och landshövdingar" i SÖRLIN 1995, s. 168f.

Västernorrländska kommisjonen av 1670, og hevder at Bjelkekommisjonen var en pådriver i utviklingen av en moderne maktstat. Kommisjonen av 1670 derimot var et resultat av svakheter i byråkratiet og ”...var mer defensiv og en produkt av en redan centraliserad stat.”⁵⁴ *Michael Nilsson* tar for seg svenske militærstatens ressursuttak i Jemtland i perioden 1645-1695. Han ser at det i denne perioden fantes tegn på at Jemtland ble et militarisert samfunn, og at ”...den svenska militärstaten till fullo lyckas införliva det jämtlandska landskapet i sin kontrollapparat.”⁵⁵ *Sonja Wallman* gransker tinget som arena for sosial interaksjon i 1640-årene. Hun undersøker hvem som var de ledende aktørene på tinget på midten av 1600-tallet. Hun kommer frem at aktørene var ”...ett genomsnitt av tingslagets bönder.” Hun kunne ikke påvise at nemdemennene var en tydelig elite i landskapet.⁵⁶ *Tord Theland* ser i en artikkel på inkorporeringen av Jemtland i Sverige etter 1645. Han mener at svenskene fra overtakelsen av landskapet hadde som mål å gjøre Jemtland organisatorisk, for eksempel i militært og rettslig, til en del av Sverige. Det var ikke et mål å forsvenske jemtene. Jemtene synes ifølge Theland å ha akseptert den svenske statsmaktens krav.⁵⁷

1.4. Opplegget

Målet for dette arbeidet er å vinne større innsikt i Jemtlands historie under den nordiske syvårskrig, og da særlig den svenske okkupasjonen fra 1564 til 1571, og danske myndigheters holdninger til jemtlandsspørsmålet under fredsoppgjøret i 1570. Men først må det sies noe mer generelt om Syvårskrigen og om Jemtland. De to neste kapitlene er avsatt til det. Det sier seg selv at fremstillingen her bygger på andres forskning.

I kapittel 4 er temaet det svenske okkupasjonsstyret. Ble landskapet nært knyttet til den svenske staten, eller kan man si at landskapet ble regnet som en løsere provins av det svenske riket? Og hvordan var skattleggingen? Krevde den svenske okkupanten mer av jemtene enn det som var tilfellet før okkupasjonen? Det er også interessant å finne ut om den svenske krigsmakten bedrev masseutskrivninger av jemter til den svenske krigsmakten. Videre skal vi se på hvordan lov og rett ble forvaltet under okkupasjonen. Og kan det svenske styret av Jemtland karakteriseres som et ”terrorvelde”, eller om svenskene satset på et samarbeid med jemtene?

I kapittel 5 skal vi se på jemtenes forhold til den svenske okkupanten. Hvordan forholdt jemtene seg til krigen som brøt ut i 1563? Videre skal vi benytte sakefallslistene bevart fra

⁵⁴ MAGNUS ÅKERLUND: Kommissionsväsendet och jämtarna i SÖRLIN 1995, s. 133f.

⁵⁵ MICHAEL NILSSON: Den svenska militärstatens resursuttak i Jämtland i SÖRLIN 1995, s. 82.

⁵⁶ SONJA WALLMAN: Jämlika jämtar? Tinget som social arena under 1640-talet i SÖRLIN 1995, s. 194ff.

⁵⁷ TORD THELAND: Från Trondheims län till Härnösands hövdingadöme i BÖRJE HARNESK & MARJA TAUSSE SJÖBERG: *Mellan makten och menigheten*. Stockholm 2001, s. 88.

okkupasjonsårene til å se på jemtenes holdninger til okkupasjonsmakten. Her skal vi prøve å finne ut hvorfor enkelte jemter flyktet til Norge under okkupasjonen. Vi skal forsøke, så langt det lar seg gjøre, å finne ut hvem som flyktet og hvorfor de flyktet. Vi skal videre se på om de jemtske institusjonene vi beskrev i kapittel 3 fremdeles var i virksomhet under okkupasjonen. Formålet med dette kapittelet er derfor å finne ut om den svenske okkupasjonen innebar et brudd i den jemtske selvråderettstradisjonen.

I kapittel 6 skal vi se på den danske sentralmaktens politikk overfor Jemtland først under Syvårskrigen. Deretter skal vi se på politikken overfor Jemtland under fredssamtalene som foregikk under krigen. Til sist skal vi se på den dansk-norske politikken overfor Jemtland etter Syvårskrigen. Vi har begrenset vår analyse til året 1597, da det ble avholdt et retterting i Trondheim. Dette rettertinget ser ut til å ha fått avgjørende konsekvenser for landskapets videre politiske historie.

1.5. Kildene

Vi har benyttet mange forskjellige typer kilder til vår fremstilling. Vi skal her se på de viktigste kildene så som regnskaper, diplomer, kongebrev og dommer. Hva slags informasjon får vi ut av kildene? Hva slags spørsmål kan man stille til dem? Hva er styrken ved dem, og hva er svakhetene?

1.5.1. Regnskapsmaterialet

Regnskapsmaterialet etter den svenske okkupanten er trykt og utgitt i serien *Jämtlandska räkenskaper*. På årsmøtet i *Jämtlands läns Fornskriftsällskap* ble det i 1941 besluttet å gi ut et utvalg av de regnskapene som den svenske forvaltningen førte under okkupasjonen.⁵⁸ Regnskapene ble utgitt i to bind. Bind 1 går fra 1564 til 1567, mens bind 2 dekker årene 1568-1571. Regnskapene inngår i samlingen av landskapshandlingar i Kammararkivet i Stockholm. Utgiverne har begrenset kommentarene i innledningen siden "...båda politiska, kamerala och andra förhållanden i landskapet under denna tid bli föremål för en fullständig behandlig i Jämtland och Härjedalens historia, som skall utkomma 1945."⁵⁹ Det er *Janrik Bromés* bind II av *Jämtland och Härjedalens historia* utgiverne her sikter til.

Steinar Imsen sier at jemtene ikke bare har "... etterlatt oss det beste diplommaterialet i landet, men vi er så heldige å ha de svenske okkupasjonsmyndighetenes lensregnskaper for årene 1564-1571."⁶⁰ Lensregnskapene informerer oss om skatt, tiende, bøter osv. fordelt på

⁵⁸ JRI, s. V.

⁵⁹ IBID.

⁶⁰ IMSEN 1994, s. 90.

tinglag og sogn. Vi får også vite hvem som har flyktet fra fienden til Norge. I Sverige hadde man nådd mye lengre i regnskapsføring for oppebørsel og økonomiforvaltning, enn det man i Danmark-Norge hadde på denne tid.⁶¹

Regnskapene er mangfoldige. De forteller om skatteinngang og om fogdens utgifter. Regnskapene kan sees på som lensherrens eller fogdens økonomiske rapport til kongen.⁶² Regnskapene ble ifølge *Birgitta Odén* antakelig ført av fogdeskriveren, mange av dem kan ha kommet istand i forbindelse med forhør på skatten, når fogden var i kammeret i Stockholm for å avlevere det. Jordebøkene ble imidlertid som regel laget i landskapene. Fogden hadde plikt til å avlevere regnskap årlig. Regnskapsåret gikk fra Mikkelsmesse, altså 29. september, til Mikkelsmesse året etter, og regnskapet ble derfor datert etter regnskapsårets siste del.⁶³ Dette fører til at at regnskapet for året 1565 omfatter tiden 30/9- 1564 til 29/9 – 1565. En regnskapsbok åpner alltid med en gjennomgang av den årlige skatten (årliga räntan). Her begynner regnskapet med å vise et bruttobeløp. Deretter blir det gjort en rekke avkortninger, som for eksempel forleninger, friheter osv. Avkortningen innebar at kronen sa i fra seg retten til å kreve inn årlig skatt fra den aktuelle skatteenheten.

Etter at avkortningene var blitt trukket fra, stod det som ble kalt ”behållen årlig ränta”. Denne summen viser hvor meget fogden burde ha oppebåret, men ingenting om hva han i realiteten har innkrevd. Til denne summen ble alle uvisse inntekter lagt til. Summen av de uvisse inntektene minus avkortningene kalles for ”behållen oppbörd”, også en sum som ifølge *Odén* må betraktes som fiktiv. Deretter skjer ”förbygningen”, altså at enkelte naturalier ble omregnet til penger. Dette ble iverksatt i forhold til noen naturalier. Den summen som framkom etter ”förbygningen”, ble kalt for den ”rätta oppbörden.” Kammeret i Stockholm kunne kreve at visse varer, for eksempel smør, kunne bli oppebåret i stedet for andre varer. Dette var fordi slike varer ”...lämpade sig som betalningsmedel i utrikeshandeln...”⁶⁴

Vi skal i det følgende bruke skattelistingene på flere forskjellige måter. Først og fremst er vi interessert i å finne ut om okkupanten påla jemtene noen nye skatter, eller om de gamle skattene ble stående. Skattelistingene skal også bli brukt til å identifisere aktører i landskapet. Vi vil bruke skattelistingene til å se på gårdenes størrelser. Dersom en gård betaler mer enn 10 øre i årlig skatt, må dette betegnes som en bra gård.

⁶¹ IMSEN 1994, s. 91.

⁶² ANDRESEN 2000, s. 8.

⁶³ BIRGITTA ODÉN: *Rikets oppbörd och utgift*. Lund 1955: 67f. Mikkelsmesse var festdagen for erkeengelen Mikael. Se STEINAR IMSEN & HARALD WINGE (red.): *Norsk historisk leksikon*. Oslo 1999: MIKKELSMESSE, s. 285. (=NHL).

⁶⁴ ODÉN 1955.

Foruten å fortelle om hvor mye skatter som ble innkrevd i skatt, inneholder også Jämtlandska räkenskaper *sakefallslister*, som rommer opplysninger om kriminelle gjerninger jemter har begått mot andre jemter eller mot øvrigheten. I tillegg viser de hvor mye hver enkelt måtte betale i bot for de ulike bruddene. Sakefallslistene inneholder ingen opplysninger om straff som gikk på liv, helse eller gods.⁶⁵ Vi får dermed ikke hele bildet av kriminaliteten i Jemtland under den svenske okkupasjonen. Vi vil i kapittelet om jemtenes forhold til okkupasjonen bruke sakefallslistene til å se på om det var noen gnisninger mellom jemter og svensker.

Skøvlingslistene inneholder opplysninger om forbrudt gods, som stod igjen etter jemter som flyktet til Norge før okkupasjonen og under den. Vi skal bruke disse listene til, så langt det lar seg gjøre, å finne ut hvorfor jemter flyktet til Norge under okkupasjonen. Skøvlingslistene ble delt inn i tre kategorier: de som flyktet før krigen brøt ut, de som flyktet da svenskene okkuperte Jemtland vinteren 1564 og de som flyktet under okkupasjonen de følgende årene. Den som har ført listene har vært klar og tydelig på å skille de tre kategoriene.

I regnskapene har vi også en rekke *kvitteringer*. Dette er kvitteringer fra fogden, prestene eller andre øvrighetspersoner. De forteller om hvem disse øvrighetspersonene stod i forhold til. Disse kan hjelpe oss langt på vei med å forklare hvordan den svenske okkupasjonen av Jemtland var oppbygd. Kvitteringene forteller om hvem som har levert hvilke varer til hvem, og hva vedkommende har fått for varene. Videre kan man se på erklæringene som tegn på lojalitetsbånd, ettersom den som har satt sitt sigill på dem, har hatt trussel om straff skulle fusk bli oppdaget.

1.5.2. Brevmaterialet

Middelalderens brev kalles med et fellesnavn for diplomer. Et diplom er ifølge *Lars Hamre* "...eit skriftleg vitnemål utferda etter faste reglar om ei viljesytring av rettsleg innhald."⁶⁶ Det ble opp gjennom middelalderen produsert en kolossal mengde diplomer i Jemtland,⁶⁷ og disse er å finne i kildeseriene *Jämtland och Härjedalens diplomatarium* og *Diplomatarium Norvegicum*.⁶⁸ Mens de lokale diplomene utgjør en hovedkilde til Jemtlands historie fram til midten av 1500- tallet, har vi ikke bevart mange diplomer fra okkupasjonsårene, bare 11 i tallet. Disse er for det meste notitia, det vil si vitnebrev om lokale rettshandlinger. Vi vil i det

⁶⁵ PER SÖRLIN: *Sakören, soning och soldater*. In prep. 2002, s. 22.

⁶⁶ LARS HAMRE: *Innføring i diplomatikk. Førelsesninger*. Oslo 1972, s. 7.

⁶⁷ EGELAND 2003, s. 9.

⁶⁸ *Jämtland och Härjedalens diplomatarium I-III*. Ved K.E. LÖFQVIST, R. SWEDLUND, H. BJØRKVIK, K. HAARSTAD, H. ÖHBERG, O. HOLM. Uddevalla, Uppsala og Östersund 1943-1995. (=JHD); *Diplomatarium Norvegicum bind I-XXII*. Utg. av CHR. A. LANGE M.F.L. Christiania/ Oslo 1849-. (=DN).

følgende bruke diplomene som et supplement til regnskapene, spesielt når vi skal se på hvordan rettsvesenet fungerte under okkupasjonen.

Den dansk-norske kongens brev kjenner vi først og fremst fra kanselliets brevbøker, den norske avdelingen, og er trykt og utgitt i serien *Norske Rigs-registranter*.⁶⁹ Kongens direkte brev til lensherrer og andre, blir kalt for missiver, mens brevene til jemtene kalles åpne brev. Det meste av mitt kongebrevmateriale er trykt i bind I-III. Brevene forteller om den strategi sentralmakten ønsket gjennomført, med andre ord kongens politikk.

Årstallet for når brevene ble skrevet finnes øverst på siden. Norske Rigs-registranter er i motsetning til *Diplomatarium Norvegicum* trykt fortløpende kronologisk. I seriens første bind finner vi opptrykk av Frederik I og Christian III's kopibøker, gjengitt på 1800-tallets skriftspråk. Det er bevart korte kunngjøringer fra kongen til jemtene i dette bindet.⁷⁰

Fra kong Gustav Vasas tid har vi et rikholdig kildemateriale. Hans brev er trykt og utgitt i serien *Konung Gustaf den förstes registratur*. Dette er en serie bestående av 29 bind og går fra 1523 og frem til kong Gustavs død i 1560.⁷¹ Det har vært vanskelig å få tak i brevmateriale fra kong Erik XIV's og Johan III's tid. Jeg har derfor holdt meg til brevene som står referert i litteraturen. Det ville ha tatt for lang tid å samle og systematisere de svenske kongebrevene fra denne perioden. Likevel har vi en kildeutgivelse hvor det er trykt en del brev som angår Jemtland fra 1566. Dette er *Kongl. kansliets diarium över ingångna skrivelser 1566*.⁷² Denne kildepublikasjonen inneholder mange missiver fra det kongelige kansellet i Stockholm til embetsmennene blant annet i Jemtland. Motsatt finner vi også brev som går fra embetsmennene til den kongelige kansellet.

1.5.3. Herredagsdombøkene

Fra og med andre halvdel av 1500-tallet ble det stadig oftere holdt retterting eller herredager i Norge. Hit kom bøndene og bar fram klager på øvrighetens fremferd. Dommene i disse sakene er trykt og utgitt i serien *Norske Herredags-dombøger*.⁷³ Problemet med herredagsdommene er at vi kun får vite hva dommene gikk ut på. Vi får vite lite av allmuens reaksjoner på dommene. Til gjengjeld blir vi presentert allmuens foranledning til å møte til herredagen og klagene blir godt presentert i teksten.

⁶⁹ *Norske Rigs-registranter I-III*. Utgitt av Christian C.A. Lange m.fl. Christiania 1861-1865. (=NRR).

⁷⁰ BRATTBakk 2002, s. 23. Dette er kunngjøringer som forteller om forleninger, fogdeutnevnelser, osv.

⁷¹ *Konung Gustaf den förstes registratur. Bind I- XXIX*. Stockholm 1861-1916. (=GF).

⁷² *Kongl. kansliets diarium över ingångna skrivelser 1566 (januari-juni, november och december): jemte noter och tillägg*. Utgitt av Carl Silfwerstolpe. Stockholm 1878. (=KKD66).

⁷³ *Norske Herredags-dombøger* ved E.A. Tomle. Christiania 1893-. (=NHD)

2. Den nordiske Syvårskrig 1563-1570

*Dette neruendis aar [1563] hauer høgborne
første konning Friderich den annen ved det
naffn begynt it merkeligt krig imod sin
modersøster søn konning Erick aff Suerrige
koning Gøstaffs søn, fore merkelige sakers
skyld...*

ABSALON PEDERSSØN BEYER, 4. september 1563.¹

2.1. Innledning

I dette bakgrunnskapittelet skal vi se på den nordiske Syvårskrigen. Vi er her interessert i å se på bakgrunnen for krigen, dens forløp og avslutning. Videre er vi interessert i å finne ut hvorfor Jemtland ble trukket inn i konflikten. I dette kapittelet skal vi hovedsakelig støtte oss på sekundærlitteratur, men vil også trekke inn enkelte aktstykker der det høver seg.

2.2. Bakgrunn for krigen.

Fra og med 1550-årene betraktet kong Gustav Vasa (1496-1560) Sverige som sterkere enn Danmark. Samtidig prøvde han å få innpass i den gryende og inntektsbringene Russlands-handelen.² I 1541 inngikk Danmark-Norge og Sverige Brømsebroforbundet, som tok sikte på å at de dansk-norske og svenske kongene gjensidig skulle hjelpe hverandre mot ytre og indre fiender.³ Den svenske historikeren Harald Gustafsson ser Brømsebroforbundet som en bekreftelse på at Kalmarunionen endelig var oppløst. Han vektlegger at det var to stater som inngikk dette forbundet, samtidig som forestillingen om at de tre rikene fremdeles ble opprettholdt. Norge var fremdeles et eget kongerike, men et kongerike underordnet Danmark.⁴

Selv om det hersket fred mellom de tre nordiske rikene, var det likevel problemer i grenseområdene. Det var også uklarhet lengst nord i Norge, hvor Gustav Vasa hevdet sin rett til svensk beskatning av samene.⁵ Den danske historikeren Frede P. Jensen hevder at Gustav Vasa nærte et hat til danskene, og mener at danskene var for ham den naturlige fiende. Dette hadde nok sammenheng med Gustavs egne opplevelser under kampen mot Christian II. Dette danskehatet podet han også inn i sine barn.⁶ Mot slutten av sin levetid mente kong Gustav at

¹ *Dagbok og Oration om Mester Geble*. Utgitt av R. Iversen. Oslo 1963. (=ABS), s. 39,

² Se bl.a. MATTHEW SMITH ANDERSON: *Britain's discovery of Russia 1553-1815*. London 1958; GEOFFREY HOSKING: *Russia and the Russians*. Cambridge, Mass. 2001, s. 119ff.

³ JENSEN 1982, s.21. Traktaten er trykt i DNT I s. 348-84.

⁴ GUSTAFSSON 2000: 270ff.

⁵ I 1554 ble det avholdt et grensemøte i Älvsborg. Dette møtet ble resultatløst, i og med at de danske delegatene ble sendt hjem av kong Christian III. JENSEN 1982, s. 23f.

⁶ Jensen mener videre at Christian III's bestigelse av tronen ikke hadde noen betydning for Gustavs danskehat. Ifølge Jensen var ikke danske-hat noe utbredt fenomen i Sverige, og viser til at Gustav mente ved flere

danskene ville inngå en allianse med det tysk-romerske riket mot Sverige. Hertug Erik laget en plan for hvordan svenskene skulle ta hånd om Danmark, men gikk på dette tidspunkt imot en krig med Danmark.

På ett eller annet tidspunkt i 1540-årene hadde kong Christian III tatt de tre svenske kronene opp i det danske riksvåpen, men våpenet ble antakelig ikke brukt i offisiell sammenheng før 1556.⁷ Bruken av de tre kroner vakte irritasjon hos den svenske kongen. Hertug Erik, den senere Erik XIV, foreslo for sin far at man skulle kreve at danskene skulle fjerne de tre kronene fra det danske riksvåpen. Bak kravet lå en trussel om bruk av militærmakt. Likevel mente hertugen at den svenske hæren på dette tidspunkt ikke var rede til å gå til angrep på danskene. Sverige burde nå slutte allianser med tyske fyrster, slik at man var sikret tilførsel av leietropper. Forholdet mellom Danmark og Sverige ble kraftig forverret etter at Frederik II⁸ overtok den danske krone i 1559 og Erik XIV⁹ etterfulgte kong Gustav i 1560.

anledninger at svenskene var for godtroende og "...ikke kunde se den danske fare." Jensen hevder at Gustav var paranoid. JENSEN 1982, s. 24f.

⁷ Dronning Margrete brukte også "tre kronor" som symbol for de tre rikene som i sin tid inngikk i Kalmarunionen. IBID, s. 25.

⁸ *Frederik II*, 1534-88. Var sønn av kong Christian III og dronning Dorothea. Ble i 1536 utvalgt til tronfølger med tittelen "Prins af Danmark." Ble hyllet i 1542. Var i 1548 for første og eneste gang til Norge. Var opplært i tysk, fransk og andre språk. Behersket også fekting og andre ridderlige øvelser. I 1541 fikk han professor Hans Svaning til "Tugtemester." Svaning og moren Dorothea hadde Frederik under sitt oppsyn på Kolding slott inntil Frederik II var 18 år. Han tok hoff i Malmø, og ble ofte kalt princeps Scaniae. Han var med til Tyskland da hans søster ble gift med Kurfyrst August av Sachsen. Han var i Tyskland i ett og et halvt år og fikk med seg Karl V's abdikasjon i mars 1558. Han knyttet da også kontakter med tyske fyrster, adelsmenn og høvedsmenn. I påsken 1558 dro han tilbake til Danmark. I 1559 døde Christian III, og Frederik ble konge. Ifølge Mollerup var Frederik av sin mors natur, livslysten, fyrrig. Han hadde arvet sin mors "...heftige, koleriske Temperament..." Han hadde en psykisk underlegenhetsfølelse mot de ledende menn ved hoffet, Daniel Rantzau, Peder Oxe og Johan Friis. Men han var også vennlig og spøkefull. Han var stadig på ferde, på jakt, på fester og i bryllupper. Han var en drunker, som Mollerup påpeker. Han gikk til krig mot riksrådets vilje, både i Ditmarsken i 1559 og mot Sverige i 1564. Den andre perioden i hans styrelse, fra 1571 til 1588 er "...et smukt Tidsrum i Danmarks Historie." Landet kom seg raskt på fote igjen etter krigen. I denne perioden opplevde Danmark en storhetstid, og kronen styrket sin stilling ved at den grep inn i stadig flere områder av samfunnslivet. I 1572 giftet han seg med den 15-årige Sophie av Mecklenburg. De fikk tre sønner og fire døtre: Elisabeth, Anna, Christian, Ulrik, Augusta, Hedvig og Hans. DBL: FREDERIK II, s. 288ff.

⁹ *Erik XIV* 1533-77. Var sønn av kong Gustav og hans første kone Katharina av Sachsen-Lauenburg. Han ble født den 13. desember 1533. Erik fikk opplæring av Georg Norman, en lærer som kong Gustav hadde fått anbefalt av Martin Luther og Philip Melancton. Erik ble grundig skolert i latin, medisin og astrologi. Han var også flink til å tegne og komponerte også musikk. I desember 1557 fikk han store deler av det syd-østlige Sverige i forlening. Han var nå mest å finne på Kalmar slott. I 1557 fridde han til prinsesse Elizabeth av England, noe han mente ville være gunstig for Sverige i økonomisk henseende. Det ble ingenting av giftemålet. Han fridde også til Maria Stuart, Christina av Hessen og Renata av Lothringen. Ved riksdagen i Arboga i april 1561 ble hans makt konsolidert i de såkalte Arboga artiklar. Han fikk nå større makt enn noen annen tidligere svensk konge. Erik og hans bror Johan var på dette tidspunktet uenige. Johan var hertug over Finland og hadde store interesser i Baltikum og han ble også gift med den polske kongens søster, Katarzyna Jagiellonka. Johan måtte overgi seg og ble satt i fengsel i august 1563, samme måned som Syvårskrigen brøt ut. I mai 1567 var det riksdag i Uppsala. Her skulle noen adelsmenn dømmes for høyforræderi, noen av disse tilhørte Sture-slekten. Fem av adelsmennene, inkludert de fra Sture-slekten ble myrdet. Etter dette gjennomgikk Erik en psykisk krise, men kom seg igjen i begynnelsen av 1568. Samme år ledet Johan et opprør mot sin egen bror. Erik ble satt i fengsel i september 1568, hvor han ble sittende for resten av sitt liv. Han døde 26. februar 1577. Han ble antakelig forgiftet. Se for eksempel INGVAR ANDERSSON: *Erik XIV*. Stockholm 1963; LARS-OLOF LARSSON:

I løpet av den første halvpart av 1500-tallet falt Den tyske orden i Livland sammen. Perioden som følger er preget av at forskjellige makter forsøker å tilrive seg mest mulig av ordensstatens område. I 1558 angrep og erobret Tsar Ivan IV deler av Livland. Ivan mente at det var viktig å kunne få drive handel med de vesteuropeiske maktene, samtidig som det var vesentlig å ha strategiske brohoder mot de samme maktene om det skulle komme til konflikt mellom russerne og europeiske makter. I løpet av de neste årene erobret Ivan flere viktige byer i området. Samtidig kom Danmark og Sverige på banen for å ta til seg restene av Livland som russerne ikke hadde kontroll over.¹⁰ I juni 1561 ba Tallinn om svensk beskyttelse. Den tyske orden ble samme år sekularisert og var dermed i realiteten oppløst. Samme år gikk store deler av Livland til den polske kongen Sigismund August. En 250-årsperiode med ”nordiske kriger” hadde begynt.¹¹

I september 1560 døde kong Gustav. Hertug Erik tok nå over som svensk konge. I løpet av 1561 steg spenningen mellom Danmark og Sverige, ettersom svenskene opptrådte provoserende overfor danskene. Kong Erik ville ta til seg Ösel-Wieck, og erobre festninger som den tyske orden fremdeles hadde i Livland og de festninger i Livland som var under polsk kontroll. Høsten 1561 foreslo kong Erik en fornyelse av Brømsebro-forbundet. Traktaten ble ratifisert fra dansk hold fordi svenskene truet med bruk av militær makt.¹² Året etter ble det igjen holdt forhandlinger mellom danske og svenske utsendinger. Svenskene imøtekom det danske kravet på Estland ved å kreve å få Skåne og Halland til gjengjeld. Det ble ikke noen fornyelse av traktaten av 1561.¹³ Under disse forhandlingene sa kong Frederik at han ikke ønsket noen krig mellom Danmark-Norge og Sverige. Han foreslo at broren, Magnus, skulle gifte seg med en svensk prinsesse, noe som fra hans side ville være det fremste signalet på all fiendskap mellom de to kongene var opphørt. Dette giftemålsforslaget markerer ”...den mest vidtrækkende forsoningsgestus fra dansk side i de år, der kan siges at udgøre syvårskrigens forhistorie.”¹⁴

I januar 1563 skrev imidlertid kong Erik til kong Frederik igjen og fortalte at han var interessert i en fornyelse av Brømsebro-forbundet. Dette kan tolkes som et forsøk fra svenskens side på å gi danskene skylden for at en eventuell krig skulle bryte ut. På begge

Gustav Vasa. Stockholm 2002: 297-312; ERIK XIV: *Oratorio de in isto bello regis Daniae*. Stockholm 2003, s. 9ff. (=ORATIO)

¹⁰ HOSKING 2001, s. 120.

¹¹ ROBERT I. FROST: *The Northern Wars*. Harlow 2000, s. 5. Uttrykket “de nordiske krigene” stammer fra tysk forskning. Hele perioden fra 1558 til 1721 er ifølge Frost preget av disse krigene. Det var nesten ikke et fredsår i Norden ifra 1558 til 1667. IBID, s. 12f.

¹² JENSEN 1982, s. 47.

¹³ IBID, s. 51f.

¹⁴ IBID, s. 53.

sider ble det nå satt i verk militære tiltak. I første halvdel av 1563 skjedde det to ting som hadde stor betydning. For det første ble en svensk diplomatisk delegasjon arrestert i Danmark. For det andre ble en rekke danske skip satt i arrest av svenskene utenfor Bornholm. I mai 1563 ble det fra dansk og lybsk side satt i verk en handelsblokade av Sverige. Lübeck ble med på dansk side i konflikten var fordi kong Erik gjennom et handelsforbud på Narva hadde sperret for den lybske handelen med Russland. Polen kom også til å stille seg på danskernes side. Forholdet mellom Polen og Sverige var kaldt etter at svenskene hadde erobret byen Parnau. Det reelle bruddet med Polen kom da hertug Johan altså giftet seg med den polske prinsessen Katarzyna Jagiellonka.¹⁵ I august 1563 ble krigen erklært.¹⁶

2.3. Syvårskrigen

Danmark gikk inn i krigen som alliert med Polen og Lübeck. Svenskene hadde krevd at enhver handel lybekkerne bedrev med russerne, skulle gå over svenske havner, mens lybekkerne hadde seks krav dersom det skulle være fred mellom dem.¹⁷ For det første krevde Lübeck å få nyte sine gamle privilegier i Sverige fritt og uhindret. For det andre skulle svenskene betale tilbake sin gjeld. For det tredje skulle lybske skip, gods og penger restitueres. For det fjerde krevde Lübeck å få handle fritt på Russland. For det femte, krevde lybekkerne at stridigheter mellom Sverige og Lübeck skulle løses ved voldgift. Det sjettede punktet gikk på at svenskene skulle betale tilbake byens militære utgifter. En angrepstraktat mellom Danmark og Lübeck ble undskrevet i midten av juni 1563. Danskene hadde for det første krevd at svenskene skulle slutte å bruke det danske og norske våpen. For det andre skulle områder som tilhørte den danske kongen eller hertug Magnus, tilbakegis. For det tredje skulle den svenske kongen gi avkall på alle krav på Skåne, Gotland og Norge. For det fjerde skulle den svenske kongen forsikre om at dansker eller andre ikke ble forhindret på sjøen. For det femte skulle den svenske kongen betale den danske kongens utgifter i forbindelse med opprustningen til krigen. Striden om de tre kroner skulle avgjøres gjennom riksrådsmøter hvor medlemmer fra begge rikenes råd skulle møte. Danmark og Lübeck underskrev videre at de skulle blokkere tilførselene til Sverige. Samtidig skulle de oppfordre andre politiske enheter langs Østersjøen til ikke å tilføre Sverige noen varer.¹⁸

Den 5. oktober ble det sluttet et forbund mellom Danmark og Polen. Den danske kongen lovte at han skulle bekjempe kong Erik i Livland. Den svenske kongen skulle fordrives derfra,

¹⁵ JENSEN 1982, s. 58.

¹⁶ Feidebrevet er trykt i KARLSSON 2003: APPENDIX 4: THE DECLARATION OF WAR.

¹⁷ JENSEN 1982, s. 62.

¹⁸ IBID, s. 68f.

enten gjennom polsk seier eller ved forhandlinger. Ifølge Frede P. Jensen var traktaten mellom Danmark-Norge og Polen lik den med Lübeck. Viktig var at begge traktatene inneholdt en bestemmelse om at ingen skulle slutte separatfred med kong Erik. Polen var imidlertid ikke villig til å anerkjenne det danske kravet på Estland. Denne uenigheten ble imidlertid ikke gjenstand for videre forhandlinger under Syvårskrigen.¹⁹

Den danske militære strategi ovenfor Sverige var basert på at man skulle vinne krigen gjennom et kortvarig felttog. En hær på 20.000 mann skulle hurtig føres frem til Stockholm, samtidig som danske og lybske skip skulle sperre for innførsel av varer til Sverige. Kong Frederik møtte motstand mot krigføringen fra noen av leietroppførerne. Hva motstanden bygde på er usikkert. En høvedsmann hadde betenkeligheter i forhold til terreng og forsyning. Det var ifølge Jensen en viden kjent oppfatning før krigen at offensiv krigføring i Sverige var vanskelig på grunn av landets natur, veinett og problemer med å opprettholde kommunikasjon mellom de ulike enhetene. Jensen antyder at kong Erik selv var klar over dette og at han anså det for noen av sine beste kort, strategisk sett.²⁰

Jensen mener at krigens forløp skulle bli bestemt av to feilvurderinger, en på begge sider. Fredrik tok feil da han mente at krigen skulle bli avgjort raskt. Han hadde nok hellet med seg da han tok Älvsborg høsten 1563, men allerede under dette felttoget, kom problemene med de danske forsyningene for dagen. Den store danske hæren kunne i så måte måle seg med andre europeiske massehærer, hvor lignende problemer hadde oppstått. Det var ikke før hæren mot slutten var blitt redusert til mellom $\frac{1}{3}$ og $\frac{1}{4}$ av den opprinnelige styrken, at forsyningsproblematikken noenlunde ble løst. Den storstilte operasjonen som ble planlagt mot Stockholm ble avblåst på grunn av mangel på forsyninger, dårlig vær og sykdom blant krigsfolket.

Danskene prøvde også i 1564 å gjennomføre denne strategien, også nå uten resultat. Kongen hadde ikke råd til å føre en krig i så stor skala som det nå ble lagt opp til, og et planlagt felttog mot Småland ble avbrutt. De tyske rytterne nektet å forsette etter at svenskene på forhånd hadde brutt de danske linjene til Skåne. Danskene greide heller ikke å få til noen avgjørelse til sjøs, til tross for at admiral Herluf Trolle utviste stor kampiver. Da 1564 var over, hadde danskene ikke greid å tvinge svenskene i kne og man befant seg dermed i det Jensen kaller en dyp militær og finansiell krise. Det ble kommandør Günther von Schwartzburg og rikshovmester Eiler Hardenberg som fikk skylden for nederlaget. Hæren ble

¹⁹ JENSEN 1982, s. 71.

²⁰ I det følgende vil jeg basere meg på JENSEN 1982.

nå redusert til to fotfolksregimenter og to faner med ryttere. Fra dansk side var det den svenske flåten som var hovedproblemet. Våren 1565 måtte blokaden av Øresund oppgis på grunn av at den ble en utenrikspolitisk belastning for danskene. Lübeck og Preussen foreslo nå at man skulle sperre innseilingen til Stockholm og samtidig lansere landgang på den svenske østkysten. Det store spørsmålet er: hvorfor ga ikke Frederik opp når situasjonen var så vanskelig?

Jensen mener at dette har sammenheng med at han tolket svenskens situasjon og potensiale på en bestemt måte. Han mener at kong Eriks angrep på hertug Johan av Finland sensommeren 1563 og slaget ved Mared høsten 1563 hadde betydning for danskens tolkning av motstanderen. Danskene håpet derfor på et opprør mot kong Erik. Under slaget ved Mared greide danskene raskt å samle en styrke og påføre den overtallige svenske hæren store tap. Utfallet av slaget ved Mared styrket danskens følelse av overlegenhet overfor de svenske styrkene.

Kong Erik utnyttet den danske hærens svakhetsperiode og erobret i 1565 Varberg. Dermed hadde svenskene oppnådd å få en havn mot vest. I oktober 1565 stod krigens blodigste slag, ved Axtorna. Her led svenskene nederlag. I begynnelsen av 1566 oppstod det en ny situasjon hvor kong Erik kunne ha oppnådd initiativet i krigen: Båhus ble nesten tatt av svenske styrker. Dette året begynte den andre store feilvurderingen å merkes. Erik XIV hadde regnet med at de store utgiftene til de tyske troppenes underhold, ville føre til at kong Frederik måtte redusere den danske hæren. I en slik situasjon kunne Erik starte en offensiv mot Øresund og dermed fjerne all dansk motstand. Men Erik tok feil, noe som medvirket til hans fall som svensk konge. Kong Frederik greide å skaffe midler til å holde en minimumshær på bena. Den svenske hæren befant seg i 1566 i det Jensen kaller en moralsk og føringsmessig krise, som Erik ikke kunne gjøre noe med. Ifølge Jensen var det den føringsmessige krisen som gjorde at Erik mistet fatningen, og ble gal.

Under Eriks galskap trengte Daniel Rantzau i slutten av 1567 frem mot Jönköping og videre inn i Östergötland. Han måtte imidlertid trekke seg tilbake på grunn av forsyningssituasjonen. Sommeren 1568 var det store rustninger på begge sider. I slutten av juli 1568 kom oppgjøret mellom Erik og hertugene Johan og Karl. Samtidig hindret pest videre felttog, som kunne ha gjort ende på krigen. Krigshandlinger ble ikke gjenopptatt før på sensommeren 1569. Danskene gjenerobret da Varberg. Svenskene holdt seg nå på avstand og det ble tenkt mer forsvar enn angrep blant hærførerne. Frederik så nå at det var mulig å gjenoppta Rantzaus Östergötlandsfelttog, men de nye førerne hadde ikke klokskapen som Rantzau hadde hatt. Vinteren 1569/70 evnet man på verken dansk eller svensk side å

gjenoppta krigen i like stor målestokk som tidligere. Frederik ville ha satt i gang et stort felttog sommeren 1570, men ble forhindret av en bunnskrapt statskasse.

2.4. Fredslutningene

Vi skal i det følgende delkapittelet se på fredsbestrebelsene under Syvårskrigen.²¹ For å forstå dem er man imidlertid nødt til å heve blikket og se utover det problemkomplekset som selve Syvårskrigen utgjør, og se på forholdene ellers i Europa, og da spesielt i de indre forholdene i Tyskland. Ifølge den amerikanske historikeren *Jason Lavery* beviste den nordiske konflikten det tysk-romerske rikets begrensninger og muligheter. De tyske statene kunne under denne konflikten stå samlet mot et felles utenrikspolitisk problem. Målet for den tysk-romerske keiseren var å få istand en fred med svensk nederlag.²²

Krigen ble hele tiden forsøkt stoppet fra fransk og tysk hold. Danskene ville ikke la diplomatiet få en sjanse. Først etter sachsisk press satte danskene seg ned ved meglingsbordet. Det første fredsmøtet under krigen ble avholdt i Rostock sommeren 1564. Svenskene møtte ikke opp her. Jensen hevder at danskene under dette møtet var villige til å godta en voldgiftsdom. Dette kan ha sammenheng med at i en slik situasjon ville danskene ikke miste land i Skandinavia eller i Livland.

I 1568 var det et nytt fredsmøte, denne gang i Roskilde. Danskene skremte her svenskene til å godta en fredstraktat. Denne fredstraktaten ble ikke ratifisert av svenskene, ettersom de danske krav om erstatninger og restituering av områder i Livland, ikke gjenspeilte den politiske situasjon etter Johan III's maktovertakelser. Ifølge Jensen var Roskilde-traktaten "...et dansk diktat til den svenske forhandlingsdelegation..."²³ I innledningen går det frem at krigen har vært langvarig og at den har gått utover alle de tre rikenes innbyggere. I tillegg har den hatt konsekvenser for "...andre omliggendis lande...". Det var kong Erik som fikk skylden for krigsutbruddet. Han hadde vært "...tilnegit til krig, uenighedt, blodstørtning och anden fiendtlig handel end til frid ... eller nogen billige fridtsmiddel at indrømme, som kunde tienne til samdregt och rolighedt..."²⁴ Kong Erik blir videre anklaget for å ha unnlatt å møte på fredskonferanser som keiseren hadde tatt initiativ til. I stedet fortsatte Erik krigen med "...blødtørstige tyraniske utilbørlige menninge ... med brand, mord, rof..."²⁵

²¹ I det følgende vil jeg basere meg på JASON LAVERY: *Germany's northern Challenge*. Boston 2002; og JENSEN 1982.

²² LAVERY 2002, s. 145.

²³ JENSEN 1982, s. 262.

²⁴ DNT II, s. 176.

²⁵ DNT II s. 176f.

Traktatens paragraf 1 sier at alt hat, alle misforståelser og krigshandlinger mellom de tre rikene skulle opphøre. Ufreden skal bli erstattet av en evig fred og vennskap mellom "...begge kongerne, theris riger, lande, førstedomme och theris undersotte och indbyggere..." Paragraf 2 tilser at dersom den ene kongen ser at den andre kongen ruster til krig, skal den ene parten forsøke å avverge en konflikt.²⁶ Ifølge Jensen representerer denne paragrafen en holdningsendring i den danske leiren i forholdet mellom Danmark-Norge og Sverige etter Brømsebrotraktaten. Roskilde-traktaten var et ytterligere steg vekk fra dette forbundet.²⁷ Traktatens paragrafer 4-11 og 14- 16 omhandler våpenstriden, territoriale forhold i Norden og Livland, seilassen på Østersjøen, tilbakegivelse av orlogsskip, skyts og ammunisjon, løslatelse av krigsfanger og tilbakegivelse av adelsgoods.²⁸

Roskilde-traktaten ble ikke ratifisert ettersom Johan III nektet å anerkjenne den. I januar 1569 fikk han et stendermøtes godkjenning på denne beslutningen, og krigen begynte dermed på nytt. Jensen mener at det var de store territorielle avståelsene som gjorde at Johan nektet å ratifisere traktaten.²⁹ Disse skulle imidlertid skje på grensen til Danmark eller i Tyskland. Dette tilbudet tok Frederik imot og i slutten av juli og begynnelsen av august 1569 ble det holdt forhandlinger i Trälshult på den dansk-svenske grensen. Lavery sier at disse forhandlingene viste at begge partene ikke ønsket videre krig, samtidig som de heller ikke ønsket fred. Johan ville ha fred uten svensk nederlag. Videre ønsket han å oppgi sitt krav på Varberg, dersom han fikk tilbake Älvsborg. Han kunne også gi opp en del områder i Livland, dersom han fikk Båhus, Viken, Blekinge eller Gotland. Etter møtet foreslo den franske kongens utsending de Dançay at det burde bli holdt en fredskonferanse i Rostock. Dançay foreslo at den skulle begynne i midten av november 1569. Både kong Sigismund av Polen og kong Frederik sendte gesandter. Samtidig ble det i oktober 1569 satt i gang et nytt militært initiativ fra dansk side til å ta Varberg. Denne borgen kom igjen på danske hender i midten av oktober 1569. Den danske kommandøren Heinrich von Dohna gikk videre inn i Västergötland. Feltoget stoppet ved Länghem i slutten av Januar 1570. De tyske leietroppene ville ikke gå videre, på grunn av manglende utbetalinger. Hvis de hadde fortsatt kunne de ha nådd Stockholm. Johan nektet å godta det militære presset og i februar 1570 sendte han en styrke mot Trondheim.³⁰ Norske styrker under ledelse av Mats Klausson dro etter de svenske

²⁶ DNT II, s. 176f..

²⁷ JENSEN 1982, s. 263.

²⁸ DNT II, s. 178ff.

²⁹ JENSEN 1982, s. 268f.

³⁰ Absalon Beyer Pedersson forteller følgende om svenskens tog mot Trondheim vinteren 1570. Han fikk den 1. mars brev fra Gunnar Olsson i Trondheim. Brevet var skrevet den 14. februar: "...den Torsdag i fastelauens vge, om morgenen ved...slett, sterch anseendis oc førde strax .xx. feltskut och mange fyrmøtzer paa de smaa berg oc

styrkene inn i Jemtland. Her slo de i hjel den svenske fogden og to av hans sønner, samtidig som de "...tog bort skatten, oc førde til Trondhiem, der Suensken det førde fulle de ned til Trondhiem."³¹

Da konferansen i Stettin i 1570 tok til hadde keiseren, Frankrike og Polen ingen konkret fredsplan. I stedet håpet de at de skulle greie å kunne forhandle frem en fredsavtale. Lavery mener at meglernes håp var at Roskilde-traktaten skulle ligge til grunn for en ny fred.³² I løpet av de første månedene av forhandlingene ble Danmark-Norge og Sverige enige om en våpenstillstand og at man skulle slutte å rekruttere tropper i Tyskland. Det var først i midten av oktober 1570 at forhandlingene for alvor tok fart. Nå så man til keiserens forslag til forhandlingene, som innebar at man skulle få i stand en evig fred og at man skulle gå tilbake til grensene som eksisterte før krigen. Svenskene aksepterte den evige freden og var villige til å godta grensene fra før krigen. Den 13. desember 1570 inngikk de krigførende partene en fredsavtale. Denne skulle sikre fred i 40 år. Svenskene måtte betale 150.000 daler for å få kontrollen over Älvsborg. Både Danmark-Norge og Sverige gav opp sine krav på landområder. Viktigste for oss var at svenskene oppgav kravet på geistlig jurisdiksjon over Jemtland. For keiseren var Stettiner-freden en stor seier. Han oppnådde det han ønsket: en fred uten svensk seier. Han kunne nå hevde seg i Baltikum i mye større grad enn tidligere, og ble herre over mesteparten av Livland.³³

2.5. Krigen i Midt-Norden

Den 25. juli 1563 befalte kong Erik at Jemtland skulle erobres. Innbyggerne skulle hylle ham som konge, og de skulle også betale skatt til den svenske kronen. Jemtland ble raskt og fredelig inntatt av de svenske styrkene. Jemtene nektet å forsvare landskapet. Store deler av troppene ble trukket ut fra Jemtland og sendt til andre feltavsnitt. Like etter at dette skjedde, ble Jemtland gjenerobret av lensherren på Steinvikholm Evert Bildt. Tønne Abildgaard ble nå satt til å være fogd i landskapet. Han hadde en mindre styrke som i utgangspunktet skulle forsvare landskapet. Jemtene nektet imidlertid å ha denne styrken stående i landskapet og

houger som ligge paa Backeland oc skøde saa strax den ganske dag med fyrballer ia meer end ij fyrballer ind til sex slet om afften, saa at paa een tid var ild i byen paa tre steder, huilken dog icke gjorde stoer skade oc de finge slugt... oc strax som de komme for byen, begynte it megtigt suaart veder oc storm aff hafuit de Suenske ret vnder øgen, the skøde gennem tagit med fyrbaler, de gjorde ingen skade med deris feltstycker vden paa en mand hand døde, dog skød de mange huus igennem oc to fyrballe komme for Gunners stueedør, Siden holt de et skermytzel med de Suenske offuen for broen, der bleff fem aff de Suenske ij eller tre aff de norske bleue saare oc ingen død,...der bleff mange skot aff de Suenske med de norske feltsyt som laage paa Domkircketaarnit, de skøde saa fast der aff att de kunde icke skantz dem..."ABS. s. 160f.

³¹ ABS., s. 161.

³² LAVERY 2002, s. 128.

³³ IBID, s. 132.

styrkene ble derfor trukket ut. Jemtland lå nå klart for erobring av svenske styrker, denne gangen under ledelse av Claude Collart.³⁴

Collarts hær bestod av bondesoldater fra forskjellige svenske landskap. I februar 1564 gikk Collart inn i Jemtland via Medelpad. Styrken var på 4.000 mann. *Gyldenstjernes krønike* forteller at svenskene marsjerte inn i Jemtland den 9. februar 1564 med "...3500 mand, smaa og store, og kom i Brønnflo om aftenen." Den 10 februar stod de ved kongsgården på Frösön, som de brente ned. Den norske fogden, Olav Tørrisen var ikke tilstede da svenskene kom. Det ble satt i gang et søk etter ham og han ble funnet på lensmannsgården i Alsen og ble her slått i hjel. Likere gikk det for lagmannen, Nils Bodelson og Jørgen Skriver, Jens Staldstundt og Niels Skriver. Disse ble bundet og fanget, heter det. Den 21. februar gikk svenskene ned Verdalen og mot Steinvikholm som ble beleiret.³⁵ Samtidig må svenskene ha fått hånd om jemtens landskapssegl.³⁶ Den 20. februar forlot Collart Frösön, nedkjempet noen bønder som ytte motstand ved Rocko-skaftet i Mörsil og fortsatte ned Verdalsfjellene. Steinvikholm slott ble beleiret fra den 28. februar og frem til den 3. mars, da lensherren der, Evert Bildt overgav både seg og slottet. Den 9. mars kom representanter fra Trondheim til Steinvikholm hvor de avsvor sin ed til Frederik II, og sverget troskap til den svenske kong Erik XIV. Trondheimsborgerne skrev et brev til kong Frederik hvor de forteller at svenskene hadde med

...krigismagtt oc herreskiold laditt besøge dog icke betrostitt att giøre same krigismagtt nogit modstand eller affbreck ald thend stunnnd enn partt aff thennomm somm tilsigindis wore forodineritt oc befallinnghe haffde her wdj lanndit icke wille oss manndelig bistaa oc oss føre oc forsuare som paa sin herre oc konings vegne burdhe att giøre icke helder fortrøstedhe oss mett nogenn vnnsettninnghe i fra koninngh Frederich aff Danmark huilckit wij effther thenne jndligindis icke heller kunddhe formmue thett.³⁷

Først i rekken av trondheimsborgere som nå sverget kong Erik troskap var borgermester Adrian Falkener, magister Kristoffer, Amund Henning og Christian Herman.³⁸ Ifølge *Steinar*

³⁴ *Claude Collart* var født i Champagne. Han blir i kildene ofte omtalt som Claudius, på grunn av sitt franske opphav. Han tjente som småsvenn hos hertug Erik fra 1557 og var kong Eriks kammertjener fra 1560. Han skal ikke ha vært adelig. Han var sønn av en vinhandler. Fra og med 1557 hadde han en lønn på 100 mark årlig og stod derfor i den høyeste lønnsklassen. Han ble tatt til fange av dansk-norske styrker på Steinvikholm 22. mai 1564 og var ennå i 1567 i dansk fangenskap. Etter kong Eriks fall, ble hans gods Tuna inndratt. BERTIL BOËTIUS: Collart, Claude i SBL ÅTTONDE BANDET: CEDERHELM-CORNELIUS. Stockholm 1929, s. 693-99.

³⁵ GYLDENSTJERNES KRØNIKE i *Monumenta Historiæ Danicæ II*. København 1875, s. 172. (=GYL.)

³⁶ IMSEN 2003b, s. 15.

³⁷ DN XXII nr. 536.

³⁸ *Ex civibus capitalis hostis regis Danorum et advenarum consul Adrianus, magister Henricus cum filio suo M. Christophoro, Amundus Hemingii, Christernus Hermanni*. GYL, s. 177. Daae forteller om Magister Henrik: "Mag. Henrik, "en mærkelig Kannik og Thronhjems bedste Forsvar", var en Søn af Norges sidste Drost eller Rigshovmester Nils Henrikssøn Gyldenløve; som uægte født havde han maattet se paa, at Faderens store Eiendomme var tilfaldne danske Svigersønner og selv maattet nøie sig med en geistlig Værdighet. Dette i Forbindelse med Tilsidesættelsen af den norske Adel i Almindelighed og Udplyndringen af Kirkens Eiendomme har vel gjort ham ti, hvad han kaldes i en samtidig Optegnelse: "capitalis hostis regis Danorum". Hans fremrykkede Alder har dog sagtens hindret ham selv i nu at udrette noget af Betydenhed, men desto ivrigere viste sig hans Søn." DAAE 1872, s. 15.

Supphellen kunne ” Collart...innta Trondheim som triumfator. Sitt militære støttepunkt hadde han på Steinvikholm, men 29. mars [1564] ble det notert at han ”havde den ganske uge været gjest i Throndhjem”.³⁹ De svenske styrkene var på 3.500 mann, altså det dobbelte av byens befolkning. 1.800 av de svenske styrkene ble sendt hjem i slutten av mars 1564. Disse styrkene hadde for øvrig med seg ”...St. Olafs Hat og et Par Sporer...”⁴⁰ Det var også nå at Hellig-Olavs legeme ble flyttet fra Steinvikholm og til Fløan kirke på Skatval.⁴¹ Collart krevde at byens innbyggere skulle bli utskrevet for å gjøre militærtjeneste. Det ble skrevet ut skatt som skulle betales innen åtte dager og det ble satt opp galger hvor de som ikke støttet det svenske styret fikk sin straff. Vi vet også at Nidarosdomen ble brukt som stall av svenskene.⁴²

I løpet av mars måned var hele Trondheim len erobret av svenskene. Collart var til og med så sikker på at dansk-norske myndigheter ikke ville forsøke å gjenerobre de svenskkontrollerte områdene, at han den 29. mars sendte hjem 1800 av sine knekter. Collart sendte nå ut ekspedisjoner som skulle få nordmennene til å gå over til svenskene. De dro nordover til Helgeland, og representanter fra Alstahaug, Brønnøy og Rødøy sverget Erik XIV troskap. Sørover ble det også sendt ekspedisjoner som skulle sørge for at nordmennene gikk over til svenskene. I slutten av mars hadde Collart trolig planer om å erobre resten av Norge mot Bergen. Han hadde sendt brev til borgerne der om at han hadde instruks om å flytte Hansa-kontoret til Trondheim.⁴³

I løpet av vinteren og våren 1564 ble det i Bergen gjort tiltak for å gjenerobre de svensk-okkuperte områdene. Lensherren på Bergenhus, Erik Rosenkrantz, samlet en styrke på 4.000 menn fra Bergenhus, bestående av borgere, garper⁴⁴ og bønder fra Bergenhus len. Underretninger om den svenske okkupasjonen av Trøndelag ble mottatt med bekymring av dem som var involvert i den bergenske handelen. I løpet av kort tid ble styrkene sendt oppover til Trøndelag og hele området, unntatt Jemtland og Herjedalen, kom nå igjen på dansk-norske hender.⁴⁵ Kong Frederik utnevnte Herluv Skave til lensherre over Trøndelag etter gjenerobringen. Collart ble sendt til Bergen. Collart ble senere ført til Danmark, hvor han ble satt i fengsel.⁴⁶

³⁹ Sitert i STEINAR SUPHELLEN: *Innvandrerne by*. Oslo 1997, s. 39.

⁴⁰ DAAE 1872, s. 18. Note 3.

⁴¹ Hellig- Olav ble ført tilbake til Nidarosdomen i 1565 og gravlagt der. ØYSTEIN EKROLL: St. Olavs skrin i Nidaros i STEINAR IMSEN (RED.): *Ecclesia Nidrosiensis*. Trondheim 2003a, s. 346.

⁴² SUPHELLEN 1997, s. 39.

⁴³ ABS., s. 66.

⁴⁴ Begrepet garp beynttes som en nedsettende betegnelse på de tyske kjøpmennene i Bergen. NHL: GARP, s. 135.

⁴⁵ STØREN 1952-53, s. 69.

⁴⁶ IBID.

Høsten 1564 ble det satt i gang et nytt felttog fra svensk side for å erobre Trøndelag, denne gang under ledelse av Mats Törne. Han gikk den 1. desember 1564 over fjellet og inn i Trøndelag. I løpet av de første dagene av desember stod en del av de svenske styrkene foran Steinvikholm, mens andre tropper fortsatte mot Trondheim. Det ble imidlertid ikke noe angrep på Trondheim, og Törne dro tilbake over fjellet den 8. desember.

3. Undersøkelsesområdet

3.1. Innledning

Hensikten med dette kapittelet er å vise frem noen sentrale rammefaktorer i Jemtlands historie fra middelalderen og til moderne tid. Det dreier seg om landskapets geopolitiske plassering og spørsmålet om statstilknytning. Med geopolitisk plassering menes både Jemtlands rolle som grenselandskap og landets plassering i et større strategisk bilde ut gjennom 1500-tallet. Med statstilknytning tenkes det både på spørsmålet om de historiske forbindelsene til Sverige og Norge og arten av statlig tilknytning til Norge fram til 1563. Dette siste vil igjen angå spørsmålet om forvaltning og rettsvesen, som vil bli behandlet i et eget underkapittel.

Videre vil spørsmålet om rammefaktorer dreie seg om sosiale og økonomiske forhold så som sosial lagdeling, eiendomsretten til jord, skog og andre naturressurser, samt bosetningsmønster og kommunikasjon. Forøvrig bygger kapitlet i sin helhet på andres forskning, men enkelte aktstykker vil allikevel bli brukt for å illustrere de enkelte saksforhold.

3.2. Geopolitisk plassering

Jemtland ligger mellom 61,5° og 65° nordlig bredde. Landskapet er ca. 400 km i lengde.¹ I øst grenser landskapet til Trøndelag. I nord til Västerbotten. I sør grenser Jemtland til Gävleborg og til Dalarna. Det finnes rester etter tre borganlegg i landskapet. Den ene er fra jernalder og den andre er det *Ove Hemmendorff* kaller "...ett fogdefäste..." Disse ligger i Storsjöområdet. To av kirkene i Storsjöområdet har frittstående kastaler, det vil si et forsvarsverk tilknyttet en kirke.² Det ene ligger i Sunne og det andre i Brunflo, og er begge oppført omkring 1180. Det har vært utført lite arkeologiske undersøkelser rundt kirkene i Jemtland.³ På sundet som skiller Rödön og Frösön ligger ruinen etter Tidbrandsholm, den ene middelalderborgen som er kjent fra Jemtland. Det vites lite om denne festningen. Den blir omtalt i en overenskomst mellom erkebiskopen av Uppsala og dronning Margrete av 1402. I forskningen har man kommet frem til to forklaringer. Tidbrandsholm kan ha vært nyoppført da brevet ble skrevet, eller festningen kan ha blitt oppført som en tilholdssted for Albrecht av Mecklenburgs støttespillere.⁴ På 1950-tallet ble det gjennomført en arkeologisk undersøkelse. Man kom da frem til at det har stått et tårn på stedet. Tårnet kan helt eller delvis ha blitt bygd av tegl.

¹ HELGE SALVESEN: *Jord i Jemtland*. Östersund 1979, s. 29.

² SAOB: KASTAL. Spalte K753

³ OVE HEMMENDORFF: Jämtlandsk borg- og medeltidsforskning i ANDERS WALLANDER & LEIF GRUNDBERG: *Mittnordisk medeltid*. Härnösand 1992, s. 15.

⁴ AHNLUND 1948, s. 275.

Muligens kan Tidbrandsholm ha vært "...ett fäste för en illa sedd fogde som råkat i onåd under avvecklandet av mecklenburgarnas regim."⁵

Magne Njåstad mener at man vet lite om jemtenes militære plikter. Han tar til orde for at det fantes en "...eldre eksisterende forsvarsordning..." i landskapet. Han viser videre til at fogdene skulle avholde våpenting. Her måtte alle våpenføre menn møte med krigsutrustningen. Njåstad mener at det er Landslovens bestemmelser om våpen som gjaldt, men samtidig kan en egen jemtsk tradisjon ha vært bestemmende for hvordan dette fungerte i praksis.⁶ *Janrik Bromé* viser også til at det var viktig for kong Erik XIV å etablere en festning nær Norge.⁷ Jemtland var, kan man si, forsvarsløst da svenskene marsjerte inn i landskapet, først høsten 1563 og så vinteren 1564.

Jemtland var et grenseland. Det er kjent at det fra slutten av 1200-tallet ble definert en riksgrense mellom Sverige og Norge fra Jemtland og Sverige til Magnor-området. Fra før var det trukket en grense fra Göta-elv og nordover.⁸ Hva innebar en slik posisjon? På norsk har vi bare ett begrep for grenseområde. I engelsk terminologi har man begrepet *frontier*. Det finnes forskjeller i bruken av dette begrepet. I britisk engelsk terminologi blir begrepet brukt om en politisk grense mellom stater.

Jemtland lå i periferien innenfor det dansk-norske riket. *Øystein Rian* mener at man kan snakke om to arter av periferi. Den ene typen var et område som var dominert av et økonomisk og politisk sentrum. Til dette sentrumet kommuniserte periferien jevnlig. Rian mener at Nord-Norge kan stå som et eksempel på en slik periferi. Den andre typen region, var den som "...nærmest levde sitt eget liv, vanskelig tilgjengelig fra omverdenen..." Her trekker han frem fjellbygdene i Sørøst-Norge og de indre skogsdistriktene i Finland. Sentralmakten klarte ikke å heve skattene i disse områdene i løpet av 1600- og 1700-tallet. Derfor ble disse områdene i liten grad underordnet sentralmakten.⁹ Jemtland er et klart eksempel på en slik periferi.

Men Jemtland var ikke bare periferi. Landskapet ligger midt i Skandinavia. Fra den østligste delen og ut til Bottenviken er det bare 55 kilometer. Ved å skyve grensen fram til kysten ville den norske eller dansk-norske kongen kunne dele Sverige i to. Ingen ting tyder på at de noensinne hadde en slik plan, men fra svensk side er det blitt hevdet at man nettopp fra

⁵ HEMMENDORFF 1992, s. 17ff.

⁶ NJÅSTAD 2003a, s. 209.

⁷ BROMÉ 1945, s. 98; 108.

⁸ IMSEN 2003b; OLOF HOLM: Den norsk-svenska riksgrensens ålder og hävd i *Collegium Medievale* 2003, s. 202ff.

⁹ ØYSTEIN RIAN: Sentrum og periferi i ØYVIND BJØRNSON, EGIL NYSÆTER & ARVE KJELL UTHAUG (RED.): *Til debatt*. Bergen 1998, s. 251.

Erik XIV's tid begynte å frykte for en dansk innsirkling av landet som det gjaldt å bryte gjennom. Dette må sies å være en defensiv forklaring på svensk krigspolitikk, som også kan tolkes offensivt: ved å ta Jemtland ville man komme videre til norskekysten og dermed både få adgang til isfrie havner og kontroll over den stadig viktigere leia rundt Nordkapp til Kvitsjøen. Jemtland kunne således både tolkes som buffer og brohode.

3.3. *Statstilknytning*

Jemtland lå frem til 1570 i verdslig henseende under lensherren i Trondheim og i geistlig henseende under erkestolen i Uppsala. Jemtland inntar derfor en stilling lik den Gotland hadde innen det danske kongeriket, hvor øyas verdslige saker ble ivaretatt av danske lensherrer, mens de geistlige sakene ble ivaretatt av biskopen av Linköping.¹⁰ Hvor sterkt var den norske kongemakten til stede i Jemtland? I hvor sterk grad utøvet kirken sin makt i Jemtland?

Flere norske historikere har festet seg ved at Jemtland hadde en spesiell status innenfor det norske riket. Daae kaller landskapet for et norsk "Biland" som står i motsetning til øvrige norske landskap. Enkelte bestemmelser i Landsloven gjaldt imidlertid ikke i landskapet. I Jemtland, sier Daae, ble enkelte bestemmelser i Frostatingsloven bestående, samtidig fikk jemtene i tillegg egne retterbøter. Det var også et "...særegent Landstthing (Jamtamot)..." i landskapet.¹¹

Steinar Imsen mener at Jemtland var å ligne med et *skattland*. Han trekker frem at det var større likheter mellom Jemtland og de norske Atlanterhavsoyene, enn det var mellom Jemtland og enn øvrige norske landskaper, og at Jemtland hadde kommunale rettigheter på linje med de oversjøiske provinsene. Njåstad har sluttet seg til dette og fremhever noen fellestrekk ved skattlandene. For det første var de tributpliktige, det vil si at de måtte betale skatt til den norske kronen. For det andre hadde kongen et nettverk av lojale støttespillere i landskapet, enten hirdmenn eller håndgangne menn som varetok forvaltningen av området på kongens vegne. Et tredje kjennetegn var at den norske suvereniteten over av området ble hevdet ved "...en "overbygning" over forskjellige lokale/regionale styringsformer." Njåstad knytter an til Imsen og *Espen Andresen* som mener at det er riktig å snakke om at Jemtland var en "provinskommune."¹²

Imsen mener at jamtamot/landstinget, de lokale kongsmennene/landskapets 24 og lagmannen var de tre bærende elementene i den jemtske provinskommunen. Ved å benytte

¹⁰ JENS LERBOM: *Mellan två riken*. Lund 2003, s. 54.

¹¹ DAAE 1872, s. 4f.

¹² ANDRESEN 2000, s. 2f.

landskapsseglet kunne jemtene utstede for eksempel supplikker som gjaldt for hele landskapet. *Jamtamot* ble avholdt rundt Gregoriusmesse i mars. Dette var provinskommunens offentlige sentrum og ”...jämtarnas viktigaste politiske forum. *Jamtamot* skilde sig från de norska lagtingen genom at det var ett allting, dvs. alla kunde delta.” De norske lagtingene var representasjonsting; her møtte representanter fra ulike skipreider, fylker osv.¹³ Fra slutten av 1400-tallet ble lagtinget innført i Jemtland. Tingstedet var Sproteid, og hit ble folk samlet ved St. Hans. Lagtinget skulle være landskapets fremste domstol. Imsen mener at lagtinget kan ha blitt innført som et ledd i kongemaktens ønske om politisk styring og kontroll.¹⁴ Lagtinget greide imidlertid ikke å svekke *jamtamotets* betydning. Et tegn på dette var at lagrettemannsinstitusjonen, altså menn som lagmannen hadde tatt i ed og som dermed ble anerkjent som lekdommere,¹⁵ knapt fikk noen betydning i Jemtland før 1613.¹⁶ *Jamtamot* ble på 1500-tallet et landsting. Imsen mener at dette førte til at jemtene fikk økte muligheter for politisk aktivitet. De mange supplikker og klager tyder på dette. Felles for supplikkene er at de har landskapsseglet påhengt.¹⁷

Han mener at det var landskapsseglet og privilegiene forbundet med dette som dannet grunnlaget for provinskommunen. Landskapet fikk samtidig beholde sitt særpreg spesielt innenfor rettspleien. Skattlandene lå under den norske kongens herrevelde, men var ”...inte en del av Norge.” Innbyggerne i skattlandene betalte skatt, noe som viste at de var underordnet den norske kronen. Skattlandene var imidlertid ikke representert ved kongehyllinger.¹⁸ Skattlandenes politiske liv var derfor organisert på lokale, særegne måter. Hvert skattland et offentlig fellesskap. Dette kommunale systemet ble innført av den norske kongemakten på 1200-tallet. For Jemtlands del ble dette systemet antakelig avviklet i løpet av første halvdel av 1600-tallet. I begynnelsen av 1500-årene ble Jemtland igjen et utsatt grenseområde, som det fra norsk side ble arbeidet aktivt for å få kontroll over. Dette skjedde på samme måte som på 1320- og 1330- tallet ved å innsette fremtredende norske og dansk-norske stormenn som hadde sitt maktgrunnlag i Norge, som lensherrer.

I 1527 overtok Gustav Vasa altså kontrollen over den svenske kirken. Dermed stod det to konger ovefor hverandre i Jemtland. Gustav Vasa gjorde i løpet av 1520- og 1530-årene en rekke fremstøt for å sikre den svenske kirkens – dvs. kronens interesser i landskapet og for å hindre at Jemtland skulle bli et brohode som truet hans egen posisjon i Sverige. Men på tross

¹³ NHL: LAGTING, s.242f.

¹⁴ IMSEN 1996a, s. 58.

¹⁵ NHL: LAGRETTEMENN, s.241f.

¹⁶ IMSEN 1996a, s. 58.

¹⁷ IBID.

¹⁸ IBID, s. 52f.

av en rekke trussler satte han aldri i verk tiltak for å annektere landskapet. Etter 1540 var Jemtland ikke lenger noe konfliktområde. Jeg har gått igjennom *Gustaf den förstes registratur* fra og med 1540 og frem til Gustavs død i 1560 for å se på hans politikk ovenfor landskapet. Jeg har funnet 19 brev som direkte berører Jemtland.¹⁹

I 1557 finner vi to brev som har interesse for oss. Det ene er rettet mot allmuen i Jemtland. Det andre er rettet til lensherren over Jemtland, Jens Tillufssøn Bjelke. Begge brevene omhandler grensehandelen. Jens Tillufssøn fikk Jemtland i len fra august 1541 og frem til sin død i 1559.²⁰ Bromé skildrer Jens Tillufssøn som "...sträv och hård natur." Til tross for dette hevder han at det er lite vi kan vite om den perioden da han hadde landskapet i len. Bromé mener at det var lensherren som fikk lagmann Erik Nilsson til å fratse sin stilling, og i stedet overlate denne til Olav Hemmingsson.²¹

I brevet til allmuen forteller kong Gustav at han har fått høre av landsprosten Erik Andersson at jemtene betaler mindre i tiende, enn det innbyggerne i Ångermanland og Medelpad gjør. Kongen vil at jemtene skal betale like mye som bøndene i nabolandskapene fra nå av. Kongen har også fått vite at det er lite svensk mynt i landskapet og har derfor bedt landsprosten om å kjøpe opp skinnvarer og annet som jemtene var villige å selge. Gustav forkynner også for jemtlandsallmuen at han har skrevet brev til lensherren og fri handel mellom Norge og Sverige.²²

I brevet til lensherren forteller kongen at det har hersket en lang fred mellom "...rijgerne..." I brevet blir Jens Tillufssøn Bjelke anklaget for å forhindre handelen mellom Norge og Sverige. Han har også forhindre "...then jurissdiction, som vij haffve medt menige clärkerijdt udi Jempteland..." Dette harmoniserer dårlig med "...then vänlige handel och förening, som rijgerne emellem uprättdt, och the breff och beseglinger, ther opå gjorde äre etc." Kong Gustav viser til brömsebrotraktatens bestemmelser om fri handel og kommunikasjon mellom rikene og ber Jens Tillufssøn om å la jemter uforhindret få handle med svensker. Gustav ber lensherren også om la prosten og prestene få nyte sine rettigheter i

¹⁹ GFR XIII, s. 110ff.; GFR XIV, s. 7f.; GFR XVI, s. 368ff, 713f.; GFR XVII, s. 47f, 137f.; GFR XVIII, s. 717f., 777f, 778f.; GFR XXIII, s. 62ff., 98f.; GFR XXIV, s. 43; GFR XXV, s. 296; GFR XXVI, s. 407, 619, 708; GFR XXVII, s. 24f, 25f; GFR XXIX, s. 422. Det er usikkert om det i GFR XXIII, s. 62ff er Jemtland det siktes til. Det er usikkert om det i GFR XXVI, s. 619 er landsprosten Erik Andersson det er ment.

²⁰ Jens Tillufssøn Bjelke ble gift med Lucie Nilsdatter, datter til rikshovmester Nils Henrikssøn og fru Ingerd Ottesdatter til Austrått. Jens Tillufssøn tilhørte en skånsk adelslekt. Hans slekt fører et våpen bestående av to blå bjelker i sølv. Hans forfedre var væpnere og fikk derfor ingen større len. Man vet ikke hva slags utdannelse han fikk. Han kom til Norge i 1537 og deltok her oppgjøret etter Olav Engelbretssøns flukt. Han samlet i denne perioden inn sølv fra bl.a. kirker. Han leverte også sølv fra St. Olavs skrin til København. I 1537 ble han forlent med Munkholm kloster. I 1550 fikk han instruks om å være på vakt mot sjørøvere. I tillegg til Jemtland ble han helt mot slutten av sitt liv forlent med Fosen gård. NBL I: BJELKE, Jens, s. 317.

²¹ Bromé utelukker allikevel ikke at Erik Nilsson fratredde stillingen frivillig. BROMÉ 1945, s. 73f.

²² GFR XXVII, s. 24f.

landskapet. Hvis dette ikke skjer, blir Gustav nødt til å ta kontakt med Christian III for å få ham til å ordne opp i forholdene.²³ Truslen om å måtte ta opp saken med "...vår kære swoger..." viser at Gustav anerkjenner Christian som konge over Danmark-Norge og at bestemmelsene i brømsebrotraktaten overholdes. I 1549 ble lagmann Erik Nilsson stevnet av Bjelke "...fordi han skikker utilbørlig mod Jens Tillufssøn på Kongens Vegne."²⁴ Egeland tror at lagmann Erik ble avsatt på grunn av denne konflikten.²⁵

I Danmark-Norge foregikk det fra og med siste halvdel av 1500-tallet en modernisering av statens oppgaver. Jemtlands status som provinskommune var ifølge Imsen ikke forenlig med statsmoderniseringen. Fra midten av 1500-tallet blir det også gjort forsøk på å knytte Jemtland nærmere Trøndelag forvaltningsmessig.²⁶ Fra og med 1578 ser vi at representanter for jemtene opptrer på herredagen i Trondheim.²⁷ Et ledd videre i integreringsprosessen var kravet om at alle prester fra nå av skulle være norske eller danske.²⁸

I dette statsmoderniseringsbildet kan vi muligens også sette det faktum at Jemtlands lagmann forsvinner i 1597. Jemtland opphørte dermed å være et eget lagdømme. Lagmannen i Trondheim skulle fra nå av være overdommer i landskapet og lensherren i Trondheim skulle være den høyeste militære og sivile myndighet.

Den norske historikeren *Grethe Authén Blom* mener at jemtene helt siden 1400-tallet orienterte seg mot Trøndelag. De var ikke bare å finne i Trondheim, men også mot på Levangermartnaen. Hun mener at jemtene benyttet seg "...av nært sagt alt som fantes i Trondheim/Trøndelag..." Hun mener at jemtene også kom hit på grunn av "...åndelige goder tiggerklostre i Trondheim kunne tilby."²⁹ Mange jemter slo seg dessuten ned i Trondheim by.³⁰ Det var også et økonomisk samkvem mellom Jemtland og Sverige. Vi vet ennå ikke hvor stort dette samkvemmet var på 1500-tallet. Det er allikevel ikke urimelig å tro at det var betydelig. I en supplikk fra 1561 klaget jemtene til kong Christian III om at det var mye svensk mynt i landskapet. Hvis det ikke kom dansk mynt inn i landskapet, ba jemtene kongen om å få lov til å betale sin skatt i svenske penger.³¹ Bull omtaler den svenske handelen med jemtene som "...overhåndtagende..." Han mener også at Gustav innså at Jemtland kunne by

²³ GFR XXVII, s. 24f.

²⁴ NRRI, s. 117. *Jens Tillufssøn [Bjelke] fik en Stevning...*

²⁵ EGELAND 2003, s. 80.

²⁶ IBID, s. 56.

²⁷ NHD I, s. 30ff, 190f, 192, 225f.

²⁸ NRR II: 637. *K. Maj.s Brev til menige Undersaatter udi Jemtland udi Norge, hvorledes de dennem med Sogneprester at kalde skulde forholde.* NRR II: 637f. *Christian Friis og Bispen udi Throndhjem finge Brev, Inge at skulle tilstedes til Presteembede udi Jemtland uden Hs. Maj.s indfødte Undersaatter;* IMSEN 1996, s. 56.

²⁹ GRETHE AUTHÉN BLOM: *Hellig Olavs by.* Oslo 1997, s. 299.

³⁰ IBID., s. 296.

³¹ DN XV nr. 697.

på økonomiske muligheter. Dette kommer til uttrykk, ifølge Bull, gjennom at Gustav utsteder handelsprivilegier for svensker og at han ber prestene om å kjøpe opp skinnvarer for ham. Bull mener allikevel at Gustav med tiden ble mindre interessert i de økonomiske fordeler det å inneha Jemtland kunne by på. I 1551 blir det innført et handelsforbud for jemter som vil kjøpe kobber i Sverige. Bull mener at handelsforbudet henger sammen med at det både fra svensk og dansk side ble lagt hindringer i veien for grensehandelen og at jemtenes handel fra 1550-årene ble mer rettet mot Norge.³²

Magne Njåstad mener at det kirkelige øvrighetsnærværet var svakt i Jemtland. Kongen og kirken hadde en avtale som minsket kirkens rettigheter i landskapet sterkt. Men kirken hadde likevel lite økonomisk gevinst av landskapet, noe Njåstad mener kommer sterkest til uttrykk gjennom at fattigluten av tienden her gikk til prestene.³³ Også kongemakten var fraværende i Jemtland, hevder Njåstad. Den verdslige øvrigheten var representert med tre-fire personer, som hadde et mer eller godt forhold til den jemtske eliten. Disse personene hadde begrenset med maktmidler tilgjengelig. Vi møter dem først og fremst som skatteoppkrevere og kongens representanter. Kommunikasjon skjedde på jemtenes premisser, gjennom rettsvesenet.³⁴ Njåstad mener at det den verdslige øvrigheten først og fremst ville ha hånd på i Jemtland var skinnvarer.³⁵

3.3.1. Rettsvesen

Daae viser videre til at den jemtske lagmannen i 1540 fremdeles ble valgt av allmuen, mens lagmennene i resten av Norge var rene kongstjenere. Jemtene var preget av en "...Selvstændighedsfølelse, som sjelden möder os i Norge." Daae mener videre at den jemtske allmuens opptreden er lik den svenske. Jemtland ble ifølge ham kristnet fra Sverige og i geistlige saker ble Jemtland før 1570 betraktet som en del av Sverige. Jemtene var derfor orientert mot Sverige.³⁶

Steinar Imsen viser til at Magnus Lagabøtes landslov senest ble innført i Jemtland i 1364. I løpet av middelalderen var det en sterk interesse fra den norske kongemaktens side av å ha et sterkt nærvær der. Da de tre nordiske kongerikene inngikk union på 1380- og 1390-tallet ble situasjonen imidlertid en annen. Landskapet var da ikke lenger utsatt grensemark. Det at sentraladministrasjonen ble flyttet til København, innebar at avstanden mellom jemtene og sentralmakten økte. Kalmarunionen førte således til økt selvstyre for jemtene,

³² BULL 1927, s. 189ff.

³³ NJÅSTAD 2003a: 235.

³⁴ IBID, s. 239.

³⁵ IBID, s. 242.

³⁶ DAAE 1867, s. 6. Mine kursiver.

samtidig som tilknytningen til Norge ble løsere. Dette betydde ikke at landskapet ble mer svensk, i stedet ble det mer jemtsk, hevder Imsen.³⁷

Bjørnar Egeland har grundig undersøkt den jemtske lagmannens funksjon innenfor det jemtske samfunnet og hans forhold til den norske kongemakten i senmiddelalderen. Egeland finner at det var representanter for en elite av bøndene som ble lagmenn i Jemtland.³⁸ Lagmannens viktigste forum var bygdinget.³⁹ Egeland mener at lagmannen reduserte jamtamótets betydning som felles rettinstant for hele landskapet. Her ble saker som først og fremst ble knyttet til forholdet til øvrigheten behandlet, jamtamót hadde allikevel "...en sentral politisk funksjon i det jemtske samfunnet."⁴⁰

Lagtinget ble ikke fast etablert i Jemtland før 1480. Her ble saker som hadde pågått over lang tid og var innviklede og saker som hadde relevans for hele landskapet, behandlet.⁴¹ Den jemtske lagmannen ble valgt av allmuen, en praksis som må ha blitt innstiftet etter 1400, ettersom landskapets rolle som problematisk grenseområde minket da de tre nordiske rikene inngikk i Kalmarunionen. Dermed opphørte kontakten mellom landskap og konge. Lagmannen kan likevel ha bekledd en funksjonærrolle hvor han hadde et tett øye med sysselmannen og så til at denne ikke trådte over sedvanerett.⁴² Det finnes heller ikke belegg for *lagrettemenn* i Jemtland før 1480, da lagtinget på Sproteid ble innført. Frem til Kalmarkrigen er lagrettemennene identiske med 24-mannsrepresentasjonen på lagtinget. Det var lagrettemennene som hadde hånd om landskapsseglet.⁴³

I Jemtland kunne kongemakten støtte seg på den *lokale eliten*. Denne eliten ble knyttet til kongemakten som hirdmenn. I skattlandene holdt hirdssystemet seg lenge. I Jemtland hadde disse en sentral rolle i landskapets offentlige liv frem til utpå 1400-tallet.⁴⁴

Ifølge Imsen er det karakteristisk for skattlandene at bygdelensmannsvesenet var dårlig utbygd. I Jemtland kjenner vi få lensmenn kjent før 1570. Lensmennene var både embetsmenn og representanter for bygdekommunen og opptrådte som "...a kind of broker between the two worlds."⁴⁵ Imsen mener at når lensmennene i skattlandene er fraværende, kan det skyldes at kongsmennene sammen med lagmannen "...fyllde motsvarande oppgift i skattelanden som länsmännen gjorde i de norska bygderna." På 1400-tallet er det et "...väl

³⁷ IMSEN 1996A, s. 56.

³⁸ EGELAND 2003, s. 26.

³⁹ IBID, s.28.

⁴⁰ IBID, s. 42f.

⁴¹ IBID, s. 43f.

⁴² IBID, s. 84.

⁴³ IMSEN 1996a, s. 58f.

⁴⁴ IBID, s. 60f.

⁴⁵ IMSEN 1998a, s.103.

utvekklat fogdestyre...” i landskapet. Fogden reiste sammen med lagmannen på bygdetingen.⁴⁶ I regnskapene fra den svenske okkupasjonen dukker bygdlemennene opp ved flere anledninger. Fra 1565 har vi en liste over lensmennes skattefritak. Ifølge denne listen er det en lensmann for hver av de 14 tinglagene i landskapet.⁴⁷

Edvard Bull hevder at Jemtland ikke lå under den norske kongen før rundt 1200.⁴⁸ Det er en kobling mellom de jemtske institusjonene og Sverige, hevder Bull. Han mener at ”landskapets 24” fungerte som både ”...et dømmende landsting...” og som et administrativt organ. De 24 skulle sette opp klager til regjeringen og fordele skattereduksjoner. De 24 eksisterte ennå på 1600-tallet i Helsingland, Medelpad, Ångermanland og Västerbotten, ”...altså nettop i de svenske landskaper som står Jemtland allernærmest...” Rådet, som Bull omtaler de 24, var en gammel institusjon, kanskje helt tilbake til 1100- og 1200-tallet. Man hører om de 24 ennå i 1640, da Christian IV har fått nytt om at det fantes ”...et parti arrige skalke iblandt dennem [jemtene], som de kaller *landsens forsvar*, og en parti som de titulerer *kongsmænd*, med hvilke de dennem rådfører...”⁴⁹

Før den svenske okkupasjonen under Syvårskrigen, ble Jemtland styrt av lensherren på Steinvikholm, gjennom hans representant, fogden. Fogden hadde nær kontakt med lagmannen, som var jemtenes tillitsmann, men også en øvrighetsperson nært knyttet til kongen. Fogden og lagmannen reiste rundt i landskapet på tingene. Lagmannen har holdt stevner, og fogden har utpekt nemnda og ”...styrket rettshandlingen ved sitt nærvær.”⁵⁰

3.4. Sosiale og økonomiske forhold

Det jemtske samfunnet var et egalitært samfunn. Forskjellene mellom rike og fattige var relativt små. Samtidig hadde alle jordeiere rett til å møte på tinget. Heller ikke nemdene bestod entydig av bønder fra de beste gårdene. Men det fantes likevel en lokal elite. Denne var knyttet til kongen personlig og omtales som hirdmenn eller håndgangne menn. Det klareste eksemplet er Skåncke-ætta fra Hov i Hackås, som ifølge Njåstad ”...var den eneste jemtske slekten som aspirerte til riksadel.” Etter 1350 var det bare noen få medlemmer av den økonomiske eliten som ble knyttet direkte til kongen ved personlige bånd. Blant disse finner Njåstad de største motstanderne av kongemakt/fogdestyre.⁵¹

⁴⁶ IMSEN 1996a, s. 62f.

⁴⁷ JRI: 95f. Det er listet opp 13 lensmenn. Lensmannen i Ragunda har ikke gitt lyd fra seg ”...effter han ligger långt aff wäghen...” JRI, s. 96. Se kap. 5.4.4.

⁴⁸ BULL 1927, s. 230f.

⁴⁹ NRR VII, s. 376. Sitert i BULL 1927, s. 37. Bulls kursiver.

⁵⁰ EGELAND 2003, s. 81.

⁵¹ NJÅSTAD 2003a, s. 211f.

Jemtene var selveiere.⁵² Salvesen mener at ødegodsene i landskapet ble tatt i bruk av byen, som et slags fellesområde.⁵³ Begrepet ”by” brukes her om det vi i Norge ville kalle ei grend eller en mangebølt gård. Diplomene forteller ganske mye om allmuens politiske aktiviteter, men de fleste av dem handler om eiendomstransaksjoner. Disse diplomene forteller med andre ord mye om hvordan jorden ble eiet. I mindre grad forteller de om hvordan Jemtland håndterte agrarkrisen i senmiddelalderen. Hva slags særtrekk finner vi innenfor den jemtske befolkningen på 1500-tallet?

Helge Salvesen har regnet ut at det maksimalt har vært 1130 gårder i Jemtland. Han har også funnet at det var ca. 410 ødegårder. Dette tilsvarer en ødegårds-prosent på 36 %. Jørn Sandnes har kommet til at det i Trøndelag var en ødeprosent på 56 % på navnegårdnivå. Her slo ødeleggingen sterkere ut i yngre markbygder og i randområder, enn i sentrale bygder med gammel bosetning og sterkt oppdelte gårder. Krisen gav seg her uttrykk i landskyldreduksjon. Sandnes har også funnet at ødelegging og landskyllfall ikke gikk helt parallelt. Det er ikke mulig å gjøre sammenligninger mellom ødefrekvens og landskyld ettersom gårdene ikke var skyldsatt der. I områder med jevnt over stor gårddeling og relativt få enbølte gårder, vil ødeprosenten være for lav på navnegårdnivå. Det var mange bønder i hver by i Jemtland, ca. 5- 10, men det fantes også enbølte byer. Gjennomsnittstallet blir derfor et dårlig mål på det ”normale”. I Åre er det ved midten av 1560-årene 1,6 bønder pr. gård, i Undersåker 2,0, i Hackås 3,1, mens gjennomsnittet for hele Jemtland er på 2,5. Enkelte ødegårder i Jemtland må ha vært enbølte. Dette er noe som også de best bevarte fossile ødegårdene indikerer, og kan tyde på at det er registrert en for høy ødefrekvens. Den partielle ødeleggingen av byer, som ikke har blitt registrert, må tross dette ha vært såpass stor at den har mer enn oppveid de totale ødeleggelser. Den registrerte ødefrekvens i Jemtland må derfor være for liten i forhold til den reelle ødelegging.⁵⁴

⁵² BARBRO BERGNER, *Centralmakt och lokalsamhälle*. Lund 1985, s. 14.

⁵³ SALVESEN 1979, s. 57.

⁵⁴ Se for øvrig appendiks 4 og 5, trykt sist i denne oppgaven.

4. Det svenske okkupasjonsstyret 1564 – 1571

4.1. Innledning

I dette kapitlet er det forvaltningen av Jemtland under den svenske okkupasjonen fra 9. februar 1564 frem til juni 1571 som skal belyses. Det ble da innsatt svenske fogder, og en svensk lagmann tok hånd om rettspleien. At svenske embetsmenn overtok oppebørselen og rettspleien tør være de fremste signaler på at Jemtland nå var en del av Sverige.

Vi vil begynne med å se på hvordan det svenske okkupasjonsstyret var oppbygd. Her vil vi se på hvilken rolle fogden hadde; både overfor jemtene og for kongemakten. Deretter skal vi se på hvordan Jemtland ble utnyttet av okkupasjonsstyret. Hvilke ressurser fikk okkupanten ut av landskapet? Her skal vi først se på skattlegging, så andre inntekter av Jemtland og til sist utskrivninger. Her skal vi benytte oss av skattelistene slik de er trykt i regnskapsmaterialet, for å se på skattetrykket under okkupasjonen. Når det gjelder de andre inntektene okkupanten hadde av landskapet, vil vi blant annet benytte oss av kvitteringene de forskjellige embetsmennene har etterlatt seg. Disse kan si noe om de typer varer jemtene solgte til svenskene. Vi vil her også benytte oss av fogdens egne opplysninger om sitt salg og kjøp av varer. For å få et klarere bilde av utskrivningene vil vi bruke en kombinasjon av sakefallslister og skøvlingslister.

Så skal vi se på om det fant sted en integrering av Jemtland i Sverige på det rettslige plan. Her vil vi begynne med en redegjørelse for lagmannens virksomhet under okkupasjonen. Her skal vi søke å finne ut hva slags oppgaver han hadde. For å få et klart bilde av om en rettslig integrasjon fant sted, skal derfor sammenligne sakefallslistene for Jemtland med de vi har fra det svenske nabolandskapet Medelpad for samme periode. Bøtene i disse listene skal bli holdt opp mot hverandre, for å se på om det fantes noen ulikheter i bøtegivning mellom de to nabolandskapene. En eventuell likhet i bøtegivning vil kunne tas som en indikator på hvor ”svensk” okkupanten oppfattet sin rett til å gi bøter var. Endelig skal vi se på skattleggingen, for å finne ut om det var noen skatteøkning eller –nedsettelse i perioden som behandles her. Dette er for å finne ut om det fant sted noen skattemessig integrering av Jemtland i Sverige under Syvårskrigen. Deretter skal vi se på lagmannen; hvilken rolle hadde han under okkupasjonen.

Det er vår hypotese at den svenske forvaltningen av Jemtland bygget videre på allerede eksisterende strukturer. Vi møter en fogd og en lagmann som opptrer likt de tilsvarende fogdene og lagmenn vi kjenner fra senmiddelalderen. Den svenske okkupasjonen av Jemtland vil i dette perspektivet representere kontinuitet og ikke brudd. Dette hadde sammenheng med

for det første at svenskene ønsket legitimitet for sitt styre blant jemtene, dernest med at profesjonaliseringen og byråkratiseringen av den svenske staten ikke hadde kommet særlig langt i 1560-årene. Landskapet var videre et lavskatteområde, noe svenskene anerkjente. I stedet for at kongen satset på å få mest mulig ut av landskapet i form av skatter, drev den svenske statsmakten med fogden en oppkjøpsvirksomhet av skinn av bøndene. Det er videre vår hypotese at de mannskapene som svenske krevde utskrevet blant jemtene, ikke ble brukt på andre frontavsnitt, verken i Norden eller i Baltikum. I stedet ble en liten del av den mannlige befolkningen utskrevet til å gjøre tjeneste i Jemtland.

4.2. Organiseringen av den svenske forvaltningen av Jemtland 1564-1571

Formålet med dette underkapittelet er å kunne finne ut hvordan den svenske forvaltningen av Jemtland var organisert og hvor vidt den svenske okkupasjonsmakten integrerte Jemtland i Sverige. Under den svenske okkupasjonen virket fire fogder i Jemtland. Hvilken rolle spilte fogden i den svenske forvaltningen? Hadde han et nært forhold til den svenske kongen?

I Sverige var det fogden som var den sentrale kongelige embetsmann på lokalplanet. Til forskjell fra den norske fogden, som i andre halvdel av 1500-tallet primært var å betrakte som lensherrens tjener.¹ De norske fogdene var således mer indirekte underlagt kongemakten, mens de svenske fogdene fikk sine fullmakter fra kongen. Ifølge *Mats Hallenberg* dannet fogdene grunnlaget for lokalforvaltningens aktiviteter. Fullmakten bekreftet fogdens rolle som kongens lokale tjenestemann i lokalsamfunnet. Han måtte avlegge ed til kongen og var stilt under kongens jurisdiksjon, den såkalte gårdsrätten. I fullmakten het det at fogden var pliktig til å avlevere regnskap til kongen. I løpet av 1550-årene fikk han en større rolle innenfor rettsvesenet, samtidig som han også fikk en slags politimyndighet. Ifølge Hallenberg ble en av fogdens viktigste oppgaver å ”overvåke” rikets innbyggere og deres virksomhet. Fogdene fikk ansvaret for nesten all statlig aktivitet på det lokale plan, samtidig som de grep inn i stadig flere områder av samfunnslivet. Hallenberg karakteriserer fogden som ”...en mångsysslare...” som skulle se til statens interesser nærmest overalt i samfunnet. Fogdene var hele tiden truet med straff dersom de gikk utenfor det instruksjonen tilsa.²

I Sverige var Häreadsfogderierna den vanligste forvaltningsform. Dette var gjerne store distrikter, hvor fogden hadde ansvaret for å innkreve skatten i to eller flere herreder. Ifølge Hallenberg var tjenestelenet den vanligste forleningsformen i Sverige. Alle statens inntekter kom lenstakeren til gode mot at han tok hånd om administrasjon og så til kronens

¹ ROLF FLADBY: *Fra lensmannstjener til kongelig majestets foged*. Oslo 1963; NHL: FOGD. S. 117f.

² MATS HALLENBERG: *Kungen, fogdarna och riket. Lokalförvaltning och statsbyggande under tidig Vasatid*. Stockholm 2001, s. 127ff.

eiendommer.³ Det kan tenkes at de fogdene som ble innsatt under den svenske okkupasjonen, slett ikke var fogder, men hadde Jemtland som len. Noen ganger har han betegnelsen ”beffalningzman”,⁴ andre ganger fogd.

Bjørnar Egeland har i sin hovedoppgave blant annet sett på konflikter mellom fogden og allmuen mellom 1400 og 1563. Han kommer frem til at slike konflikter hadde med fogdens økonomiske disposisjoner å gjøre.⁵ Han viser til at fogdene Jösse Eriksson og Trond Olavsson fikk mange klager over sin fremferd i Jemtland.⁶ Magne Njåstad mener at det verdslige øvrighetsnærværet i Jemtland var svakt. Det var bare en fogd og personer som han knyttet til seg der.⁷ I perioden 1481 – 1513 benyttet fogden seg av underfogder. Ifølge *Rolf Fladby* var disse vanlige fogder ”...og at betegnelsen underfogd er brukt av den grunn at lensmennene gjerne også ble kalt fogder.” Senere ser det ut til at det ikke lenger var underfogder i landskapet, men fogder som var underlagt lensherren i Trondheim.⁸ Før reformasjonen var Jemtland et eget len med varierende tilknytning til overordnede lensherrer og fogd/lensmann blandes stundom sammen. Jemtland lå før den svenske okkupasjonen under Steinvikholm len, dvs. Trøndelag eller Trondheims len. Jemtland var for eksempel Olav Galles len fra ca. midten av 1520-årene, i kombinasjon med Gauldal og Sparbu len.⁹ I begynnelsen av 1530-årene var Jemtland et avgiftslen.¹⁰ Et avgiftslen var et len der lensherren beholdt de visse inntektene fra det, mot å betale en avgift til kongen. Han måtte levere regnskap for de uvisse inntektene, men fikk gjerne beholde også en viss sum av disse.¹¹ Fogden, enten personlig eller ved hjelp av underfogd, opptrådte sammen med lagmannen på bygdetingene. Dette var ikke vanlig praksis i Norge. Her var det bygdelagrettsmennene som sammen med lensmannen tok hånd om det offentlige liv på lokalplanet.¹²

Under Syvårskrigen virket det altså fire fogder i Jemtland.¹³ I oktober 1563 ble Anders Björnsson utnevnt til fogd over Jemtland, men han rakk ikke å tre inn i stillingen ettersom Evert Bildt gjenerobret Jemtland høsten 1563. Det var Jonas Jönsson som kom til å være fogd under mesteparten av okkupasjonsperioden. Han virket fra 1564 til 1569. Hans periode som fogd i Jemtland var ifølge Bromé preget av redelighet. Det kom aldri klager på ham, verken

³ HALLENBERG 2001, s. 74f.

⁴ JRI, s. 119; 229.

⁵ EGELAND 2003, s. 80.

⁶ IBID, s. 78.

⁷ NJÅSTAD 2003a, s. 238.

⁸ FLADBY 1963, s. 56.

⁹ IBID, s. 55.

¹⁰ IBID, s. 56.

¹¹ IBID, s. 21.

¹² IMSEN 1996a, s. 62f.

¹³ Se appendiks 1.

fra allmuen eller fra hans overodnede.¹⁴ Dette er Birgit Ericsson uenig i. Hun mener at Jonas fogd forlot sin stilling på grunn av at han blant annet hadde mistro til jemtenes troskap.

Jonas Jönsson ble vinteren 1569 avløst av Sven Birgersson. Han ble imidlertid drept da dansk-norske styrker høsten 1569 gjorde innfall i landskapet. Den siste fogden i Jemtland før tilbakeleveringen til Norge i 1571, var Per Larsson.¹⁵ Fogden hadde frem til 1569 en årslønn på 100 mark i penger, tre laster spannmål korn og 10 alner klede.¹⁶ Fra og med 1569 er lønna satt ned til 50 mark.¹⁷ Det virker som om Jemtland i stedet for å ha vært et tjenestelen, kan ha vært et avgiftslen. Den høye lønnen tyder på at Jonas Jönsson, på linje med Claude Collart, kan ha vært en av kongens ”småsvenar.” Alle disse hadde en lønn på 100 mark og hørte derfor til den ”...högsta löneklassen.” Ifølge *Bertil Boëtius* hadde småsveinene et visst ansvar for kong Eriks reformer innen den svenske hæren og de hørte til kongens nærmeste krets. Småsveinene hadde som oftest flere tjenere.¹⁸

Fra den svenske sentralmaktens side ble det ført strenge retningslinjer for hvordan skatten skulle innkreves. I tilfelle skatten ikke ble sendt til Stockholm, skulle det føres klart regnskap for hvordan pengene eller naturaliene ble benyttet i Jemtland. Under okkupasjonen får vi et innblikk i alle innkjøp fogden har foretatt seg og alle utgifter han har hatt.¹⁹

Fogden var altså kongens fremste representant i det okkuperte landskapet. Han skulle utføre kongens bud og krav til befolkningen.²⁰ Uttrykket for hans lydighet til kongen var et grundig ført regnskap. Det er i erklæringen ved slutten av et års regnskap vi ser hvor lydige fogden har vært. Den ble utstedt i Stockholm, og forteller eksempelvis at Jonas Jönsson beplikter seg på ære og redelighet og på ”...Kongl. Maj:ts aller nådigste herres ogunst och straff...” at når han kom til Jemtland, skulle han gi opplysninger til reknekammeret om flere ting. Det gjelder for det første om de varene han hadde kjøpt på Sunne prestegård og på Kongsgården på Frösön. For det andre, skulle han skaffe en liste over prestetienden av Sunne og Frösö sogn for årene 1564 og 1565. For det tredje, skulle han finne ut hvor stor del av laksefisket i Fors, som den dansk-norske kongen tidligere hadde hatt inntektene av, kong Erik skal ha. For det fjerde måtte han finne ut hvor mye skatt lensmannen i Ragunda skal ha. Til sist fikk han i oppgave å finne ut ”..huru mykit huar there bör böra lagmannen i renta i

¹⁴ BROMÉ 1945, s. 139ff.

¹⁵ JRI, S. s. X.

¹⁶ JRI, S. s. 40, 129; JR II, S. 10; ERICSSON 1949, s. 97. I regnskapet for 1564 er ikke fogdens lønn listet opp.

¹⁷ JR II, S. 195. For 1570 og 1571 finner vi ingen opplysninger om fogdens lønn.

¹⁸ BERTIL BOËTIUS: Collart, Claude i SBL ÅTTONDE BANDET: CEDERHJELM-CORNELIUS. Stockholm 1926, s. 693.

¹⁹ JRI, S. s. 6ff, 38ff, 128ff, 275. JR II, S. 6ff, 192ff, 220ff, 294ff.

²⁰ JRI, S. s. 50ff, 54f, 57f

Jempteland.”²¹ Det er altså et nettverk av lensmenn vi kommer i møte under den svenske okkupasjonen. Lensmannen fylte ifølge Steinar Imsen en dobbeltrolle hvor han på den ene siden var i kongens ombud og bygdas tillitsmann.²² Ordningen med lensmenn i Jemtland var ”...forholdsvis ny på 1500-tallet.” Vi kjenner ikke til lensmenn i Jemtland før i 1538.²³ Utover 1500-tallet blir formuleringene ”...lensman...” og ”...kwnghans lenssmannom...” brukt.²⁴ I perioden 1539-1553 kjenner vi navnet på to lensmenn. Den ene er Olav Vibjørnsson i Ød i Revsund,²⁵ og den andre er Anders Hemmingsson fra Gautestaden i Brunflo.²⁶

4.3. *Jemtland som ressurs*

I dette delkapittelet skal vi se på a) skattleggingen av Jemtland under den svenske okkupasjonen og b) om landskapet måtte bidra med mannskaper til den svenske hæren under Syvårskrigen.

Vi begynner med en redegjørelse for Jemtlands skatteprestasjoner under den svenske okkupasjonen. Ble Jemtland hardere skattlagt under okkupasjonen, eller holdt skattene seg stabile, slik *Asgaut Steinnes* hevder?²⁷ I tråd med Steinnes, mener Helge Salvesen at det var et gammelt norsk/jemtsk skattesystem som fungerte i Jemtland under okkupasjonen.²⁸ Straks Jemtland hadde blitt erobret av svenske styrker, lovet kong Erik i et brev at jemtene ikke skulle bli pålagt noen nye skatter, samtidig som han også lovet at de gamle skattene skulle bli uforandret.²⁹ Også Ericsson mener at svenskene ”...knöt...i mycket stor utsträckning till föregående tradition.”³⁰ Hva vil det si at man brukte en allerede eksisterende tradisjon for skatteoppkreving i Jemtland? Hvordan skal man gå frem for å finne ut hva denne tradisjonen innebar? Det er her naturlig å se på jemtene supplikker og kongens retterbøter. Retterbøtene hadde ofte blitt utformet på grunnlag av supplikker som jemtene hadde sendt til kongen, og hvor de gjerne klaget på fogden.

²¹ JRI, S. s. 59.

²² STEINAR IMSEN: Christian III's ”kongelige” norske lensmenn i HAARSTAD, KJELL M.FL.(RED.): *Innsikt og utsyn*. Trondheim 1996b, s.186.

²³ DN XIV nr. 766.

²⁴ DN XIV nr. 766 (1538), 778 (1539), 791 (1541), 848, 853 (1548), DN XV nr. 628 og 629(1553).

²⁵ DN XIV nr. 766, 778.

²⁶ DN XV nr. 628. Gautestad betaler i 1568 1 mkr i årlig skatt. JR II, s. 61. I 1568 er det tre brukere her. JR II, s. 112.

²⁷ ASGAUT STEINNES: *Gamal skatteskippnad i Noreg*. Oslo 1930, s.157.

²⁸ SALVESEN 1979, s.48.

²⁹ JRI, S. s. X.

³⁰ ERICSSON 1949, s. 93.

4.3.1. Nye skatter?

Ifølge *Nils Ahnlund* var skinnskatten fast regulert og varierte svært sjeldent. Liksom Steinnes mener han at det jemtske skattesystemet hadde sitt opphav langt tilbake i tiden.³¹ Hvilke skatter er nye og hvilke skatter er gamle? Kan man si noe om den svenske okkupanten, trass i kong Eriks løfte, innførte noen nye skatter?

De svenske fogdene måtte forhandle med de svenske bøndene om hvordan skattene skulle oppkreves. I instruksjonene ble fogdene bedt om å ta hensyn til lokale forhold, samtidig som det ble forventet at de skulle følge med potensielle opprørere og ta nødvendige forhåndsregler i forhold til disse. Den svenske historikeren *Jan Glete* mener at de svenske bøndene i løpet av 1500- og 1600-tallet ble vant til statsmaktens krav i krigstid og til å forsyne store hærer. Men, sier Glete:

The crown had no interest in ruining the peasants, who after all were indispensable for an ambitious state in a society where the economy was based on farming. The state was aware that this group must be given reasonable motivation to pay increased taxes. Through the bailiffs and the propaganda channel provided by the Church, the state could spread its message.³²

Vi skal nedenfor se om dette utsagnet hadde gyldighet også for Jemtland. Men for å kunne gjøre det, er vi avhengig av å finne ut hvordan skattene i Jemtland ble oppebåret før okkupasjonen. Håpet er dermed å kunne si noe om det skattesystemet svenskene benyttet var et gamelt jemtsk/norsk skattesystem, eller om det var et nytt, svensk et.

Kong Magnus Eriksson gav i 1346 en retterbot om tienden.³³ Kong Magnus gav videre forordninger om skatten i en retterbot av 1347. Sysselmannen hadde vært hos kongen etter at allmuen hadde klaget på ham, fortelles det. Jemtene hevdet at sysselmannen hadde gjort landet ubeboelig.³⁴ I retterboten sier kongen at jemtene skal betale skatten "...eptir fornom vaana..."³⁵ Mer detaljert er Erik av Pommerns retterbot av 1420, hvor det heter at jemtene skal betale sin skatt i "...kloffwaru (skinn) ok i retthe peninghe." Kongen vil videre at jemtene skal betale sakøre, landskyld, tengjeld og avrad slik som de alltid har gjort.³⁶ *Nils Ahnlund* mener at skatten ble betalt i klovare tilbake til 1300-tallet.³⁷ Bestemmelsen i

³¹ AHLNUND 1948, s.523.

³² JAN GLETE: *War and the State in Early Modern Europe*. London & New York 2001, s. 190.

³³ *Norges Gamle Love* (=NGL). NGL III, s.167f. Tiende var en skatt til kirken på en tidendedel av gardens årlige produksjon. I middelalderens Norge var den delt i fire. Biskopen fikk en del, presten en annen, den tredje delen gikk til sognekirken, mens den fjerde ble kalt bondeluten. Den siste delen skulle gå til forsørgelse av sognets fattige. Kirkeordinansen av 1539 bestemte at tienden skulle deles i tre: konge-tiende, preste-tiende og kirke-tiende. De norske bøndene reagerte på at bondeluten ble fjernet etter reformasjonen. NHL: TIENDE, s. 446f.

³⁴ EVELAND 2003, s. 71.

³⁵ NGL III, s. 169f.

³⁶ NGL 2.I, s. 96ff.; DN XIV nr. 36; JHD I.3 nr.169; Bull 1927, s. 55 (oversettelse).

³⁷ AHLNUND 1948, op. cit.

retterboten av 1420 blir gjentatt i kong Hans' retterbot av 1498.³⁸ Under okkupasjonen ble skatten betalt i penger. Tegngjelden var en tyngsel jemtene i 1530 hadde bedt kong Frederik om å avskaffe. Opprinnelig var det en bot som var blitt lagt på gårder der det var begått drap, og hvor bonden ikke kunne betale full bot på en gang. Kong Christian II gjentok i 1514 at jemtene skulle få kjøpe skinn og benytte skinnene til å betale skatten.³⁹

Kong Hans' retterbot av 1498 omhandler skatt, tegngjeld, forbrudt jordegods og gjengjerd. Gjengjerd er en betegnelse på en slags ytelse som øvrigheten påla bøndene. De ble ofte brukt til forsyning til skipsfolk. Gjengjerden ble på slutten av 1500-tallet omgjort til en pengeavgift.⁴⁰ Det kommer klart fram at det er kongens fogd som skal oppkreve skatten. Videre heter det at skatten skal betales på samme måte som er foreskrevet i gamle retterbøter gitt av "...ware forfæthre framfarne koninger i Norgie..." Tegngjelden skal betales slik som norsk lov tilsier. Kongen viser tilbake til Erik av Pommerns retterbot.⁴¹

Steinnes hevdet jo som vi har sett at skattene i Jemtland på 1500-tallet endret seg lite; noe som står i sterk kontrast til resten av Norge. Her konstaterer Steinnes en generell økning i skatter på 1500-tallet.⁴² Kong Erik XIV sendte som nevnt jemtene i 1564 et brev hvor han lovet dem at skattene skulle forbli ved det gamle.⁴³ Vi møter også formuleringer som viser at skatten ble oppebåret av gammel vane for okkupasjonsårene 1564, 1565 og 1566:

Först ähr wettandes at huffudh skattenn utgiörs årligenn effter gammell stadga som aff ålder haffuer warit bönderne palagt gård fråå gård och lenngden ther om widere förmälär.⁴⁴

Det er uvisst hvorfor formuleringen om at hovedskatten ble betalt etter gammel vane forsvinner etter 1566. Ingenting tyder på at det var et nytt skattesystem som ble innført etter den tid. Vi skal komme tilbake til dette nedenfor.

Jemtene henvendte seg til kong Frederik I i 1530 med en supplikk hvor de ba om at de måtte få slippe vegafe, en avgift som fogdene oppebar selv om veiene var ferdiggjort. Videre ba de i 1530 at de måtte få betale 4 penninger i lagmannstoll for hver gård, mens lagmannen hadde krevd at hver bonde skulle betale 4 penninger.⁴⁵ Forskjellen mellom utligning pr. bonde og pr. gård var betydelig. I 1564 krevde lagmannen "...6 th:r aff hwar man."⁴⁶

³⁸ NGL 2.III, s. 213f.

³⁹ DN XIV nr. 255.

⁴⁰ NHL: GJERD, s. 140.

⁴¹ NGL 2.III, s. 213f.; DN XIV nr. 168; JHD II.2 nr. 246.

⁴² ASGAUT STEINNES: Gamle og nye skattar i NHU VII, s. 108.

⁴³ JRI, S. s. X, 63, 123; SALVESEN 1979, s. 48.

⁴⁴ JRI, S. s. 5.

⁴⁵ NGL 2.IV, s. 265ff.

⁴⁶ JRI, S. s. 25.

I 1561 klaget jemtene til kong Frederik II og ba ham om å få lov til å betale skatten etter gammel sedvane. Videre ba de om å få dansk mynt inn i landskapet. Dersom de ikke fikk slik mynt, tilbød de seg å betale skatten i svensk mynt.⁴⁷

Sammenholder vi supplikkene, retterbøtene fra før okkupasjonsårene og regnskapsmaterialet fra okkupasjonsårene, kan man fastslå at det trolig ikke ble innført noen nye skatter i Jemtland under den svenske okkupasjonen. Salvesen har trolig rett når han hevder at "...skattesystemet ble det samme."⁴⁸ At skatten ble betalt i penger, kan ha sammenheng med at lønningene til mannskapet i hæren gikk ut i penger.⁴⁹

4.3.2. Inntektene av Jemtland under okkupasjonen

Det er to fullstendige skattelister bevart for Jemtland under den svenske okkupasjonen. Den ene er fra 1565 og den andre fra 1568. Tiendelister fra 1565, 1566, 1568 og 1571 er trykt i Jämtlandska räkenskaper.⁵⁰ Det er imidlertid en del problemer knyttet til å bruke skattelistedene. Enhetene i skattebøkene er ført opp som "gårder"; Salvesen mener at disse gårdene må ha vært kamerale gårder, altså matrikkelgårder. Det er flere enheter i tiendelistene enn det er i skattelistedene.⁵¹ Går vi inn og ser på gårdene, kan det konstateres at mange gårder enten får endret sin skatt mellom 1565 og 1568. Det foregikk en omtaksering av gårdene mellom føringen av de to skattelistedene.

Ericsson mener man kan skille mellom to perioder i skattleggingen i Jemtland under okkupasjonsårene; nemlig perioden 1564-1567 og 1567-1571. Hun viser til at det i 1567 ble holdt en omfattende gjennomgang av skattesystemet; "...varför källmaterialet för den senare

⁴⁷ DN XV nr. 697.

⁴⁸ SALVESEN 1979, op. cit.

⁴⁹ ERICSSON 1949, s. 94.

⁵⁰ JRI, S. s. 97-101; 145-210; JR II s. 91-194; 301-383.

⁵¹ JRI, s. 63-4; 205; JR II, s. 47-8; 160 (*Hammerdal*); JRI, s. 64-5; 205; JR II, s. 48-9; 160 (*Ström*); JRI, s. 65-6; 205; JR II, s. 49-51; 160 (*Lit*); JRI, s. 66; 207; JR II, s. 52-3; 163 (*Ås*); JRI, s. 66-7; 205; JR II, s. 51; 161 (*Fölinge*); JRI, s. 67; 205; JR II, s. 51-2; 161 (*Häggnäs*); JRI, s. 67-8; 205; JR II, s. 52; 161 (*Kyrkås*); JRI, s. 68-9; 205; JR II, s. 54-5; 161 (*Ragunda*); JRI, s. 69; 205; JR II, s. 55; 161 (*Fors*); JRI, s. 69; 205; JR II, s. 55-6; 161 (*Hellesjö*); JRI, s. 70; 205; JR II, s. 56; 161 (*Håsjö*); JR II, s. 70-1; 205; JR II, s. 56-8; 161 (*Revsund*); JRI, s. 71; 205; JR II, s. 58-9; 161 (*Sundsjö*); JRI, s. s. 71-2; 205; JR II, s. 59-60; 161 (*Bodsjö*); JRI, s. 72; 206; JR II, s. 60-1; 161 (*Brücke*); JRI, s. 73-4; 206; JR II, s. 61-2; 161 (*Brunflo*); JRI, s. 74-5; 206; JR II, s. 62-4; 161 (*Lockne*); JRI, s. 75-6; 206; JR II, s. 64-5; 162 (*Hackås*); JRI, s. 76; 206; JR II, s. 65-6; 162 (*Näs*); JRI, s. 77-8; 206; 66-7; 162 (*Berg*); JRI, s. 78; 206; JR II, s. 67-8; 162 (*Rätan*); JRI, s. 78-9; 206; JR II, s. 68-9; 162 (*Klowsjö*); JRI, s. 79-80; 206; JR II, s. 69-70; 162 (*Oviken*); JRI, s. 80-1; 206; JR II, s. 70-1; 162 (*Myssjö*); JRI, s. 81-2; 206; JR II, s. 71-3; 162 (*Hallen*); JRI, s. 82-3; 206; JR II, s. 73; 162 (*Norderön*); JRI, s. 83; 206; JR II, s. 73-4; 162 (*Marieby*); JRI, s. 83-4; 207; JR II, s. 74-5; 163 (*Undersåker*); JRI, s. 84; 207; JR II, s. 75-6; 162 (*Åre*); JRI, s. 85; 207; JR II, s. 76-7; 162 (*Kall*); JRI, s. 85-6; 206; JR II, s. 77-8; 162 (*Mörsil*); JRI, s. 86; 207; JR II, s. 78-9; 163 (*Mattmar*); JRI, s. 86-7; 207; JR II, s. 79-81; 163 (*Alsen*); JRI, s. 87-9; 207; JR II, s. 81-4; 163 (*Offerdal*); JRI, s. 89-90; 207; JR II, s. 85-6; 163 (*Rödön*); JRI, s. 90-1; 207; JR II, s. 84; 163 (*Näskott*); JRI, s. 91; 207; JR II, s. 84-5; 163 (*Aspås*); JRI, s. 91-2; 207; JR II, s. 86-88; 163 (*Frösön*); JRI, s. 92-3; 207; JR II, s. 88-9; 163 (*Sunne*). SALVESEN 1979, s. 51.

perioden förefaller att vara tillförlitligare.”⁵² Det ble i 1567 oppnevnt nemnder på 12 mann fra hvert tinglag som skulle ”...ransake om kronenes skat och affgieldd her aff tinglaget...”⁵³

Svenskene fikk lite skatt ut av Jemtland i 1564, noe som hadde sammenheng med at den norske fogden hadde oppebåret skatten før svenskene gjenerobret landskapet i februar/mars. I regnskapet går det fram at skatten er utkrevd av halve landskapet.⁵⁴ Til sammen kom det inn 291 mark i årlig skatt dette året. De uvisse skattene var på 759 mark.⁵⁵

Fra og med 1565 har vi et inntektsregnskap for alle Jemtlands 39 sogn.⁵⁶ Antallet matrikelgårder er økt fra 248⁵⁷ til 612. Skatten blir også dette året oppebåret ”...effter gammall stadga som aff ålder haffuer bönnderne oppå lagt...” og etter kong Eriks brev av 20. mars 1565.⁵⁸ Til sammen ble det oppebåret 772 mark i visse inntekter og 963 mark i uvisse inntekter. Fogden solgte 91 tønner korn, en ku, to og en halv kuhud og ”...1 utgammall hest...” for til sammen 513 mark. Til sammen leverte fogden 1722 mark og ½ øre til rentekammeret dette året.⁵⁹ Han kjøpte inn mår-, bever-, oter- og reveskinn for til sammen 247 mark og 20 øre. 275 mark gikk til lønninger for fogdens stab.⁶⁰ På tienden ble det foretatt forkortninger. Etter 1527 var den svenske kirken kommet under kongelig herredømme, i alle fall hva de verdslige sakene som tidligere hadde ligget under kirkelig jurisdiksjon angikk. Kongen sto nå for oppebørselen av de ”kirkelige” inntektene. I hvert sogn fikk bøndene selge litt av kornet slik at de kunne kjøpe inn vin og oblater. I enkelte tinglag ble en del tønner av kornet gitt til krigsfolket.⁶¹ Til sammen ble det oppebåret 1327 tønner⁶² og ett spann korn i 1565. 440 av disse ble videresolgt. 369 tønner gikk til krigsfolket og 518 tønner ble gitt til prosten.⁶³ Prosten i Jemtland hadde gjennom hele middelalderen en annen status enn sine

⁵² ERICSSON 1949, s. 94.

⁵³ JRI s. 282f. (*Hammerdal, Lit*); 283 (*Ragunda, Revsund*); 283f (*Berg*); 284 (*Lockne, Hackås*); 284f (*Oviken*); 285 (*Hallen, Undersåker*); 285f (*Alsen*); 286 (*Offerdal, Rödön*); 286f (*Sunne*).

⁵⁴ JRI, s. 5.

⁵⁵ JRI, s. 6.

⁵⁶ JRI, s. 34.

⁵⁷ JRI, s. 5.

⁵⁸ JRI, s. 37.

⁵⁹ JRI, s. 39.

⁶⁰ Den bestod foruten fogden selv, av *Siffword skriver* (35 mkr), *Herr Morten cappelann* (20 mkr). Hoffmenn: *Erik Månsson, Anders Olufsson, Clemet Pedersson, Hans målar, Jon Björnsson, Oluf Dalekarl, Ivar Mortensson* (for et halvt år.) *Anders Olofsson* og *Clemet Pedersson* fikk hver 20 mark, mens Erik Månsson fikk 26 fordi ”han i sunnerhet haffuer mest bestelt och upsöcht te sköffzlingz partzeler.” Hans målar, Jon Björnsson og Olof Dalekarl fikk hver 16 mark. JRI, s. 40, note 1.

⁶¹ *Berg*: 70 tønner. *Frösön*: 20 tønner. *Hallen*: 10 tønner. *Norderön*: 5 tønner. *Marieby*: 5 tønner. *Offerdal*: 20 tønner. *Alsen*: 27 tønner. *Rödön*: 15 tønner. *Ås*: 10 tønner. *Näskott*: 10 tønner. *Aspås*: 5 tønner. *Brunflo*: 15 tønner. *Lockne*: 15 tønner. *Näs*: 10 tønner. *Lit*: 30 tønner. *Undersåker*: 25 tønner. *Åre*: 21 tønner. *Käll*: 26 tønner. *Mörsil*: 15 tønner. I Undersåker, Åre, Käll og Mörsil gikk alt kornet til krigsfolket. JRI, s. 97-101.

⁶² I regnskapene står det 1203 tønner.

⁶³ JRI, s. 101.

norske navnebrødre. Den jemtske prosten kan sies å ha vært biskopen i Uppsalas vikar i landskapet, og hadde blant annet regelmessige visitasjoner.

Videre ser vi at det ble oppebåret til sammen 43 mark og 11 penninger i prosteskatt dette året. Undersåker slapp unna denne skatten, mens det var Ragunda som betalte mest (2 ½ mark).⁶⁴ I innledningen til regnskapene hevdes det at prosteskatten var "...en gammel avgift, som församlingane betalade till prosten."⁶⁵ Det ser ut som om prosteskatten kan ha vært en avgift de ulike sognene betalte til prosten for at han skulle komme å visitere hos dem. Desto lengre unna Oviken sognet lå, desto større ble avgiften sognet måtte betale. Når det ikke blir oppebåret prosteskatt i Undersåker, er nok dette fordi prosten ikke har hatt visitas dette året.

Vi får også vite at etter Hemming i Slandrom og Jon i Stocka ble det betalt likpenger, altså en avgift til kirken og kirketjenerne i forbindelse med begravelsen.⁶⁶ Det ble også født nye jemter dette året, og for barselkonene måtte det betales kirkegangspenger. Dette var den avgiften presten fikk for å føre kvinner som hadde født inn i kirken.⁶⁷

Sunne prestegård var fogdens hovedkvarter. I 1565 hadde han hele 19 personer i sin stab.⁶⁸ Ericsson mener at det var Erik Månsson som stod Jonas Jönsson nærmest og peker på at han kaller seg selv for "underfogd."⁶⁹

Også i 1566 ble skatten oppebåret etter gammel vane og etter kong Erik XIV's brev av 20. mars 1565. Dette året ble det innkrevet skatt i 39 sogn. Det var 621 skatte-gårder, 21 ødegårder og en elggård. Hva en elggård egentlig var er uvisst, men det er nærliggende å tro at dette var et område som det var tillatt å drive elgjakt på, og som bøndene måtte betale skatt av. Det kom dette året inn 624 mark, to øre og 14 penninger i årlig skatt, og 81 mark, seks øre og 16 penniger i avrad. To mark, seks øre og 20 penninger kom inn i tegngjeld. Posten vegafä var på fem mark, fire øre og åtte penninger. Det kom inn to øre i landskyld. Skatteskysspengene var på 64 mark. Tingtollen var på 3 ½ mark. Til sammen kom det inn 782 mark dette året. Dertil kom inn fire "...Schatta mårder...", fem avradsmår og 11 tønner vegafä-korn.⁷⁰

⁶⁴ JRI, s. 109.

⁶⁵ JRI, s. XII.

⁶⁶ JRI, s. 118. NHL: BEGRAVELSE, s. 41f.

⁶⁷ Anders i Velviken, Erik Kjellson i Andersön, Erik mååg i Arvika, Karl i Valla, Påvel i Vestbyn, Per i Filestad og Örjan i Vagle. Alle betalte ett øre. JRI, S. 118f. NHL: INNGANG, s. 173.

⁶⁸ Dette var Herr Morten (kapellan i Sunne), Erik Månsson, Anders Hansson, Hans Målare, Olof Dalekarl, Einar Mortenson, Jon Björnsson, Esbjörn Nilsson, Olof Hansson og Per Eriksson. Disse blir betegnet som fogdens karer. Han hadde fem drenger: Olof Olsson, Påvel Persson, Tore Olofsson, Jon i Lit og Jon Hammar. Videre hadde han fire gårdspiker: Kristin Persdotter, Kristin Olofsdotter, Marit Sigurdsdatter og kokka Marit. JRI, s. 119.

⁶⁹ ERICSSON 1949, s. 97.

⁷⁰ JRI, s. 123f.

14 lensmenn fikk trukket fra åtte mark i årlig skatt, to øre i avrad og et halvt spann i vegafå-korn, hvilket igjen tyder på at landskapet nå hadde fått et ganske finmasket lokalt forvaltningssystem med lensmenn som nøt en viss skattefrihet. Avkortningene blir begrunnet med "...theres omack og gestning..." Videre får vi vite at Hans Skotte som hadde flyktet fra Norge, fikk i et kongelig brev på gården Vesterhus på Frösön. Han måtte betale 12 øre i skatt og hele 10 mark i avrad. Det ble til sammen avkortet ni mark i årlig skatt og 10 mark i avrad i 1566.⁷¹

Det ble oppebåret 173 mark i skøvling "...effter jempterne som rymde till Nörie." Det ble også oppebåret mange naturalier i skøvling. Okkupanten oppebar også 3 1/3 stykker "...otidige elgz hudher..." og fem "...elgz kalffskinn..." etter noen jemter som hadde felt elg utenfor lovlig jakttid.⁷² Elgjakten i Jemtland ble regulert i en retterbot gitt av kong Håkon V i 1301. I retterboten går det fram at gammel sedvane skal gjelde for jakten og at menn fra det østre riket ikke skal ha rett til å jakte i Jemtland.⁷³ Jemtene ba i 1530 om at denne retterboten måtte bli bekreftet av kong Frederik I.⁷⁴

Videre får vi vite at det ble oppebåret 24 mårer i åtte tinglag "...som bonderne hadde loffuat Äffuert Bijle för thet hann schulle så förhandla emillan Kongl. Maj:t i Swerige och Kounungern i Danmarck atth ther schulle ingenn offred bliffue emillan Swerige och Nörie." Disse skinnene hadde Claude Collart selv oppebåret.⁷⁵ Den største uvisse inntekten var sakørepengene. De står for 458 mark dette året. Videre blir det oppebåret en "...Sachöris tiur..." og en tre års gammel kvige samt 111 mark i "...Stedzle öres penningar..." og fire stedsøresmårer. Stedsøre tilsvare det som på norsk kalles festepenger. Dette var et mindre beløp som ble betalt som forskudd som en bekreftelse på en inngått avtale.⁷⁶ Det ble dette året kjøpt opp mye skinnvarer, blant annet 18 ½ timmer hermelin og 20 rødrevskinn.⁷⁷ Går vi nærmere inn på skinnene, ser vi at den svenske okkupasjonsmakten hadde et ganske finmasket system for å klassifisere skinnene etter kvalitet:

gode mårdar
passelige gode mårdar
aspemårdar
...
otidig mård
...

⁷¹ JRI, s. 125.

⁷² JRI, s. 126.

⁷³ DN XVIII nr. 2. BULL 1927, s. 80f. Oversettelse.

⁷⁴ DN XIV nr. 674.

⁷⁵ JRI, s. 241.

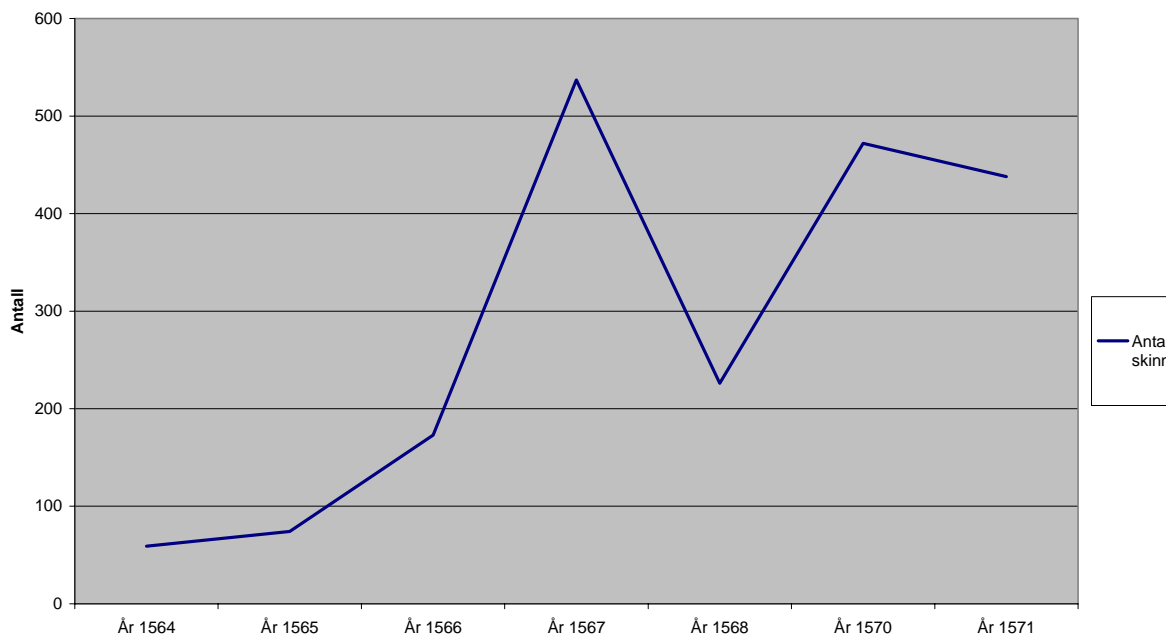
⁷⁶ NHL: FESTE, s. 110.

⁷⁷ JRI, s. 132.

röde räff⁷⁸

Ser vi på hvor mange skinn den svenske okkupasjens kjøpte inn i løpet av okkupasjonsårene, får vi følgende utvikling:

Figur 1: Antall skinn kjøpt opp av fogden

Vi ser at antallet oppkjøpte skinn når en topp i 1567. Da kjøpte fogden inn klovare for til sammen 481 ½ mark.⁷⁹ Dette året fikk han inn 619 mark i årlig skatt.⁸⁰ Dette vitner om at det kunne være lønnsomt for jemtene å drive handel med den svenske okkupasjonsmakten. Men å handle i hermelinskind kunne også ha sine nedturer. Vi konstaterer at det kom et fall i antall hermelinskind i 1568. Dette året var det hunger i landskapet. Jemtene fikk derfor lov til å "...opå 8 dagar till görenndez at schuta älgzdiur och haffua ther intet mhera behollit änn kroppenn och Kongl. Maj:t hudernna."⁸¹ Samme år kjøpte kong Erik personlig opp 33 skinn.⁸² Ericsson hevder at det var viktig for okkupasjonsmakten å få kontroll over handelen med klovare, ettersom dette var høyt ettertraktede varer.⁸³ Ericsson mener at det var en del av skatteinntektene som ble brukt til å kjøpe opp skinnvarer. Hun viser til at kong Erik i 1567 var meget fornøyd med skinnleveransene fra Jemtland. I 1571 ble det brukt 1273 mark til innkjøp

⁷⁸ JR II, s. 295.

⁷⁹ JR I, s. 275.

⁸⁰ JR I, s. 279. HANS JOENSONS QUITTENSE PRO ANNO ETC. 67.

⁸¹ JR II, s.13. ELGZHUDAR.

⁸² JR II, s.12.

⁸³ ERICSSON 1949, s. 99f.

av klovare. Dette mener Ericsson har sammenheng med at Jemtland dette året skulle tilbakeleveres til Norge.⁸⁴

Det ble i 1566 oppebåret 1155 tønner og ett fat korn i tiende. I regnskapene finner vi lister over hvert sogn og hvor mye hver bonde har gitt. Listene er ført i pennen av prestene i de ulike tinglagene.⁸⁵ Fogden hadde gitt kirkene mer tiende enn det foregående året, noe han ikke hadde "...beffalling oppå."⁸⁶ Fogden fikk dette året en del påpakninger fra sentralt hold for feil i regnskapet. For det første var regnskapet for 1565 ikke riktig "...effter thenn anno 65 års årliga rennta bådhe uthi gårdetalet och uthi peningar, så att thet enne hålder inthet emot thet andra." For det andre, hadde han heller ikke gjort regnskap for den gjerden, altså ekstraskatten, som ble utskrevet i 1565.⁸⁷ For det tredje hadde han oppebåret klede etter jemter som hadde rømt til Norge "...och ere våre werste fiender..."⁸⁸, men hadde ikke vist hva slags klede dette var og ikke hvor mange alner det var. For det fjerde, hadde han ikke oppebåret prosteskatt for 1566. Det ble i 1565 oppebåret 43 mark, men det er usikkert om prosten allerede har oppebåret denne avgiften. For det femte hadde han oppebåret fem færre avradsmårer enn året før. Jonas hadde fortalt sine overordnede "...atth the lapper som them pläga utgöre, ere dragne till berkarlerner uthi Nörrabotn, huilket Joan skall fly sig besked uppå."⁸⁹

I 1567 ble det som nevnt holdt en omfattende skattegjennomgang i landskapet. 12 menn fra hvert tinglag ble satt til å gjennomføre skattegjennomgang. Hver av de fjorten nemndene bekjente på ære og liv at skattebøkene var ført riktig "...såsom ware föreldrer honom aff ålder utgiort haffue..."⁹⁰ Ericsson mener at ransakingen hadde sine virkninger. Hun finner at

⁸⁴ ERICSSON 1949, s. 99.

⁸⁵ *Hammerdal*: Jonas Larson. JRI, S. 147-9; *Lit/Fölinge*: Hendricus Petri Medelpadius. JRI, S. 149-55; *Ragunda*: Benedictus Laurentii. JRI, S. 155-8; *Håsjö*: Benkt Larson. JRI, S. 158-9; *Revsund*: Hans Pederson. JRI, S. 159-62; *Brunflo*: 162-9; *Oviken*: JRI, S. 169-82; *Hallen*: JRI, S. 182-3; *Norderön*: JRI, S. 183-4; *Marby*: JRI, S. 184-5; *Undersåker*: Laurentinus Magni. JRI, S. 185-8; *Offerdal*: Nicholaus Andreae. JRI, S. 188-95; *Rödön*: Michael Jonæ. JRI, S. 195-9; *Sunne og Frösön*: Martinus Hemingi. JRI, S. 199-204. Tienden av hele Jemtland står oppført på JRI, S. 205-7.

⁸⁶ JRI, S. 139. Note 7.

⁸⁷ En gård var en skatt som ble tatt ut i natura. Slike var vanlige i hele det svenske riket under Syvårskrigen og ble brukt til å forsyne krigsfolk og hester med proviant. De ble som regel betalt av seks skattebønder som gikk sammen og skulle prestere et spesifisert antall varer. Krone- og frälseandbønder var som regel 12 per gård. Se også NHL: GJERD, s. 140.

⁸⁸ JRI, S. 139. Note 4.

⁸⁹ JRI, S. 138. TILMINNES HUAD FELL SOM FINNES UTI JOEN JÖNNSONS RECKENNSKAP ANNO ETC. 66.

⁹⁰ *Hammerdal*: Anders Sigurdsson i Gislås, Nils i Näset, Peder Sigurdson i Gislås, Erik i Hallen, Lasse i Hoxåsen, Anders Olson i Gensåsen, Olof Simonsson på Åsen, Simon i Hallen og Kristoffer på Åsen. JRI, S. 282; *Lit*: Morten i Lungre, Guttorm i Backe, Jon i Ringstad, Anders i Böle, Olof Olsson i Nygård, Joen i Norderåsen, Per Eriksson i Saure, Erik i Smista, Jens i Kugstad, Olof Rikolfson i Handog, Siul i Rösta og Kjell i Klöxsta. JRI, S. 282-3; *Ragunda*: Olof Eriksson ved Stugun, Erik Tomasson i Böle, Olof i Kråkvåg, Måns i Vestanede, Björn i Krånged, Jon i Pålgår, Erik i Döviken, Esbjørn i Håsjö, Helge i Byn, Erik i Hårgård, Björn i Munsåker og Nils i Östansjö. JRI, S. 283. *Revsund*: Kjetil i Opne, Herman i Forberg, Erik i Stavre, Björn i Taffnäs, Arne i

inntektene for 1568 var "...påfallande höga."⁹¹ Til sammen ble det oppebåret 4614 mark i visse og uvisse inntekter dette året.⁹² Sammeligner man de visse inntektene for 1567 med de for 1568, ser man at det ikke var så store forskjeller. I 1567 ble det oppebåret 619 mark i årlig skatt,⁹³ mens det for 1568 ble oppebåret 622 mark. Det er de uvisse inntektene som øker mest dette året. Dette året ble det solgt svært store mengder med korn til jemtene. For dette salget fikk okkupanten store summer.⁹⁴ Vi har allerede sett at jemtene dette året fikk lov til å jakte på elg utenfor jakttiden på grunn av sulten som herjet i landskapet. Noe av kornet ble gitt til herr Nils i Oviken og til fogden selv.⁹⁵

I januar 1569 gjorde lensherren i Trondheim, Christian Munk, innfall i Jemtland. I regnskapene står det at "...fiennderne the danske och norske medh machtt och wåldh..." lot skatten oppebære. Stort sett all skatten ble oppebåret av dansk-norske styrker dette året. Svenskene oppebar bare 3 ½ mark i årlig skatt og 10 mark i avrad dette året.⁹⁶ De uvisse inntektene ble imidlertid oppebåret som sedvanlig. Det ble også solgt korn til jemtene for til sammen 3343 mark. Til sammen var inntekten dette året på 3883 mark og 16 penniger.⁹⁷ Dette var det siste året Jonas Jönsson virket som fogd i Jemtland. Ericsson mener at det var

Utbyn, Olof Gulleson i Kälen, Salve i Björsö, Per i Dövik, Jon ved Än, Jöns i Grimnäs, Per i Myssjö og Eskil i Grimnäs. JRI, S. 283. *Berg*: Jens Olsson i Berg, Lasse i Galhammar, Anders i Vigge, Jens i Galhammar, Anders i Bergsviken, Nils Olsson i Rätan, Une i Galhammar, Olof Persson i Skaku, Olof Spielleson i Bersviken, Morten i Klövsjö, Björn i Mo og Olof Joensson i Åsan. JRI, S. 283-4; *Lockne*: Olof Hemmingsson i Helenget, Anders Hemmingsson i Gautestad, Töris i Byn, Rikolf i Odensala, Kjetil i Grytan, Jens i Forsta, Olof Andersson i Gautestad, Erik i Enge, Jon i Äutt, Anders i Lund, Anund i Tang og Jens i Rosbol. JRI, S. 284; *Hackås*: Morten i Kongsnäs, Henrik i Bilsta, Peder i Dödre, Torbjørn i Fåker, Erik i Salunslängden, Benkt i Sanne, Anders i Kappgård, Olof i Månsta, Jon Torgotsson i Östanede, Greges i Necksta, Morten i Giärde og Anders Nilsson i Giärde. JRI, S. 284; *Oviken*: Måns i Älven, Sigurd i Vestanär, Mats i Ångeroen, Jens i Obbåsen, Svein i Torsåsen, Jon i Hallen, Jonas Persson i Svensås, Anders Kjellson i Häggen, Olof Eriksson i Hallen, Olof Olsson i Vattom og Per Joenson i Lockåsen. JRI, S. 284f; *Hallen*: Jeppe i Gåijie, Faste i Mortensune, Jakob i Beck, Per i Backan, Anders i Byn, Per i Byn, Stortrudz i Hallen, Gudfast i Haugsta, Sigurd i Verkön, Olof Gregesson i Hersta, Morten Olson i Vestanön og Olof Halsteinsson i Tivaldsgård. JRI, S. 285; *Undersåker*: Olof Matsson i Byn, Henrik i Selsvid, Jon i Negård, Karl i Mon, Per i Ristan, Steffen i Såd, Joen Gregesson i Stammgiärd, Jon Svensson i Stammgiärd, Jakob i Brekke, Henrik i Vik, Lasse i Acke og Per i Hammer. JRI, S. 285; *Alsen*: Nils i Nygård, Lasse i Raude, Halvard i Helleberg, Olof Øistensson i Melbyn, Erik i Remesberg, Anders i Melbyn, Falk i Kjøsta, Lasse i Mo, Anders i Kluk, Önde i Gräfte, Anders i Viken og Kurt i Viken. JRI, S. 285-6; *Offerdal*: Lasse i Bekken, Olof Hemmingsson i Åflo, Stein i Klaxåsen, Einar i Bungåsen, Lasse i Stavre, Sigurd i Utgård, Greges Helgesson i Offlo, Olof Helgesson i Utgård, Olof i Utgård, Olof Olsson i Åflo, Olof Giölsson i Skarpås, Faste i Liden og Hemming i Ekeberg. JRI, S. 286; *Rödön*: Lasse Einarsson i Krokum, Håkon i Nordanelden, Mikkel i Oppgård, Østen i Årbust, Nils i Lägden, Sigurd i Seter, Eskil i Hägran, Jon Karlsson i Silje, Nils i Bakke, Olof Sigurdsson i Kälen og Gjöl i Rödensbyn. JRI, S. 286; *Sunne*: Jon i Digernäs, Jon i Vesterhus, Olof Jeppesson i Fornebyn, Peder i Stackris, Erik Kjellson i Andersön, Måns i Aunet, Olof Persson i Berga, Nils i Åkeräng, Lasse Andersson i Fornbyn, Per Kjellson i Berga, Mats i Rastan og Nils i Torp. JRI, s. 286-7.

⁹¹ ERICSSON 1949, s. 100.

⁹² JRII, s.9.

⁹³ JRI, s. 279.

⁹⁴ JRII, s.9.

⁹⁵ JRII, s.17-8.

⁹⁶ JRII, s.193.

⁹⁷ JRII, s.194.

hans erfaringer med krigen og med jemtene som førte til hans avgang. Ved flere anledninger hadde han klaget på jemtene. Ericsson viser her til et brev til kanselliet hvor Jonas skriver at ”...bönderne äro, icke trofaste och icke hålle then eedh the Kong. M. svorit haffwe.”⁹⁸

Det var opprinnelig Lasse Haraldsson på Västerås som skulle etterfølge Jonas som fogd i Jemtland. Ericsson mener at han ble syk og derfor ikke kunne gå inn i tjenesten. Den neste fogden vi møter i Jemtland er Sven Birgersson. Han fikk heller ikke virke lenge, ettersom han ble drept ved et norsk innfall høsten 1570.⁹⁹ I 1570 blir det brukt store summer til krigsfolket. Denne høsten gjorde nemlig svenske styrker, bestående av blant annet av bønder fra Hälsingland, innfall i Trøndelag. 4899 ½ mark gikk til Claes Flemings styrker. Hälsingland-bøndene under ledelse av Erik Hansson fikk 76 mark i ”...Kundskapz penningar...”¹⁰⁰ Sannsynligvis hadde disse utført etterretningsarbeid på vegne av svenskene. Dette året kom et absolutt lavmål i leveransene av skinnvarer; bare en ”...Passelig aspemårdh med passelig kell...” ble sent til skinnkammeret i Stockholm.¹⁰¹ I 1570 blir det ført en ny manntallsliste for alle tinglagene i landskapet. Også her blir nemnder med ”...tolff eedsworne män...” benyttet.¹⁰²

⁹⁸ ERICSSON 1949, s. 101. Note 6.

⁹⁹ JR II, s.220.

¹⁰⁰ JR II, s.221.

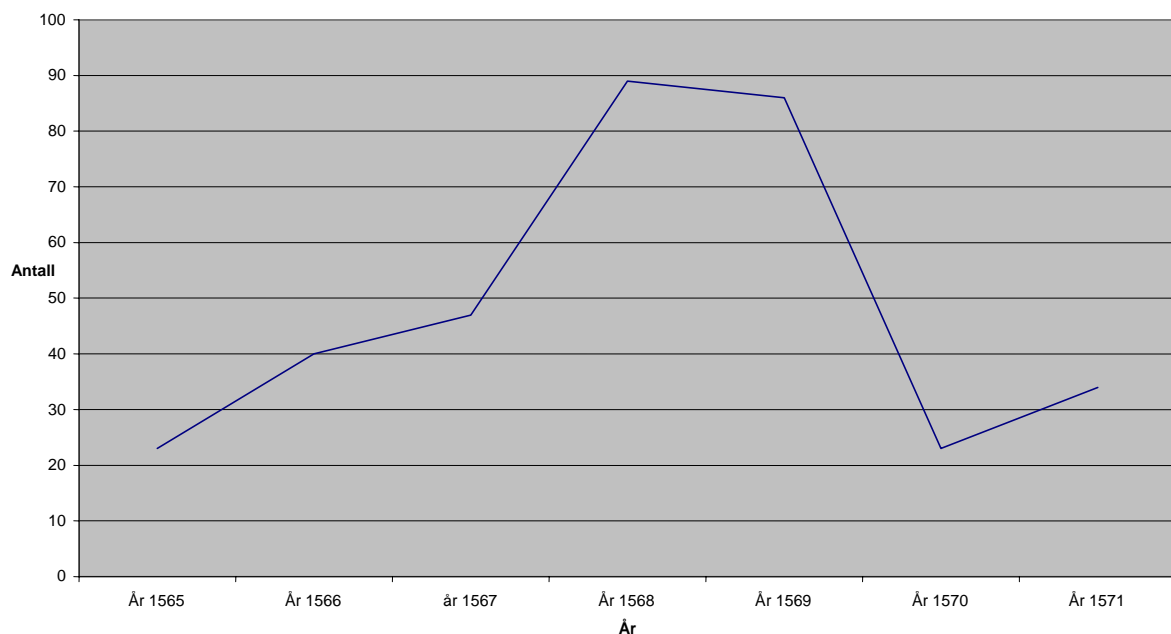
¹⁰¹ JR II, s.222.

¹⁰² *Ragunda*: Erik i Stavre, Hans i Fjäle, Herman i Berg, Jonas i Nor, Arne i Utbyn, Otto i Malgåsen, Jonas i Melgård, Brudde i Anviken, Svein i Marsätt, Nils i Sidsjö, Jonas i Staffnäs, Oloff i Bodsjö og Lasse i Värviden (Lensmann). JR II, s. 227-32; *Brunflo*: Olof i Forsta, Nils i Grytan, Mogens i Bärön, Kjell i Grytan, Björn i Ope, Anders i Lunne, Jonas i Odensala, Olof i Vårbackan, Nils i Södvik, Erik i Torvalla, Jonas i Ut og Olof i Goksta. JR II, s. 232-7; *Hackås*: Erik Persson i Fäste, Lasse Stensson i Sinberg, Anders i Sande, Joen bonde i Ålsta, Erik i Salen, Steffen i Fåker, Joen Torgersson i Östenär, Olof i Månsta, Per i Dödre, Morten i Kongsnäs, Anders Nilsson i Giäle og Sten i Vik. JR II, s. 237-41; *Berg*: Olof i Östberg, Anders i Bergsviken, Olof i Vigge, Lasse i Galhammar, Jonas i Berg, Une i Berg, Anders i Vigge, Per Olsson i Vigge, Per Olsson i Vigge, Per Nilsson, Björn i Mo, Bård i Dalåsen og Per Torstensson i Berg. JR II, s. 241-5; *Oviken*: Olof i Borgen, Nils i Vestanå, Olof i Huatjom, Sigurd i Vestanå, Erik i Bugården, Mats i Ubbåsen, Påvel i Juksåsen, Esbjörn i Funäs, Erik i Ångerön, Jon i Hallan, Mats i Ångeröen, Per Jonsson i Lukåsen. JR II, s. 245-50; *Sunne*: Måns i Månsåsen, Mats i Rasten, Per Bårdsson i Haran, Anders i Knyttan, Måns i Svidie, Håkon i Melbyn, Olof Tordsson i Svidie, Lasse i Stensgård, Erik i Andersön, Olof i Genvalla, Måns i Valla og Olof i Orrviken. JR II, s. 250-5; *Hallen*: Jeppe i Göije, Olof i Byn, Morten i Ness, Erik ved Åen, Gudfast i Högsta, Henrik ved Åen, Anders i Helgestad, Jakob i Bekken, Faste i Sunne, Truls i Hallen, Olof og Björn i Tidvaldsgården. JR II, s. 255-9; *Undersåker*: Henrik i Selsvid, Jon Åkesson, Jakob i Nyland, Jon Svensson, Jon i Liden, Olof Siulsson, Jon Gierson, Oloff Mattson, Jacob i Byn, Lasse i Åcke, Per Andersson og Önde i Upland. JR II, s. 259-63; *Offerdal*: Halvar i Landverk, Tomas i Brekke, Nils i Landverk, Gudfast i Tossberga, Gunnar i Vang, Gregers i Vang, Lille Oloff i Vang, Morten i Tjusta, Anders i Alberg, Benkt i Valne, Jon i Alberg og Olof i Tjusta. JR II, s. 263-70; *Rödön*: Olof i Faxnålden, Sten i Silje, Nils i Näset, Gaute i Silje, Olof Jonsson i Näset, Giöll i Rödön, Per Nilsson i Viken, Anders i Rödön, Nils i Längden, Mats i Byn, Jon Karlsson og Per i Aunet. JR II, s. 270-4; *Lit*: Olof i Bakke, Jonas i Ringsta, Olof i Nygård, Henrik i Gummegård, Olof i Krogsgård, Jon i Lansum, Siogurd i Röstad, Olof i Fölinge, Olof i Bredvåg, Erik i Smedsta, Sigurd i Näset og Olof i Siögh. JR II, s. 274-80; *Hammerdal*: Per i Gislås, Olof i Gocksjö, Per i Byn, Olof i Sickås, Erik i Ed, Anders i Gängsåsen, Jonas i Ed, Björn i Gjörviken, Kristoffer i Dansåsen, Simon i Dansås, Påvel i Lorås og Jonas i Lorås. JR II, s. 280-3; *Ragunda*: Morten i Byn, Jonas i Tangård, Clemet i Byn, Olof i Tomåsen, Bertil i Hargård, Nils i Östansjö, Jonas i Lunden, Pål i Svidie, Erik i Böle og Olof i Tangår. JR II, s. 283-7.

I det siste okkupasjonsåret var Peder Larsson svensk fogd i Jemtland. Erik Munk, som satt med Trondhjems len, krevde samtidig også skatt av Jemtland i 1570. Larsson fikk ordre fra kong Johan om å forhindre at så skjedde. Ericsson mener at krigen førte til et høyere skattetrykk det siste okkupasjonsåret. Jemtene måtte blant annet være med på å betale en hjelpeskatt.¹⁰³ Dette året ble det oppebåret 798 mark i visse inntekter. Samtidig kjøpte fogden opp skinnvarer for til sammen 1369 mark. Det ble videre solgt 24 lester korn. Peder Larsson kunne derfor levere 4205 mark og 14 penninger til reknekammeret i Stockholm.¹⁰⁴

Eva Österberg har undersøkt de fire grensebygdene Mark, Kind, Västbo og Sunnebo i det sydøstlige Sverige under Syvårskrigen. I dette området var det omfattende krigshandlinger. Den svenske kongemakten ga bøndene i dette området økonomiske kompensasjoner på grunn av herjingene.¹⁰⁵ Lignende kompensasjoner er det ikke mulig å påvise for Jemtlands del. Det foregikk nok noen krigshandlinger i landskapet, men disse var såpass små at det materialet som vi har brukt her ikke forteller om det.¹⁰⁶

Figur 2: Antall poster i sakefallslistene. Jemtland. (N= 342).

Grafen viser at sakefallet økte i løpet av de tre første okkupasjonsårene. Antall poster i sakefallslisten nådde en topp i 1567. Det var det året den svenske okkupasjonsmakten krevde

¹⁰³ ERICSSON 1949, s. 102.

¹⁰⁴ JR II, s. 296.

¹⁰⁵ EVA ÖSTERBERG: *Gränsbygd under krig*. Lund 1971, s. 121.

¹⁰⁶ Om krigshandlinger i Jemtland se *Samlinger til det norske folks sprog og Historie, Første bind*. Christiania 1833, s. 218, note 1. (=SNSF)

inn mest i bøter. 29 prosent av sakene dette året var ulydighetssaker, det vil si saker hvor folk har unnlatt å møte til tings eller forsømt skyssferder. Det er også saker der hvor folk har "...för the försumade gåå til kyrcke om en bönedag ..." ¹⁰⁷ Vi ser en markant økning fra 1565 og frem til 1568, da kurven flates noe ut. Fallet i 1569 skyldes nok det norske innfallet i landskapet denne høsten, da norske styrker var i landskapet lenge nok til å oppebære skatten. ¹⁰⁸ Hvilke saker er det som dominerer for 1567 og 1568?

Ulydighetssakene står i 1567 for 29 prosent av alle sakene, mens de i 1568 står for 41 prosent. Med ulydighet menes her alle former for protester mot øvrighetens krav og forordninger, så som nekt og forsømmelser. I 1567 er det mange forskjellige ulydighetssaker. Mennene i Gärd i Offerdal fikk for eksempel en bot på 2 mark, 5 öre og 8 penningar fordi de hadde gitt to norske speidere mat. ¹⁰⁹ Det er også en rekke tilfeller hvor bøndene ikke har bygd veier. ¹¹⁰ Det finnes også eksempler på jemter som forsømmer skyssplikt. ¹¹¹ To jemter gikk dette året fysisk til verks mot lensmennene i sine respektive tinglag. Gerges i Näcksta gikk løs på lensmannen i Oviken, Jonas Jössesson i Norgård, med en øks. For dette fikk han en bot på 4 mark. Anders i Bungåsen i Offerdal fikk en bot på 8 mark fordi han "...haffuer eltat lenzmannen i kyrckewegen..." ¹¹² Videre finner vi at det er mange som har forsømt vakttjenesten. ¹¹³ Går vi til 1568, er det først og fremst de jemtene som forsømmer sitt våpenting som er mest slående. ¹¹⁴ Det er også noen tilfeller av vaktforsømmelse. ¹¹⁵

Ut ifra beregningene ser det ut til at skatten holdt seg jevn under okkupasjonsårene. Det har nok sammenheng med to ting. For det første ville svenskene ikke kreve inn mer skatt, da det kunne føre til opprør i landskapet. For det andre, var Jemtland et lavskatteområde. Ifølge Salvesen var landskapet også et "...jordbruksmessig marginalt område..." Han mener at

¹⁰⁷ Nils i Malgåsen, Anders i Geldön, Ingrid i Anviken, Eksil i Sisjö, Jens i Nor og Olof i Gjeldön (Revsund), Nils i Torvalla og Nils i Vamsta (Brunflo), Erik Nilsson i Krokomb (Rödön), "Ithem the som hade försumet gå til kyrcke..." Henspeiler trolig på folket i Mo i Lit. JRI, s. 251-9.

¹⁰⁸ JRI, s. 192.

¹⁰⁹ JRI, s. 254.

¹¹⁰ "Kiöffrans mennerne" (Oviken) 2 mkr i bot. Karl i Trappnäs (Hallen) 10 öre, 16 th:r, Øystein i Hagan og Bärömenne (Lockne) 10 öre 16 th:r, Olof i Östberg (Sunne) 10 öre 16 th:r. Karl i Billsta 2 mkr 5 öre 8 th:r. Jonas Kjellson i Månsåsen 10 öre 16 th:r. (Sunne). Sigurd i Fornebyn og "...hans granne" 10 öre 16 th:r (Revsund). JRI, s. 251-9.

¹¹¹ Bjørn i Ope, Peder i Håkansta (Brunflo). JRI, s. 251.

¹¹² JRI, s. 253.

¹¹³ Svein i Marsätt (Revsund), Måns og Olof Gundersson i Faxnäliden og Greges i Lunden (Rödön). JRI, s. 251; 259.

¹¹⁴ Jon i Backe, Peder i Boda, Erik i Halåsen, Morten i Lunger (Lit), Sivord i Hoffdesjö, Erik i Grimmäs, Joen Gullesson i Kelen, Sivord i Böle, Brudde i Hunge, Joen Anderson i Hunge, Jens i Hunge, Påvel i Våle, Jens i Sidsjö (Revsund), Olof Sigurdsson i Bleke, Jöns i Bleke, Olof Mortensson i Odensala, Erik i Rise, lille Olof Jonsson (Lockne), Erik i Åsen, Önde i Gräfte, Olof i Gräfte (Alsen), Jon i Söderåsen (Offerdal). JRI, s. 21; 24; 26.

¹¹⁵ Brudde i Torvalla, Siwordh og Jens Olson i Forsta (Lockne), Einar i Lassbyn og Lasse i Berge (Lockne) JRI, s. 21; 24.

bøndene måtte finne andre måter å skaffe seg penger på, i tillegg til jordbruket, og viser til at handelen hadde en sentral stilling i hvertfall fra 1500-tallet av:

Årsaken kan delvis ha vært at prisen på hermelinskinn lå så høgt at en spesialisert handelsøkonomi var mer lønnsom i forhold til slitet og de naturgitte ressurser enn en fullstendig naturalselvberging. Forutsetningene for dette er at jemtene ble infiltrert i en handel som for deres handelspartnere ikke var motivert ut fra å skaffe ting som var nødvendige til livsopphold (substansiemotivert).¹¹⁶

Det er i denne sammenhengen vi må forstå fogdens betydelige oppkjøp av skinn, som vi allerede har sett på. I 1565 kjøpte han inn skinnvarer for til sammen 247 mark og to øre, og året etter for til sammen 406 ½ mark.¹¹⁷ Samme år blir det til sammen oppbåret 742 mark i skatt.¹¹⁸ Skinnvarene hadde høy pris, og vi kan tenke oss at etter at de hadde blitt kjøpt opp i Jemtland, ble de sendt til for eksempel Stockholm, hvor de ble videresolgt ut i verden. Det ble viktigere for svenskene å få hånd om skinnvarene, enn å forhøye skattene. Dermed kunne man enklere oppnå aksept for sitt styre: både jemter og svensker var fornøyde. Begge parter ”tjente” på dette.

Avraden er en spesiell skatt som bare ble oppkrevd i Jemtland. Dette var ikke noen ny skatt, ettersom den blir omtalt i Erik av Pommerns retterbot av 1420. Muligens kan denne avgiften ha blitt innført samtidig som Jemtland ble lagt under den norske kronen. Det er fremdeles stor uenighet mellom historikerne om hva slags avgift dette var. Steinnes mener avrad ble ”...nytta um alle slags landskyld til kruna, ikkje berre av vanleg krungods, men fyrst og fremst av skogar, slåtteland, beite og fjellmarker som kruna åtte.”¹¹⁹ Fra 1750-årene er det kjent ca. 170 avradslend i Jemtland. Disse ytte da rundt 530 sølvdaler. Bull mener at avraden ikke var landskyld, altså den årlige avgiften leilendingen måtte betale til jordeieren.¹²⁰ Han mener videre at det var et skarpt skille mellom allmenningen, hvor alle bønder hadde lik bruksrett, og avradslendet som kronen ga til den enkelte bonde.¹²¹ Hos Bull er altså avraden en avgift på bruk av kronens land. I innledningen til regnskapene fra okkupasjonsårene blir avraden betegnet som en avgift som gikk til kronen for bruken av allmenningene.¹²² Ahnlund mener avraden var en avgift som tilsvarte den norske landskylda.¹²³ Salvesen mener avraden var ”...den avgift som skulle betales til kronen for retten til å bruke avradslendet.” I Jemtland var det ifølge Salvesen tre typer jord: avradslend,

¹¹⁶ SALVESEN 1979, s. 43.

¹¹⁷ JRI, s. 225.

¹¹⁸ JRI, s. 127.

¹¹⁹ STEINNES 1930, s. 156.

¹²⁰ BULL 1927, s. 89ff.

¹²¹ BULL 1927, s. 91.

¹²² JRI, s. XI.

¹²³ AHLNUND 1948, s. 523.

skatteland og kongens allmenning.¹²⁴ Avradslandet eller ”avradsmlen” var et område som lå utenfor en sone nær gården. Den bonde som bygslet dette området måtte betale en årlig avgift for bruken av det, altså avraden.¹²⁵ Salvesen reagerer på høy avrad for tre gårder: Salomslängden i Hackås og Nyland og Rista i Undersåker i jordeboken for 1599. Salvesen avviser tanken om at det kan være snakk om en feilføring, fordi *summa lateris*, sidens sum, stemmer godt.¹²⁶ Feil ville ikke ha forekommet, mener han, fordi de ville ha blitt oppdaget mens jordeboken ble revidert. Han mener også at disse sognene kan ha blitt ilagt en ekstra avrad, men at dette av tekniske årsaker er blitt registrert på en by.¹²⁷ Fladby har kritisert Salvesen for den betydning han legger i begrepet avrad. Han mener definisjonen er for trang og bør forandres. Ifølge Fladby bør avrad defineres som en ”...avgift for bruk av jord tilhørende kronen.”¹²⁸

Ikke alle gårder var ilagt avrad. I 1565 er det 629 skattenenheter. 247 av disse var ilagt avrad. Dette tilsier at 39,3 prosent av byene hadde denne avgiften. Tre år senere er det 826 skatteenheter. Av disse er 234 avradspliktige. Dette tilsvarer en avradsprosent på 28,3. Fordelt på tinglag, er det i Offerdal at flest gårder betaler avrad. I 1565 betalte 79 prosent av av gårdene (34) denne avgiften. I Lockne var det bare tre byer som måtte betale avrad. Det var til sammen 54 skatteenheter i bygda; noe som tilsvarer en avradsprosent på 5,5.

Lensmennene var fritatt fra den årlige skatten.¹²⁹ I regnskapene er det trykt en liste over lensmennene. Den har følgende overskrift:

Register opå thenn ränthe som ländzmännerne i Jempteland (effther theres gamble prewilegier) äre frij giffuit, för thy the opbare ingen gärd aff bönderne.¹³⁰

Det er fra den årlige skatten lensmennene får trukket en viss sum ifra. Enkelte av dem var også fritatt fra avraden.¹³¹

¹²⁴ SALVESEN 1979, s. 49.

¹²⁵ IBID, s. 50.

¹²⁶ NHL: SUMMA LATERIS, s. 436.

¹²⁷ SALVESEN 1979, s. 91.

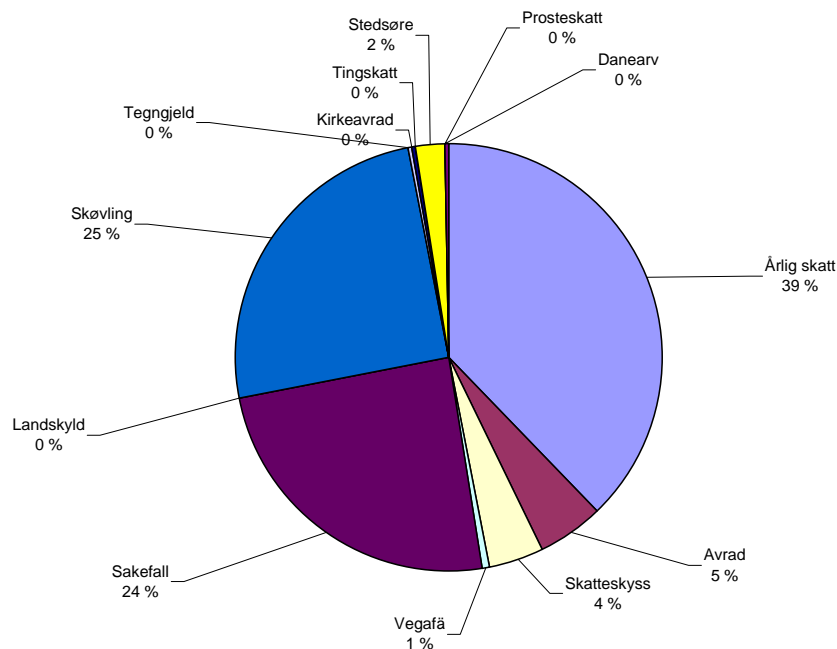
¹²⁸ ROLF FLADBY: Grenselandsproblemer i *Historisk Tidsskrift* 1983, s. 42.

¹²⁹ Lensmennene var: Mikkel i Ström (Hammerdal), Bertil i Klöxsta (Lit), Lasse i Verviken (Revsund), Nils Eriksson i Boda (Lockne), Anders i Sanne (Hackås), Jonas Olsson (Berg), Jonas Jössesson i Norgård (Oviken), Lasse skredder i Byn (Hallen), Nils i Möcklegård (Undersåker), Olof Siwordsson på Vangen (Alsen), Mons ved Bekken (Offerdal), Anders i Viken (Rödön) og Karl i Valla (Sunne). Fogden har ikke navnet på lensmannen i Ragunda ”...effther han ligger långt aff wäghen...” JRI, s. 95-6.

¹³⁰ JRI, s. 95.

¹³¹ Dette gjelder Nils i Möcklegård og Måns ved Bekken.

Figur 3: Inntektene samlet

Ser vi på de enkelte skattene, er det naturligvis den årlige skatten som er den største inntektsposten for den svenske okkupanten. Samlet sett for alle okkupasjonsårene står denne skatten for 41 % av alle inntektene. Den ble oppebåret av hver gård, etter jordeboka.¹³² På andreplass kommer skøvlingen. Den står for 27% av alle inntektene under okkupasjonsårene. Dette var en avgift som ble pålagt de gårdene hvor folk hadde flyktet til Norge under okkupasjonen.¹³³ Denne avgiften varierer i løpet av okkupasjonen. Den er den største inntektsposten for okkupanten i årene 1564 (40%) og 1565 (41%). For 1565 har vi god oversikt over hvem som flyktet til Norge. Listene ser slik ut:

Andre owisse partzeler
Aff skøvlingen

För enn broder deell i Hallebackann i Alznö sochn som hörer en norsk til, for then lege honom ther aff borde tessligkist för thet halm och hö som ther wexte pro anno 64.

Penningar 20 mkr.

Enar Håkanson i Offlo i Offlodalz sochn, som hans broder Joen Håkanson (som i Norige är) honom skyldiig war på en jordepartt

Penningar 6 mkr.

...

För enn utgammall häst

Penningar 3 ½ mkr

...

För 11 t:nor wägefätzkorn som opburitt är som lengden formeller. t:nan – 5 ½ mkr

Penningar 60 ½ mkr

...

Anders Hemmingsson i Gaute stadenn i Brundflod sochnn for en koo

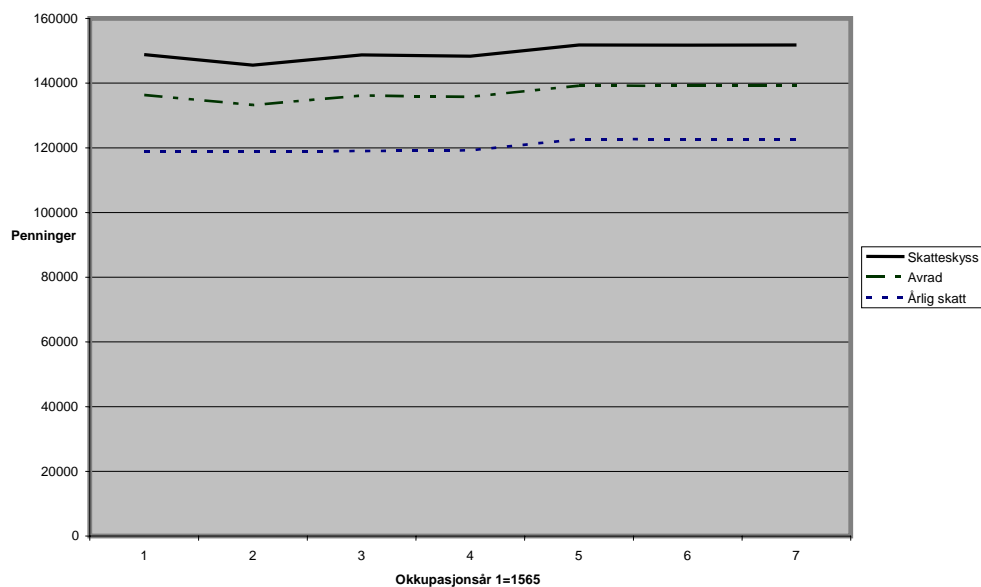
¹³² SALVESEN 1979, s. 49.

¹³³ JRI, s. XII.

Skøvlingen ser ut til å ha vært en slags rest- kategori som den svenske okkupasanten benyttet når folk hadde flyktet til Norge. Okkupasjonsmakten skulle ha inn inntektene uansett. Skøvlingen er dermed en samlebetegnelse på skatter og avgifter som innkrevd av gårder der folket hadde flyktet til Norge. Det ser videre ut til å ha vært en kollektiv avgift. Det var lokalsamfunnet som måtte ta ansvar når folk flyktet til Norge. Skøvlingen kan imidlertid ikke karakteriseres som en straff den svenske okkupasanten påførte jemtene. Skøvlingen måtte oppbæres, slik at den svenske staten kunne få inn de inntektene den hadde krav på.

Den tredje viktigste inntektsposten for den svenske okkupasjonsmakten var sakefallet. Samlet sett står denne kategorien inntekter for 17,5 % av alle inntekter for alle okkupasjonsårene. Sakefallet var fellesbetegnelsen for alle bøtene og det forbrudte godset som den bøtelagte måtte betale øvrigheten.¹³⁵ I Jemtland hadde lagmannen rett til en tredjedel av sakefallet.¹³⁶ Det finnes sakefallslister for alle okkupasjonsårene, med unntak av 1570.¹³⁷ Ifølge Per Sörlin er sakefallslistene ”...till skillnad från dombocken kamerala handlingar och återspeglar på inget sätt, inte ens beträffande brottmålen, domstolarnas totala verksamhet.” Når folk ble frikjent, ble det ikke ført. Heller ikke kroppslige straffer ble ført i disse listene.¹³⁸

Figur 4: Skatteutviklingen i penninger.

¹³⁴ JRI, s. 107f.

¹³⁵ NHL: SAKEFALL, s. 358.

¹³⁶ JRI, S. XII. Ifølge Nils Ahnlund krevde lagmann Olav Hemmingsson fire penninger av hver mann, men jemtene ville ikke gå med på dette; de ville i stedet betale lagmannsskatten på grunnlag av hver gård. AHLNUND 1948, s. 510. Jemtene sendte i 1530 en supplikk til kongen om dette. DN XIV nr. 680.

¹³⁷ JRI, s. 15-18 (1564); 102-5 (1565); 211-6 (1566); 251-259 (1567); JR II, s. 21-27 (1568); 201-203 (1569); 384-387 (1570).

¹³⁸ SÖRLIN 2002, s. 22.

Figuren viser at den årlige skatten holder seg jevn, men det kan konstateres en liten økning mellom 1568 og 1569.¹³⁹ Steinnes hevder at den jemtske skatten "...hev vore so godt som ubrigda frå 1530 til 1610. Når oppgåvone ikkje er endå jamnare, kann grunnen vera at avkortningene hev ymsa noko frå år til år."¹⁴⁰ Det er bare bygdeoffentlighetens representanter og prestenes avkortninger vi har opplysninger om fra vårt kildemateriale. Steinnes observasjon styrkes ytterligere gjennom tallene vi kommer frem på grunnlag av Jämtlandska räkenskaper. Dette kan ha sammenheng med den omtaksteringen av enkelte gårder som skjedde i 1568. Også de andre skattene jeg har tatt med her, holder seg stabile. Årsaken til at skattene forholder seg uendret kan ha ligget i jemtenes fattigdom. En annen årsak var at okkupasjonsmakten ikke var interessert i å presse mer skatt ut av jemtene. Videre skulle skattene fremforhandles på tinget.

4.3.3. Utskriving

I denne delen av kapitlet skal vi se på om den svenske okkupanten krevde at jemter skulle gjøre krigstjeneste. Hvor tjenestegjorde de eventuelt? Ble de sendt ut av landskapet, eller forble de innenfor landskapets grenser?

Ifølge lokalhistorikeren *Alexander Stafwerfeldt* skjedde det en intensiv utskrivning av jemter til den svenske hæren under okkupasjonen: "Krigsdugliga jämter uttogos med tvång till knektar och sändes sedan till Balticum för att där strida på svensk sida. Dessa bondesöner återvände nog aldrig till sin hembygd igjen."¹⁴¹ Hvor Stafwerfeldt har disse opplysningene ifra, vites ikke. Det er i det hele tatt symptomatisk for jemtske lokalhistorikere som har behandlet Syvårskrigen, at den fremstår som en hard periode i landskapets historie. Det er også typisk for disse historikerne at de ikke benytter seg av kilder, men henviser om og til hverandre.

Under kong Gustav hadde de første skrittene blitt tatt til å skape en egen svensk hær, bestående av svenske bønder. Glete mener at bøndene ikke hadde noe imot å gjøre krigstjeneste, så lenge de fikk lette på skatten. Under kong Erik økte den svenske hæren fra 26.000 til 28.000.¹⁴²

Den første positive indikatoren på at svenskene krevde at jemter skulle gjøre krigstjeneste er skøvlingslisten for 1566. I overskriften til denne listen står følgende: "Thesse efftherschriffne partzeler äre wederkändhe och opborne effter the jempteknether som

¹³⁹ JRI, s. 5.

¹⁴⁰ STEINNES 1930, s. 157.

¹⁴¹ ALEXANDER STAFWERFELDT: *Bidrag till Ås sockens historia*. Östersund 1941, s. 56.

¹⁴² GLETE 2002, s. 202.

römpde åth Nörike, then tiidh Niels dobblore drog åth Stocholm med jemptefänicken...¹⁴³ Samme år får vi høre at Mats Törne har forhandlet med allmuen om at hvis norske styrker skulle forsøke å gjenerobre Jemtland, måtte de stå imot et slik angrep.¹⁴⁴ Johan Siggesson skriver den 8. april til kanselliet der han spør om hvordan krigsfolket i Jemtland skal bli forsørget. Og kanselliet svarte:

...allthenstund Jempterne icke haffue någon rådth och förmogenheett att vnderholle knechterne, therfore så äre wij tilfridz ... att the landzänder som ther näst belägne ähre och eliest wele haffue landwärnn, motthe och ther till hielpe, att the som ther på achte schole, kunne haffue theris nödoftige vppehälle medh fetalie...¹⁴⁵

Når vi kommer til 1568 får vi et klarere bilde av hvordan jemtene blir tatt i bruk av okkupanten. Da får vi nemlig vite at hvert tinglag har utstyrt en hest "...til at brucha uthii wact..."¹⁴⁶ Men ifølge sakefallslistene hadde mange jemter forsømt sine vakter.¹⁴⁷

Vi skal i kapittel 5 se på opprettelsen av den første regulære militære avdelingen i Jemtland. Det ble i 1566 satt opp en egen jemte-fennikke, som ble sendt fra Jemtland og til Stockholm. Jemtene gjorde vakttjeneste i Jemtland og krigstjeneste ved andre frontavsnitt.

4.4. Lov og rett

Her skal vi se på rettsstellet i Jemtland under okkupasjonen. Vi er her interessert i finne ut om Jemtland på det rettslige området ble integrert i Sverige. Hvilken rolle fylte den kongelig utpekte lagmannen? Ble svensk lov innført i landskapet? Vi vil videre sammenligne bøter gitt i Jemtland med tilsvarende bøter for nabolandskapet Medelpad. Kan man ut ifra bøkene se om Jemtland ble integrert i Sverige? Dømmes samme handlinger likt?

4.1.1. Lagmannen

Den 15. desember 1564 fikk Johann Siggesson kongens brev på lagmannsembetet i Jemtland. I bestallingsbrevet heter det at Johan skal "...befordre vårtt och våre rikiess gangnn och bäste ombetroandhes wardhe..." Johan ble utnevnt til lagmann over hele Jemtland og Herjedalen, i tillegg til Medelpad og Ångermanland.¹⁴⁸ I Konung Gustaf den förstes registratur er det trykt et missiv til Nils Olavi, hvor det heter at han skal være ordinarius over "...Norlanden." Området Nordlanden omfatter Västerbotten, Gästringland, Helsingland, Ångermanland, Medelpad og Jemtland.¹⁴⁹ Dette brevet kan tolkes dithen at Svenske

¹⁴³ JRI, s. 217.

¹⁴⁴ KKD66, s. 13f.

¹⁴⁵ KKD66, s. 56.

¹⁴⁶ JRII, s. 14.

¹⁴⁷ JRII, s. 21-7.

¹⁴⁸ BROMÉ 1945, s. 149.

¹⁴⁹ GFR XXVII (1557), s. 110.

sentralmyndigheter hadde pretensjoner om å gjøre Jemtland til en del av Sverige, allerede før okkupasjonen.

Til sitt underhold skulle Johan få lagmannsskatten og sakefall. Mot dette måtte Johan love "...att låthe huariom och enåm, sså well fattieghe ssom riike ingenn undantagandes, att wederfares huad räätt och skiell kan ware. och Sweriges laag medgiffuer." Han skulle også holde "...lagmandz tiingh..." hvor han skal høre på alle og ta imot klagemål. Men, hvis det hendte at han selv ikke kunne møte, skulle han utnevne en "...trogenn och förståndiig mann..." til å handle på hans vegne.¹⁵⁰ At Johan fikk behov for en medhjelper er forståelig når man ser på det store området som han hadde under sin jurisdiksjon. Kongen ba den nyutnevnte lagmannen om å holde seg unna "...the almeneligh jordeträtter, och många clagemåll, ssåssom nu myckit scher, icke måtthe wardhe bekymbradhe med mindre the tilförende haffue warit ransakade på lagmandz tingh, och huar thett icke ther åtskilliass och ändhass må till oss appelleres."¹⁵¹ Dette er et tegn på at den svenske lagmannen skulle ha en helt annen rolle enn senmiddelalderens lagmann hadde hatt. Ifølge Bjørnar Egeland var lagmannen i senmiddelalderen tillitsmann for allmuen og kongens ombudsmann. Tillitsmannsaspektet kommer klarest frem i senmiddelalderlagmannens befatning med supplikkene. Jemtene klaget ved en rekke anledninger på fogder eller sysselmenns fremferd i landskapet. Jemtlandsallmuen ga ved disse anledningene lagmannen fullmakten til å skrive supplikkene til kongen om forholdene i landskapet.¹⁵² Lagmannens tillitsfunksjon kommer også frem i måten han ble utnevnt på. Lagmannen ble i senmiddelalderen utpekt av allmuen. Valget ble i sin tur godkjent av kongen, gjennom lensherren på Steinvikholm.¹⁵³ Lagmannen var dermed også kongens ombudsmann i landskapet.¹⁵⁴ Egeland mener at det ikke er utenkelig at lagmannen gjennom denne rollen "...er blitt påtenkt som kontrollør av sysselmennens fremferd."¹⁵⁵ Brevet fra kong Erik inneholder en rekke interessante opplysninger. For det første, nå ble lagmannen utnevnt av kongen uten forutgående allmuedeltakelse.¹⁵⁶ I Sverige kunne lagmannen bli utnevnt ved at biskopen kalte sammen allmuen i et gitt sogn til landstinget. På dette tinget skulle biskopen, to prester, samt medlemmer av allmuen utpeke seks adelsmenn og seks bønder. Disse tolv skulle i sin tur

¹⁵⁰ JRI, s. 50f.

¹⁵¹ JRI, s. 50f.

¹⁵² EGELAND 2003, s. 106f.

¹⁵³ IBID, s. 103f.

¹⁵⁴ IBID, s. 78.

¹⁵⁵ IBID, s. 84.

¹⁵⁶ IBID, s. 76.

komme frem til et forslag på tre menn som skulle representere sognet. Til slutt skulle kongen utpeke en av disse tre til å bli lagmann.¹⁵⁷

Kongen ville at jemtene skulle "...annamme..." Johan Siggesson som deres lagmann, og de blir videre bedt om å betale det "...eders lagman skyllighe och plichtige äre."¹⁵⁸ Det nye er altså at kongen utnevner lagmannen direkte, men lagmannen skal utøve sitt verv etter tradisjonen. Lagmannen skal ha lagmannsskatten, som ifølge en supplikk av 1530 er på fire penninger for hver gård.¹⁵⁹ I 1565 prøvde som nevnt Johan å kreve mer lagmannsskatt enn det som hadde vært gammel sedvane i landskapet. Kongen forteller jemtene at dette ikke hadde vært hans vilje. Kongen ville at jemtene skulle betale like mye lagmannsskatt som det "...haffuer brukeliget warit..."¹⁶⁰ Kongen skriver i et missiv til Johan at han "...för lagmansdömet skall...få erstatning på annat håll."¹⁶¹ Kong Erik er som vi ser opptatt av at lagmannen skulle holdes i tømmene, samtidig som kongen anerkjenner jemtens sedvanerett.

Johan fikk hjelp i den daglige utføringen av rettstellet i landskapet av Evert Henriksson. Evert omtaler seg selv som underlagmann i en kvittering av 19. februar 1566. I denne kvitteringen går det frem at han har krevd inn tredjeparten av alle sakefallspengene på høst- og vintertinget dette året av Jonas Jönsson. Det går videre frem at han har gjort dette på Johan Siggessons vegne. På kvitteringen har han satt sitt eget segl.¹⁶² I 1568 omtaler han seg selv som "...lagfförare udi Jemptelandh..." Han har da oppebåret tredjeparten av alt sakefall i Jemtland, også denne gang på Johan Siggessons vegne.¹⁶³

Kongen måtte ha en lojal mann til å håndtere lov og rett i Jemtland under okkupasjonen. Dette var fordi han hadde et mål med okkupasjonen: gjennom innføringen av svensk lov skulle Jemtland bli et rent svensk landskap. Om dette lyktes skal vi se nedenfor i kapittel 4.4.1, hvor vi sammeligner bøtelegging i Jemtland med nabolandskapet Medelpad for årene 1564, 1569 og 1571.

I et brev datert 27. januar 1567 gjør underlagmannen Evert Hindersson og fogden Jonas Jönsson vitterlig at Olav Gunnarsson har blitt forlikt med Mons Jonsson i Faxnålden og hans medarbeidere for drapet på deres far Jon i Faxnålden. Olav betalte 220 mark i bot.

Brevet begynner med å forklare at det er "Kong:e mag:te tyl Suerye min Aller Nnådigste Herresz tynnare och beffalnings man wtij Jemthelandh jagh Jonasz Jönson och

¹⁵⁷ GÖRAN INGER: *Svensk rättshistoria*. Lund 1980, s. 47.

¹⁵⁸ JRI, s. 50f.

¹⁵⁹ DN XIV nr. 680.

¹⁶⁰ JRI, s. 55.

¹⁶¹ KKD66, s. 25f.

¹⁶² JRI, s. 224.

¹⁶³ JR II, s. 27.

Efferth Hendrickson lagfförare ther sammastadis....” På tinget har de nevnte mennene kommet ”...fföre osz j Retthe...” med sine klager. Videre kommer det frem at underlagmannen og fogden har dømt sammen med ”...the 12 j nemndan...”¹⁶⁴ I et brev fra 1567 møter vi bare underlagmannen i en sak om et makeskifte. Det går frem at underlagmannen har holdt lagting allmuen i Brunflo og

”...Tå kom fför osz j Rethe Jon i Lundhe och Herman i Berg och kiendhe sig haffua gortt ett skielige jordhe bijthe j så måthe fförskreffne Jon haffuer vtt giffitt sinsz hustrusz jordh ligiandes i Ösiø i Reffsundhe Sockn och fförnemde Herman gaff honom igien sinsz sona hustrusz jordh ligiandes i Lundh i Brondfflo sock(n)...”¹⁶⁵

Johan Siggesson hadde i tillegg til å være lagmann også kommandoen over en enhet svenske styrker. I 1566 sender han et brev til kong Erik hvor han forteller at han har ”...bestält vm landwärnen i Jempteland...” I brevet fortelles også at jemtene har lovet å gå mann av huse når man skal foreta et nytt tog inn i Norge.¹⁶⁶

Den svenske historikeren *Mats Hallenberg* kommer i sin doktoravhandling frem til at det i den første halvdel av krigen ikke fantes noe klart skille mellom den sivile delen av den svenske forvaltningen og den militære delen av den. De svenske fogdene syslet i stor grad også med militære oppgaver.¹⁶⁷ Det var ikke i kraft av å være høvedsmann at Johan Siggesson ble lagmann, men fordi han kombinerte to forskjellige roller. I følge Hallenberg var det vanlig blant den tidlige Vasa-tidens embetsmenn å veksle mellom to roller.¹⁶⁸

Rundt 40 prosent av alle høyere befal i den svenske hæren i 1560- årene hadde en fortid som fogder.¹⁶⁹ Under krigen treffer vi Johan hele tiden i aktivitet. I februar var det han som med 3.000 mann¹⁷⁰ gikk inn på Hedmark og videre mot Akershus og beleiret denne festningen. Samtidig brente innbyggerne i Oslo ned byen.

I et brev fra 1567 møter vi Jonas Jönsson på skattetinget på Helle, tingstedet i Lockne tinglag. Tolv menn som hadde blitt oppnevnt av ”...konungans lensman...”, dømte på dette tinget mellom Lasse Jensson i Glemsta og Karin Mikkelsdatter i Viken. De hadde hatt en trette angående jordegodset lille Glemstad. Karin ble tilkjent jorden da hun kunne vise frem et brev som gjorde det klart at hun hadde kjøpt jorden lovlig av en kar i Medelpad. Da kunne nemnda ”...jkke anneth fforre ffinne medh ffoutens ok lagmansens raadh ok samtykke, wtan wj dømde fforde kiøp ok breff gildh ok obrytelig effther ten heer dagh...” Videre går det frem

¹⁶⁴ DN XV nr. 721.

¹⁶⁵ DN XV nr. 725.

¹⁶⁶ KKD66, s. 25.

¹⁶⁷ HALLENBERG 2001; Se også MATS HALLENBERG: Militär eller civil? i *Militärhistoriskt tidskrift* 2002.

¹⁶⁸ HALLENBERG 2002, s.157.

¹⁶⁹ IBID, s.156.

¹⁷⁰ JENSEN 1982, s. 229.

at verken lagmann eller fogd ville gjøre om dette salget; med den begrunnelse at kjøpet hadde foregått for lenge siden. Tre medlemmer av nemden hengte satte segl på brevet.¹⁷¹ Lagmannen har dermed fungert som garantist for at forhandlingene har gått lovlig for seg.¹⁷²

Den 27. januar 1567 møter vi fogden Jonas Jönsson og underlagmann Evert Henriksson sammen på tinget i Offerdal. Her kom Måns Jonsson i Faxnålden på den ene siden, og Olof Gunnarsson i Faxnålden på den andre siden. Olof og Måns ble nå forlikte, etter at Olof hadde drept Måns far, Jon i Faxnålden. Jon gikk med på å betale en bot på 20 mark for dette. Tolv menn bevitnet denne handlingen.¹⁷³

En annen gang i året 1567 finner vi Evert Henriksson og Jonas Jönsson i Brunflo. Her bevitnet de at Jon i Lund hadde makskiftet sin hustrus jord i Ösjön i Revsund til Herman i Berg, mot hans sønns hustrus jord i Lund i Brunflo.

4.4.1. Bøtene

Jeg har tatt for meg noen få enkeltsaker fra Jemtland og nabolandskapet Medelpad og sammenlignet bøtesummene. Stikkprøvene er fra årene 1564, 1569 og 1571. Sakefallslistene for Medelpad er trykt og utgitt i *Saköresbok för Medelpad 1541-1609*.¹⁷⁴ Hva slags likheter med hensyn til bøtegivning kan vi observere? Hva slags ulikheter kan vi se mellom de to landskapene? Vi har i kapittel 4.3.2 sett at det kom en intensiv økning i antall poster i sakefallslistene frem mot 1568. Denne utviklingen blir avløst av et fall i antall poster i 1568/69. Dette fallet kobles naturlig nok opp mot Christian Munks innfall i Jemtland i 1569. Når svenskene igjen får kontroll over landskapet, øker antallet sakefallsposter. Gjennomsnittlig poster i sakefallslistene for hele okkupasjonstiden er 48,84. Gjennomsnittlig antall sakefallsposter før Christian Munks erobring av landskapet ligger på 49,75. Gjennomsnittsverdien for de to siste årene ligger på 28, 75. Når svenskene så gjenerobrer landskapet kan økningen i antall sakefallsposter vanskelig tolkes som noe annet en vending tilbake til det normale.

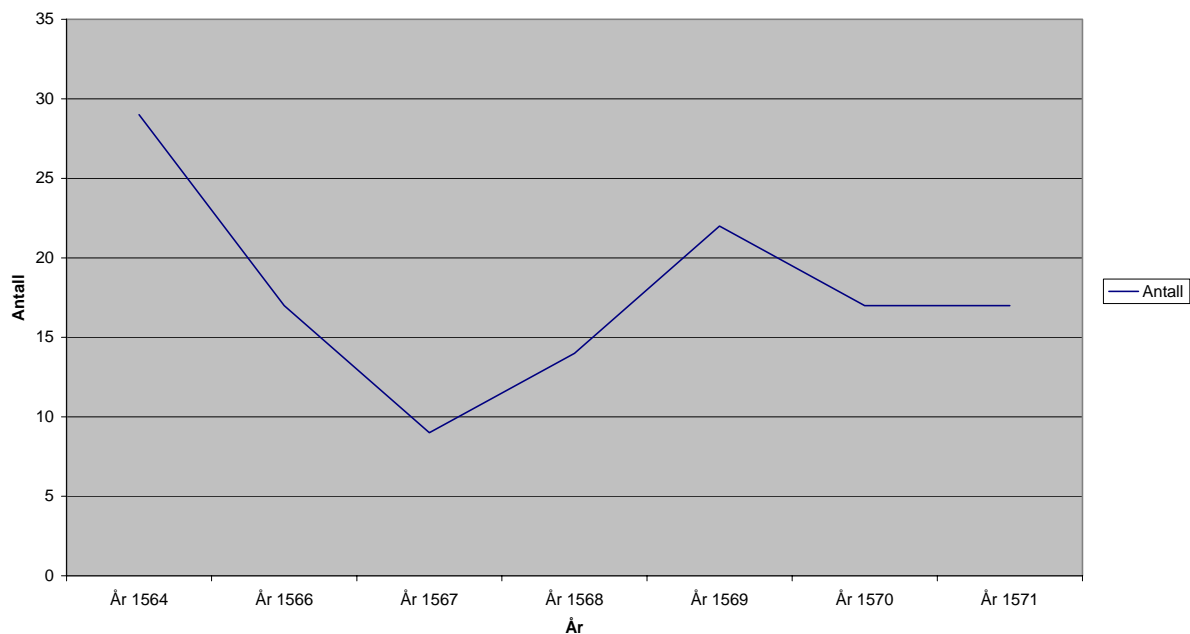
¹⁷¹ DN XV nr. 720.

¹⁷² Se EGELAND 2003, s. 60.

¹⁷³ DN XV nr. 721. Måns ved Bekken er lensmann i 1565. JRI, s. 96. Om Faxnålden se EGELAND 2003, s. 45ff.

¹⁷⁴ ALLGOT HELLBOM (utg.): *Saköresbok för Medelpad 1541-1609*. Umeå 1976. (=SÖM).

Figur 5: Antall poster i sakefallslistene i Medelpad 1564-1571 (N=118)

Figuren viser utviklingen i antall sakefallsposter for Medelpad i den samme perioden. Gjennomsnittsverdien for hele perioden er på 15,62. I perioden 1564-1568 ligger gjennomsnittet på 58,5 poster. I perioden 1569-1571 ligger snittet på 44,66. Mellom 1568 og 1570 kan man i Medelpad observere en gradvis økning i antall sakefallsposter. Fra og med 1570, holder postene seg jevne.

Verken i Jemtland eller Medelpad kan man observere noen drastisk endring i antall sakefallsposter. Postenes antall holder seg stabile, noe som tyder på at den svenske statsmakten ikke har satset på å gjøre nye forseelser kriminelle. Vi skal nedenfor se litt nærmere på enkelte saker.

I Jemtland ble Olof Olsson i Offerdal i 1564 idømt en bot på 50 mark fordi han for det første "...reeff och sleet sin fader..." og for det andre at hadde kalt sin granne tyv, men uten å kunne belegge sin påstand.¹⁷⁵ I Medelpad ble Peder Olson i Byn idømt en bot på 40 mark fordi han hadde "...kallatt en bonda en tiuuff..." Peder kunne heller ikke føre sannhetsbevis.¹⁷⁶ Måns i Hallen i Hammerdal ble i 1564 idømt en bot på 40 mark for hor.¹⁷⁷ I Stöde tinglag i Medelpad ble Erik Erikson i Västerlo samme år likeledes idømt en bot på 40 mark, også for "...hoor." Erik greide imidlertid ikke å betale denne summen, og fikk slippe

¹⁷⁵ JRI, s. 50.

¹⁷⁶ SÖM, s. 96.

¹⁷⁷ JRI, s. 51.

unna med 6 mark.¹⁷⁸ I Sunne ble Jon Kjellsson i Vagle pålagt å betale en bot på 3 mark for leiermål.¹⁷⁹ Per Stensson i Vivsta i Tuna tinglag fikk en likelydende bot, men slapp unna mot å betale 1 mark.¹⁸⁰ Önde i Högen i Undersåker ble i 1568 idømt en bot på 1 mark for leiermål.¹⁸¹ Samme år fikk Erik Olson i Nolby i Njurunda sogn i Medelpad en bot på 3 mark, også for leiermål, men ”Vttgiffuit peninger 1 m.”¹⁸² Erik Kjellson i Andersön i Sunne fikk en bot på 1 mark 2 øre og 16 penninger fordi han hadde slått Oloff Månssåsen slik at han fikk ”...en blåna”¹⁸³ Önde Esbjörnsson i Ovanede i Torp tinglag hadde begått en ”...blännatt.”¹⁸⁴ For dette måtte han ut med 12 mark, men inngikk soning med fogden og boten ble redusert til 4 mark 5 øre og 8 penninger.¹⁸⁵

Som vi ser, det var store likheter med hensyn til størrelsen av bøter mellom de to landskapene som her er undersøkt. Den store forskjellen mellom Jemtland og Medelpad; var at i det sistnevnte landskapet var soning med fogden et meget utbredt institutt. Soning var i Norge ”...et minnelig forlik mellom påtalemyndighetens representant og den saksøkte.”¹⁸⁶ Også i Sverige var soning en løsningsform på rettslige tvister. Ifølge Sörlin var soning en måte fogden kunne markere seg selv i samfunnet.¹⁸⁷

Bøtenes sammenfallende størrelse i begge landskapene er kanskje det tydeligste tegn på at svensk lov og rettspraksis gjaldt i Jemtland under den svenske okkupasjonen. *Jørn Sandnes* har undersøkt vold i Norge på 1500- og 1600-tallet. Han oppsummerer sine funn på denne måten:

Jo, det norske samfunnet på 1500-tallet kan nok karakteriseres som et voldssamfunn, men skal den karakteristikken ha full gyldighet, må vi presisere den slik: Det var et samfunn der mildere fysisk vold var mye utbredt. Bare i deler av landet kan vi med sikkerhet si at drap og grov fysisk vold var vanlig – mye mer utbredt enn i Norge i dag og til dels mer utbredt enn ellers i Europa den gangen.¹⁸⁸

Per Sörlin har også bitt seg merke i at volden utgjør hovedkategorien kriminalitet. Han har foretatt en undersøkelse av kriminalitet i Jemtland i tre perioder, 1564-71, 1601-45 og 1650-98. Volden er den dominerende kategorien i den første perioden. I den andre og tredje perioden er det ulydighet som inntar førsteplassen.¹⁸⁹

¹⁷⁸ SÖM, s. 97.

¹⁷⁹ JRI, s. 50.

¹⁸⁰ SÖM, s. 98.

¹⁸¹ JR II, s. 202.

¹⁸² SÖM, s. 118.

¹⁸³ JR II, s. 203.

¹⁸⁴ En ”blånad” er et blåmerke. SAOB: SPALTE B3547.

¹⁸⁵ SÖM, s. 117.

¹⁸⁶ NHL: SONE, s. 407.

¹⁸⁷ SÖRLIN 2002, s. 12.

¹⁸⁸ JØRN SANDNES: *Kniven, ølet og æren*. Oslo 1990, s. 83.

¹⁸⁹ SÖRLIN 2002, s. 94.

I litteraturen har det i senere tid forgått en debatt om krig medførte mer kriminalitet. Krig medførte mangel på forskjellige ressurser og varer. Dette førte til at kampen om de eksisterende ressursene ble så hard at grensen mellom lovlig og illegal erhvervelse av goder forsvant. Derfor økte voldsbruk og antall tyverier under krigsperioder. Videre har man blitt enige om at krigen bidro til å legitimere volden i alle dens fasetter. Krigen var den viktigste årsaken til at kriminaliteten vokste.¹⁹⁰

Det vi kan si er at den svenske okkupasjonsmakten ikke innførte noen nye kategorier straffbare handlinger. De dominerende kategoriene er sedelighetsbrudd, vold, ulydighet og økonomisk kriminalitet. Kriminalitetsmønsteret er påfallende likt i de to nabolandskapene.

4.5. Oppsummering

I dette kapitlet har vi sett at Jemtland i okkupasjonsårene ble lagt under direkte kontroll av sentralmakten i Stockholm. Skattene ble oppebåret av en svensk fogd, som igjen hadde et ganske finmasket nett av lokale lensmenn til å hjelpe seg. Fogden sto igjen under kontroll av regjeringen i Stockholm. En svensk lagmann tok hånd om rettspleien, og landskapet ble under okkupasjonen innlemmet i et større midtsvensk lagmannsdømme. Det gamle landskapsseglet ble ført til Stockholm.¹⁹¹ Ikke bare skulle landskapet løsrives fra Norge, men det skulle også opphøre som en egen retts- og provinskommune. Det skulle med andre ord omdannes til et vanlig nordsvensk fogderi.

Vi har videre sett at de visse inntektene ikke økte under okkupasjonen. Det gjaldt å ikke skape uro i landskapet. Det var nødvendig for okkupasjonsmakten å få legitimitet for sitt styre blant jemtene. Skatten ble derfor uendret, dvs. man fortsatte med en allerede eksisterende praksis.

Det fantes en oppfatning – eller snarere pretensjon fra den svenske siden om at Jemtland av alders tid tilhørte Sverige. Når denne ”myten” ble skapt, er uvisst, men den ble nå uttrykt politisk.

Den svenske fogden drev med forholdsvis stor handel i landskapet. Han drev imidlertid innkjøp primært på sentralmyndighetenes- og ikke egne – vegne, og han handlet for det meste med klovare. Likeså viktig som å kreve skatten, var det å drive med handel, som ga betydelig overskudd ved videresalg. Dermed kunne inntektene fra Jemtland økes uten at jemtene ble ytterligere beskattet. Vi har ikke, ut i fra vårt kildemateriale, funnet ut hvor svenske menn ble satt inn av den svenske krigsmakten. Vi har imidlertid en del positive vitnesbyrd om at jemter

¹⁹⁰ KENNETH JOHANSSON: Krig och våld i det civila samhället i ÖSTERBERG, EVA (red.): *Socialt och politiskt våld*. Lund 2002, s. 54f.

¹⁹¹ IMSEN 2003B, s.15.

ble brukt til forsvaret av landskapet. Vi vet også at en jemte-fennikk ble sendt til Stockholm i 1566, men vi vet ikke hvor denne avdelingen ble sendt videre.

Vi har jamført sakefallslistene mellom Jemtland og nabolandskapet Medelpad. Her har vi funnet at det ikke var noen vesentlig forskjell mellom de to landskapene med hensyn til bøtenes størrelse. Den største forskjellen mellom de to landskapene var at soning med fogden var et mer utbredt i Medelpad enn i Jemtland.

Vi har til sist kommet frem til at den svenske okkupasjonsmakten ikke innførte noen nye kategorier kriminalitet. De sakene vi møter i sakefallslistene er tradisjonell kriminalitet og bør regnes for normbrudd.

Til forskjell fra Baltikum, hvor de erobrede områdene ikke ble inkorporert i Sverige, ble Jemtland fra første stund oppfattet – og behandlet som et historisk svensk landskap. Dette mønsteret skulle komme til å gjenta seg etter 1645, da Jemtland endelig ble svensk.

5. Jemtene og den svenske okkupasjonen

*For meg må gjerne verden ramle
Og hodeskaller gå i knas
Når bare alt hos oss blir ved det gamle.*
GOETHE, *Faust I.*

5.1. Innledning

I dette kapitlet er jemtene forhold til den svenske okkupasjonen tema. Jemtene måtte nå betale skatt til Sverige og ble samtidig underlagt svensk lov. I den lokalhistoriske litteraturen fremstilles perioden som en hard tid for befolkningen, ettersom de måtte brødfø svenske soldater. I den nasjonale norske litteraturen fra sent 1800-tall og tidlig 1900-tall fremstår jemtene som en svikefull gruppering som egentlig ikke hørte til Norge og som ikke hadde noen vansker med å skifte side og ta parti med svenskene. I nyere norsk historisk litteratur har man særlig festet seg ved at jemtene sendte hjem de norske styrkene som skulle forsvare landskapet, ettersom de ville forsvare seg selv. I den svenske historiografien har man særlig vektlagt at jemtene måtte avlegge troskapsed til den svenske kongen, noe som markerte at de var å betrakte som svenske. Man har ikke gått i dybden av problematikken. I stedet har man regnet jemtene som nordmenn som ble svenske når svenskene krevde troskapsed. Fremstillingene har vært preget av nasjonalistiske vinklinger.

Kapitlet er delt inn i tre. For det første skal vi se hvordan jemtene forholdt seg til krigsutbruddet høsten 1563. Deretter skal vi se på om jemtene i fortsettelsen motarbeidet de svenske okkupantene eller om de samarbeidet med okkupasjonsmakten. Endelig skal vi se på om de jemtske institusjonene, slik vi har beskrevet dem i kapittel 3, ble bevart under den svenske okkupasjonen.

Det er min hypotese at jemtene ikke motarbeidet det svenske styret selv om enkelte av dem flyktet til Norge under okkupasjonen, og det til og med folk fra noen av de beste gårdene i landskapet. Årsaken til at jemtene ikke gjorde motstand mot det svenske styret, var at okkupasjonsmakten baserte seg på allerede eksisterende politiske strukturer i landskapet, og at okkupantene dermed til en viss grad søkte konsensus hos de okkuperte. Likevel avskaffet som vi har sett i kapittel 2 okkupantene den jemtske provinskommunen, ettersom de tok med seg landskapsseglet til Stockholm.

5.2. Jemtene og krigsutbruddet

De svenske styrkene som høsten 1563 gikk inn i Jemtland ble raskt drevet ut av lensherren på Steinvikholm, Evert Bildt. Bromé mener at jemtene i forkant av krigsutbruddet hadde skjønnet at det nå kom til å bli krig mellom kong Frederik II av Danmark-Norge og Erik XIV av

Sverige. Han viser til en kvittering av 1565 hvor det står at jemtene hadde lovet Evert Bildt 24 skinn for at han skulle mekle mellom de to kongene. Den norske fogden forsøkte nå å få jemtene til å forsvare landskapet mot svenskene. Bromé mener at krigstjeneste var noe jemtene ikke ville gjøre,¹ og flere norske historikere synes å være av lignende mening, som for eksempel *Ludvig Daae*. Han hevder at Jemtland i løpet av 1500- tallet graviterte mot Sverige og peker på at det bare var svenske penger i omløp i landskapet.² Daaes yngre samtidige *Yngvar Nielsen* mener at geistligheten i landskapet følte seg mer forpliktet mot den svenske øvrighet enn mot de norske fogdene og lensherrere. Ifølge Nielsen fulgte jemtene "... kun altfor let de anvisninger, som de modtog fra sine prester." Det ble derfor lett for svenske styrker å besette landskapet høsten 1563, når man kunne forvente at jemtene ville svikte kong Frederik. Jemtene selv, skal vi tro Nielsen, bidro til at landskapet ble okkupert på nytt vinteren 1564. De sendte hjem igjen de norske styrkene som stod i landskapet høsten 1563, fordi de ikke ville ha belastningen det ville være å underholde dem. Jemtene ville forsvare seg selv, sier Nielsen. Han peker også på at jemtene "...paalidelighed og troskab mod Norge havde længe vist sig mer end tvilsom."³ *Sverre Steen* følger opp Nielsens påstand og viser til jemtene holdning til svenskernes innfall i 1519. Jemtene ønsket alltid å være til venns med begge sider i en konflikt som berørte landskapet deres, hevder han.⁴ Nylig har *Steinar Supphellen* hevdet at jemtene manglet kampvilje den første krigshøsten.⁵

Jeg vil i det følgende vektlegge at jemtene kunne velge hvordan de skulle forholde seg til den kommende konflikten mellom den dansk-norske og den svenske kongen. Jeg vil her trekke en parallell til hendelsene i 1520- og 1530-årene. Morten Brattbakk som har skrevet om Jemtlands rolle i nordisk politikk ca. 1520-1540 mener at jemtene

"...var forsiktige og smidige når det gjaldt å ta parti i de ulike konfliktene som berørte landet deres. Som alle bøndene på den tiden var de ikke særlig villig til å gå i strid for noen part. I tider hvor de led under et hardt styre kunne de lukte på en annen myndighet for å se om den kunne tilby noe bedre, slik som da de forhandlet med [kong] Gustav [Vasa] i 1523, og da de ville ha forbedrede privilegier fra Kristian 2. i 1532. Men, som klagen på Trond Olsson er et eksempel på, klaget de som regel til kongen i Danmark. Deres velvillighet overfor erkebiskopen er et tydelig tegn på at de støttet opp om den som ville og kunne gi dem fordeler, men, som deres beklagelse overfor Gustav Vasa viser, var de forsiktige med å gjøre det på en slik måte at de ble klemt mellom flere interesser."⁶

Jemtene må ha diskutert krigen som var under oppseiling sommeren 1563. Dette tyder på at jemtene hadde god oversikt over hva som foregikk i Sverige og Danmark. Trolig var det fogden og prestene som hadde informert jemtene om tingenes tilstand. Jemtene så høsten

¹ BROMÉ 1945, s. 94.

² DAAE 1872, s. 9.

³ YNGVAR NIELSEN: *Norges historie fremstillet for det norske folk*. Kristiania 1909, s. 135f.

⁴ SVERRE STEEN: *Det norske folks liv og historie gjennom tidene*. Oslo 1935, s. 63.

⁵ SUPPHELLEN 1997, s.37f.

⁶ BRATTBAKK 2002, s. 48f.

1563 at de ikke hadde noe annet valg enn å nekte å gjøre krigstjeneste. Denne gangen kunne de ikke sende supplikk til kongen, heller ikke kunne de regne med å få kongens støtte til å slippe krigstjeneste. I stedet valgte jemter i åtte tinglag å oppfordre Evert Bildt til å mekle mellom kong Frederik og Erik.⁷ Det er således ikke tale om at hele landskapet gikk inn for å få i stand megling. Vi vet ikke hvilke tinglag som hadde gått sammen om oppfordringen, men trolig kan det ha dreid seg om bygdene rundt Storsjön. Vi kan se for oss at dette hadde skjedd på landstinget. *Halvdan Koht* har også merket seg at jemtene nektet å gjøre krigstjeneste. Han mener at bøndene som klasse "...er klårt sett upp imot kongs-politikken."⁸

Den korte opplysningen vi har om dette er ganske talende. Jemtene ville at Evert Bildt skulle forhandle mellom "...Kongl. Maj:t i Sverige och Konungen i Danmarck..." slik at det ikke skulle bli noen "...offred..." mellom Sverige og Norge. Det er sikkert frykten for at krigen skal ramme deres naboer i Sverige og Norge som har opptatt dem.

Det var heller ikke stemning for krig verken blant bøndene i Norge eller i Sverige i 1563. I grensetraktene rådde det ifølge *Øystein Rian* "...uttrykt krigsfrykt," og på begge sider av grensen ble det i 1563 inngått bondefreder.⁹ *Lars-Olof Larsson* mener at det er fire elementer som inngår i en typisk bondefred:

Att inte överträda gränsen i fientliga avsikter,
att gemensamt bekämpa "skogstjuvar" och "snapphanar"
att upprätthålla fri hande och samfärdsel samt
att förvärna varandra om förestående anfall.¹⁰

Vi kan også tenke oss at det var jemtene naboer i øst eller vest som varslet dem om at krigen nå var nært forestående. Basert på den informasjonen har jemtene fra de åtte tinglagene foretatt valget om ikke å bli med i denne krigen. Som reaksjon på jemtene holdning til krigen sendte kong Frederik den 7. september 1563 et brev til "...alle vore troe Undersaatter, bønder og menige almue, som bygge og bo paa vort land Jemteland..." Fogden Olav Tørrisen hadde berettet for kongen at jemtene har vegret seg mot å gjøre krigstjeneste. Kongen minner jemtene om at norsk lov tilsier at bøndene er pliktige til å gå mann av huse dersom kongen krever det, og dem følge Olav Tørrisens påbud og "... med eders vaaben værge ere rede vore og rigens fiende at afværge..." Dersom jemtene ikke følger opp kongens bud, da vil de bli straffet på liv og gods.¹¹ Samme dag som brevet til jemtene blir skrevet, fikk fogden et brev fra kongen, ville at han skulle forkynne det første brevet for allmuen og be dem rette seg etter

⁷ JRI, s. 127.

⁸ HALVDAN KOHT: *Norsk bondereisning*. Oslo 1926, s. 136.

⁹ ØYSTEIN RIAN: *Den nye begynnelsen*. Oslo 1995, s. 67.

¹⁰ LARS-OLOF LARSSON: *Gränsfreder och härjningståg i Värendsbygder* 1967, s. 33

¹¹ NRRI, s. 386. *Til bønderne i Jemteland*.

kongens vilje. Men, sier kongen, fogden skal ”...med beste lempe med dem handler, efter han kan tenke k. Maj. og riget magtpaaligger.”¹²

I brevet til jemtene var kongen håndfast og klar: jemtene skal gjøre krigstjeneste; i instruksen til fogden var han noe unnvikende og ber om at fogden skal forhandle seg fram til enighet med jemtene. I brevet til fogden kan man ane en viss oppgitthet hos kongen. Men kongen ba fogden om å samle så mye folk som han kunne. Det ser ut til at kongen kan resignert på forhånd når det gjaldt Jemtland. I september 1563 gjorde en styrke på 2.000 svenske menn innfall i Jemtland. Jemtene svor nå kong Erik troskap. Samtidig hadde kong Erik befalt at det skulle bygges en festning tett inntil den norske grensen. To måneder senere svor jemtene på nytt troskap til kong Frederik.¹³

Brattbakks påstand om at jemtene var orientert i forkant av viktige situasjoner som rammet landskapet, ser også ut til å hatt gyldighet for krigshøsten 1563. Det kan ha skyldtes blant annet at jemtene ville unngå å skade forholdet til folk de drev handel med, for eksempel i Medelpad. På den andre siden bør det også fremheves at det å gjøre militærtjeneste var noe som var ukjent for jemtene. Det hadde aldri vært noe militært nærvær i landskapet, med unntak av i 1308 da svenske styrker gjorde innfall i landskapet.¹⁴ Steinar Imsen hevder at den norske kongemakten i middelalderen satte beskjedne krav til både økonomiske og militære prestasjoner fra Jemtland.¹⁵ Magne Njåstad viser til at den norske kongemakten var heller beskjedent til stede i landskapet:

Paradoksalt nok bidrar svak statlig tilstedeværelse til dens [statens] legitimering. Fordi staten ikke evner å trekke Jemtland inn som en integrert del av riket, blir den i stedet en garantist for at status quo opprettholdes. I likhet med resten av riket ble kongen og staten dermed etter hvert sett på som en opprettholder av gammel lov og rett. På sikt la dette grunnlaget for en ny og mer reell integreringspolitikk fra slutten av 1500-tallet av.¹⁶

Imsen hevder at det var viktigere for de norske kongene å ”...sikre sitt herredømme i landskapet enn å bygge en bastion mot Sverige.” Imsen har som vi har sett trukket inn begrepet ”mark” og mener at Jemtland som grenselandskap snarere er å forstå som et perifert markområde for norsk statsmakt enn som et bolverk mot en fiendtlig nabo. Før 1563 var grensen relativt åpen for kulturelle og økonomiske impulser fra Sverige. Imsen føyer til at ”...den politiske stabiliteten i området har sikret jemtene stor grad av råderett over egne forhold.”¹⁷

¹² NRRI, s. 386. *Til Olaf Tørrisøen*.

¹³ BROMÉ 1945, s. 95-100.

¹⁴ JHD I:1 nr. 17; AHNLUND 1948, s. 187; 301ff.

¹⁵ IMSEN 2003B, s. 14.

¹⁶ NJÅSTAD 2003a, s. 215.

¹⁷ IMSEN 2003B: 15.

Jeg vil i det følgende hevde at det var denne råderetten som jemtene mente at stod på spill da Evert Bildt krevde at de skulle gjøre krigstjeneste høsten 1563. Man mente å ha en rett til å nekte å gjøre krigstjeneste, ettersom de stod utenfor den norske leidangsordningen.¹⁸ Mot dette kan man vise til at man fra kongemaktens side, tidlig innså at man måtte ha en viss form for kontroll over våpenbunaden til jemtene. I et brev fra 1345 gir kong Magnus Eriksson bøndene i Hammerdal rett til å ha våpenting på vinteren. Bøndene andre steder i landskapet hadde våpenting på andre tidspunkt av året.¹⁹

5.3. Motstand?

Halvdan Koht mener at bøndene i det gamle bondesamfunnet prinsipielt var motstandere av krig, og at bøndene ikke fant seg i å bli forstyrret i det daglige arbeidet sitt. I grensebygdene dukket det opp tanker som kunne få et politisk innhold, ”... og som etter kvart forma ein tenkemåte med vidare krav i seg.”²⁰ Det følte urimelig for bøndene å måtte kjempe for kongene, men de kunne nok være med på å verge landet mot overfall og herjinger. Koht mener videre at bøndene følte at de ikke hadde noe å tjene på å gå inn i nabolandet i krigerske hensikter. I det daglige livet gikk handelen over grensene fredelig for seg og bøndene var forlikte, uansett om de hørte til forskjellige riker. Koht mener at bøndene ikke kunne begripe hvorfor de skulle bli fiender med sine klassefrender, ”...når dei ikkje hadde nokon ting å strides um.” Han mener at det han kaller ”statstanken” var svak hos bøndene.²¹

Ifølge Koht kom bøndenes motstand mot krigen til sitt sterkeste uttrykk igjennom bondefreder, noe han definerer som ”...avtalar um ser-fred mellom bønderne på baa sidene av landegrensa.”²² Han avviser at det oppstod et ”folkehat” mellom nordmennene og svenskene under Syvårskrigen.²³ Med boka ”Norsk bondereisning” fra 1926 initierte Halvdan Koht en debatt om forholdet mellom øvrighet og allmue, som igjen vant ny aktualitet i 1990-årene. *Jørn Sandnes* mener at deler bondemotstanden i tre: delmotstand, flukt og oppstand. Flukt var en form for motstand som forekom i områder der det var stavnsbånd, og er derfor ikke aktuell for Norge, hevder han. Delmotstanden derimot, som han definerer som kollektiv eller individuell avvisning av myndigheters påbud, interesserer Sandnes. Og han deler delmotstanden opp i fem kategorier:

¹⁸ IMSEN 2003B, s. 12.

¹⁹ JHD I:1 nr. 47.

²⁰ KOHT 1926, s. 133.

²¹ IBID, s. 133f.

²² IBID, s. 134.

²³ IBID, s. 136.

1. Brudd på dommer og motstand overfor generelle samfunnsplikter (ikke overholde dom, ikke følge stevning, unnlate å møte på ting eller i lagretten, ikke bringe budstikka videre o.l.)
2. Skatte- og avgiftsvegving (nekte, være for sein, jukse med tiende, skatter, bygselsavgifter o.l.)
3. Skyss- og arbeidsnekting.
4. ”Perlemente” (uro, sammenrotting, munnbruk mot øvrigheten).
5. Økonomiske lovbrudd (ulovlig handel og næringsvirksomhet, jakt, fangst, fiske, hogst o.a.)²⁴

Delmotstanden kan også kalles latent motstand, noe som på denne tiden ble regnet som kriminalitet. Magne Njåstad kritiserer Sandnes for bruken av disse begrepene. Han mener at latent motstand er motstand som egentlig ikke skjer. Njåstad benytter derfor begrepet hverdagsmotstand, som han har lånt hos Steinar Imsen.²⁵ Njåstad er i sin hovedoppgave mest opptatt av det han kaller ”...den åpne motstanden.”²⁶ Den definerer han som:

...kollektive aksjoner med både lovlige og ulovlige midler hvor lokalsamfunnet aktivt forsøkte å påvirke statens politikk på forskjellige områder. De lovlige aksjonene vil falle i to hovedkategorier: Aksjoner hvor man klaget til sentralmyndighetene over forhold man ønsket endret, eller aksjoner hvor man tok i bruk rettsapparatet for å oppnå det samme. Det som da gjenstår, er ulovlige aksjoner hvor konfliktnivået var så høyt at det fortjener merkelappen ”oppstand”.²⁷

Det faller naturlig å benytte begrepet ”ulovlig aksjon” når enkelte jemter i 1566 rømmer å reise til Stockholm for å bli sendt ut i krigen. Det blir imidlertid mer vanskelig å sette merkelappen ”oppstand” på denne aksjonen, ettersom de jemtene som flyktet fra Jemtland ikke hadde til hensikt å endre et system. *Runar Mathisen* viser i sin hovedoppgave at bøndene i Stavanger len i perioden 1640-1660 brukte rømning som alternativ strategi for å unngå militærtjeneste under Karl Gustav-krigene.²⁸

De jemtene som rømte, organiserte antakelig seg selv for å rømme fra landskapet som en protest mot den svenske okkupasjons påbud. Vi vet ikke om noen jemter som forsvarte sine bortrømte sambygdinger på tingene. Men vi må tro at de i så fall ville ha forsvart flukten med at jemtene hadde rømt fordi svenskenes påbud om krigstjeneste brøt med gammel sedvane og skikk. Steinar Imsen viser til at under aksjonene i Erik av Pommerns tid (1396-1439) ble det vist til Norges lovbok eller St. Olavs lov. Han mener at de norske aksjonene hadde som mål å forsvare gammel lov og rett mot trusselen fra nye tider og nye politiske systemer.²⁹ Njåstad viser i sin hovedoppgave at mye av motstanden i Trøndelag i perioden ca. 1550-1600 avhang av hvorledes for eksempel lensherrene og futene skjøt sine embeter. Den trønderske bondemotstanden rettet seg bare unntaksvis mot andre enn statens representanter. I løpet av 1570- årene ble også trønderne pålagt nye ekstraskatter. Også under

²⁴ JØRN SANDNES: Norsk bondemotstand i hundreåret etter reformasjonen. I *Heimen* 1989, s. 86f.

²⁵ STEINAR IMSEN: Bygdesamvirket som rikspolitisk utsiktspunkt i *Heimen* 1988, s. 129- 142.

²⁶ MAGNE NJÅSTAD: *Bondemotstand i Trøndelag ca. 1550- 1600*. Trondheim 1994, s.34.

²⁷ IBID, s. 34.

²⁸ RUNAR MATHISEN: *Bøndene og militæret*. Oslo 1998, s. 51f; 77f.

²⁹ STEINAR IMSEN: ”...attj wthi act oc mening hade i hiel slagett alle ffogter oc lensmen oc siden reise menig man oc gaa al werden offuer” i KNUT ARSTAD (red.): *Konge, adel og opprør*. Oslo 1998b, s.103.

disse aksjonene ble det aksjonert mot økninger i eksisterende skatter og jordavgifter.³⁰ Sakefallslistene inneholder opplysninger om jemter som forsømmer sine plikter under okkupasjonsårene. Med forsømmelser mener vi her unnlattelse av å enten møte til tings, skyssplikt eller vakttjeneste.

Den svenske historikeren *Eva Österberg* mener at svenske bønder kunne bruke andre tiltak enn opprør for å få sosiale endringer, og at det fantes muligheter for fredelig løsning på sosiale konflikter gjennom etablerte kanaler. Slike ”løsninger” kunne være ”...refusal to work, dodging onerous obligations, criminality as a sort of unconscious, vaguely formulated rebellion, silence, apathy, passivization.”³¹ Hun hevder at de svenske bøndene hadde mulighet til å påvirke skattleggingen i henhold til bøndenes skattemessige prestasjonsevne under Syvårskrigen.³² Hennes undersøkelse av de tre grenseherredene mot hallandgrensen tar for seg de økonomiske konsekvensene av herjingene under Syvårskrigen. Dette området, var som Jemtland, et grenseområde. Bøndene i hennes undersøkelsesområde hadde kontakter med danskene over grensen, men disse kontaktene var i hovedsak svar på utspill fra den danske sentralmakten. Hun har analysert bøndenes forsøk på å komme frem til såkalte grensefreder, altså fredsavtaler inngått av bøndene uavhengig av sentralmaktens ønske om en slik fred.³³ Österberg mener at bøndene kjente seg sterkt bundet av den svenske kronens autoritet. Det ble gjerne sendt representanter til kongen for å bære frem klagemål om ”...ekonomiska kompensationer för krigsårens lidnaden.”³⁴ Dette førte til at bøndene fikk lettelser i forhold til skatter på de gårdene som var blitt brent eller plyndret.

De gårdene som i Jemtland blir karakterisert som ødegårder, slapp en del av den årlige skatten. De aller fleste avkortningene gjaldt ekstrabeskatningen. På grunnlag av regnskapene fra okkupasjonen alene er det vanskelig å kunne si om landskapet ble ilagt ekstrabeskatning. Det er mulig at ekstraskattene har blitt ført på hver by under den årlige skatten. Sammenligner vi regnskapene fra 1565 og 1568 er det likevel få byer som får økt eller redusert skatten. Det er derfor sannsynligere at jemtene ikke ble pålagt ekstraskatter. Det er selvfølgelig også mulig at ekstraskattene har blitt ført i et separat regnskap som ikke er trykt i Jämtlandska Räkenskaper 1564- 1571. Hvorvidt dette skyldes tilsvarende utgift fra jemtenes side, er ukjent. Vi har heller ikke belegg for at jemtene har forsøkt å få istand grensefreder. Det har

³⁰ NJÅSTAD 1994, s. 156.

³¹ EVA ÖSTERBERG: *Mentalities and Other Realities*. Lund 1991, s. 169.

³² ÖSTERBERG 1971; EVA ÖSTERBERG: *Compromise instead of Conflict?* i MATS LUNDAHL & THOMMY SVENSSON: *Agrarian society in history*. London 1990, s. 263- 281.

³³ LARSSON 1967.

³⁴ ÖSTERBERG 1971, s. 250.

antakelig ikke vært behov for noen slik fred ettersom dette krigsavsnittet var forholdsvis fredelig, sammenlignet med feltavsnittene i Skåne og Syd- Sverige.

Vi skal her benytte oss av sakefallslistene for å finne ut om jemtene gjorde motstand mot det svenske styret. Det er vår hypotese at de aksjonene vi møter i Jemtland under okkupasjonen, ikke kan karakteriseres som allmenn motstand. I stedet er det enkeltpersoner som på grunn av personlige bånd til Norge har valgt å sette seg opp i mot det svenske styret.

Ut fra regnskapene kan vi med noenlunde sikkerhet finne ut av hvordan vakttjenesten var organisert. I regnskapet for 1568 går det frem at hvert tinglag skulle stille opp med en hest som skulle benyttes "...uthii wact oc til annan nödtorfft..."³⁵ Vi kan forestille oss at den svenske okkupasjonsmakten var spesielt interessert i å bevokte veien fra Sandvika og ned til Järpen, ettersom dette var den viktigste innfallsveien fra Trøndelag og inn i Jemtland.

I 1565 ser vi at det var fem jemter som forsømmer vakttjenesten.³⁶ To år senere har vi tre.³⁷ I 1567 var det seks tilfeller av jemter som har forsømt vakttjenesten. Svein i Marsätt i Brunflo fikk en bot på 10 ører og 16 penninger fordi han "...försumade legergång."³⁸ Mons i Faxnålden, Olof Gunnarson og Gregers Olson fikk en bot på til sammen tre merker, to øre og 16 penninger for at de hadde forsømt tjeneste i en av forlegningene til okkupasjonsmakten.³⁹ På vintertinget samme år fikk Lasse i Berön og Mons i Hagan i Lockne (Brunflo tinglag) en bot på til sammen to merker, fem øre og åtte penninger for forsømt vakttjeneste.⁴⁰ I 1568 er det flest tilfeller av forsømmelser av vakttjenesten; fire menn fra Offerdal blir idømt en bot på til sammen fire merker, fem øre og åtte penninger.⁴¹ En mann, Olof Trondsson fra Ulfsåsen i Offerdal er gjenganger. Han nekter å føre frem skyss både i 1565 og 1568. I 1569 er det to tilfeller av skatteskyssnekt. Dette er Svein i Marsätt og Brudde i Anviken, begge i fra Revsund tinglag.⁴² Løyland finner i sitt område en skyssnekt prosent på 21,4 for perioden 1601-15.⁴³ Spesielt høyt er dette tallet for Nedenes len i samme periode. Her er det like mye vold som det er opposisjonsbrudd.⁴⁴ Sandnes mener at skyssnekt var bøndenes måte å markere sin motstand mot offentlige byrder. Skyssnekt er ifølge ham en kilde til konflikt, likevel forteller ikke kildene om alle tilfellene som kommer under denne kategorien.⁴⁵

³⁵ JR II, s. 14. *Till minnes.*

³⁶ JRI, s. 104f.: Erik i Opland (Mörsil), Olof Ottesson i Trong (Alsen), Olof Trondsson i Ulfsåsen (Offerdal)

³⁷ JRI, s. 251ff.: Björn i Optand (Brunflo), Per i Håkanstad (Brunflo) og Anders i Högen (Marieby).

³⁸ JRI, s. 251. *Swen i Marseter...*

³⁹ JRI, s. 259. *Måns i Faxenelden...*

⁴⁰ JRI, s. 256. *Lasse i Beröön...*

⁴¹ JR II, s. 26: Lasse i Tulleråsen, Olof Hemmingsson i Åflo, Olof Trondsson i Ulfsåsen og Olof Olsson i Åflo.

⁴² JR II, s. 201. *Reffzunda tinglag.*

⁴³ LØYLAND 1992, s. 74.

⁴⁴ IBID, s. 83.

⁴⁵ SANDNES 1991, s. 96.

Per i Fjestad fikk i 1565 en bot på tre merker for ”...enn ond bro.”⁴⁶ Per hadde sikkert ansvaret for vedlikeholdet av denne brua, men hadde unnlatt å utføre reparasjoner på den. I 1567 har vi åtte tilfeller av forsømt veibygging.⁴⁷

Det er en forskjell på disse sakene. Mens Per i Fjestad i 1565 antakelig ble bøtelagt for ikke ha gjennomført reparasjoner på ei bru, blir de åtte mennene i 1567 idømt bøter fordi de ikke hadde gjennomført vedlikehold på viktige veier. De åtte tilfellene fra 1568 kommer fra noenlunde det samme område i Jemtland, nemlig de sentrale Storsjöbygdene. Dette var antakelig også det området hvor de fleste svenske troppene var stasjonert. Den svenske krigsmakten var her avhengig å ha best mulige veier, slik at troppene kunne lett forflyttes. Det som er interessant er at den svenske okkupasjonsmakten oppfatter vei-vedlikehold som et kommunalt anliggende; altså noe som skulle utføres av jemtene.

I kategorien usømmelig oppførsel overfor okkupanten inngår alle typer for tilsnakk og sjikane av okkupanten. I denne kategorien faller også en del forsømmelser som ikke passer inn i de andre forsømmelses- kategoriene. I 1565 fikk Jon bonde i Tannen i Lockne sogn fikk seks merker i bot fordi ”...han hade förtalatt siigh opå the swenske.”⁴⁸ I 1566 måtte Nils Persson i Fölinge (Lit) bøte med ti merker fordi han hadde brukt kniv på Herr Henrik, prest i Lit.⁴⁹ Benkt i Konäs, Bengt Hemingsson og Halvard i Råde i Undersåker fikk en bot på åtte merker fordi de ”...fördde theres booskap ut emoth fienderne.”⁵⁰

For å oppsummere; det er svært vanskelig å se noen form for en allmenn og mer omfattende politisk protest mot den svenske okkupanten i jemtene nekt av offentlige plikter under okkupasjonen. Det er enkeltpersoner som individuelt har valgt å ikke utføre de forskjellige pliktene, okkupanten mente å ha krav på.

5.3.1. Rømning

Edvard Bull hevder at mange jemter flyktet til Norge under okkupasjonen. Årsaken til dette var at Collart herjet i landskapet i 1564. Dette førte til ”...at det i 1567 lå øde 315 gårder.”⁵¹ Nå har Runar Mathisen altså bevist at rømning var en strategi som bøndene brukte for å forhindre at de ble utskrevet. I Sverige var rømminger en vanlig form for motstand også når

⁴⁶ JRI, S. 102. *Per i Fjestad...*

⁴⁷ JRI, S. 251ff. Östen i Hagan (Lockne), mennene i Bärön (Lockne), Kiöffrans mennerne (Oviken), Karl i Trappnäs (Hallen), Olof i Östberg, Kjell i Billsta, Jonas Kjellson i Monsåsen (Sunne), Sigurd i Fornbyn og hans granne (Revsund).

⁴⁸ JRI, s. 103. *Joen bonde ibidem...*

⁴⁹ JRI, s. 213. *Niels Person i Fölinge...*

⁵⁰ JRI, s. 215. *Bengt i Koonäs, Bengt Hemingson i Rådth och Halward i Rådth...*

⁵¹ BULL 1927, s. 193.

det ikke var krig, hevder han. I Norge valgte bøndene denne strategien i krigstid.⁵² Før 1613 ble jemtene sjelden bedt om å gjøre militærtjeneste. Et omslag i denne politikken skjedde ikke før etter Kalmarkrigen (1611-13). Det var ikke før i 1628 at det ble organisert et eget Jemtlands-kompani.⁵³ Barbro Bergner mener at jemtene forventet at de ikke skulle forsvare seg selv, men hvis landskapet skulle bli overfalt, skulle de forsvares av trønderne. Hun peker på at det ikke finnes bevis for noen militær organisasjon i landskapet, foruten opplysningen om et slag mellom kong Sverre og jemtene på Storsjön i 1177. Hun mener at jemtene heller ikke måtte stå for noe militært oppbud under Syvårskrigen.⁵⁴

Skøvlingslisten for Jemtland, altså listen over de resterende skattene og avgiftene som skal betales til kongemakten er delt i tre. Den første listen inneholder skøvling for de gårdene hvor folk flyktet da Nils Dobblöre skrev ut folk til jemte-fennikken.⁵⁵ Den andre listen inneholder skøvlingen for de gårdene der folk flyktet da de svenske styrkene erobret landskapet i 1564.⁵⁶ Den siste listen har følgende overskrift:

”Thesse effterschiffne penningar äre opborne (udi lege) för någre jordeparter som här fins i landet. huilke höre någre jempter til, som wåre dragne hedhan aff landet för än feijden begyntes teslikest och the som haffua warit (antigen them) heller the norske någet skyllige.”⁵⁷

Det som er interessant her er at den svenske okkupasjonsmakten har hatt oversikt over jemter som har flyktet før og under okkupasjonen. I 1566, da Nils Dobblöre krevde ut mannskaper av landskapet, var det til sammen 18 menn som flyktet til Norge.⁵⁸ De fleste av dem kom fra Offerdal (fem stk), Brunflo og Revsund (fire stk), resten hørte hjemme i Rödön, Brunflo, Näs og Sunne. I 1566 finnes flere opplysninger om jemter som har flyktet fra landskapet, men som nærmest blir holdt i forvaring på Sunne:

Joen Gunnarson i Nordbynn i Alznö sochnn kom fångat then 14 ottobris och drog aff then 15 aprilis, hwilket är 26 weckor.

...

Joen i Kenneråssenn enn fånge aff Åss sochn war i 14 dager tiill kost i forskreffne Sunda Oloff Lång i Offlodalz sochn enn fånga war tiill kost i forskreffne Sunda i 4 weker.⁵⁹

⁵² MATHISEN 1998, s. 73-81.

⁵³ ANDRESEN 2000, s. 86f.

⁵⁴ BERGNER, BARBRO: Kung och landskap i *Heimen* 1988, s. 149.

⁵⁵ JRI, s. 217-9. *Thesse effterschiffne parzeler äre wederkiände och opborne...*

⁵⁶ JRI, s. 219-20. *Thesse effterschiffne gårdar äre forbrotna, föty ath bönderne...*

⁵⁷ JRI, s. 220-3.

⁵⁸ JRI, s. 217-9. Björn i Mellbyn (Offerdal), Per Larson i Enge (Offerdal), Jon Einarsson i Sätre (Offerdal), Mikkel i Gåsböle (Revsund), Erik og hans bror i Rise (Offerdal), Nils Påvelsson, Jöns Påvelson og Jöns Guttormson i Anviken (Revsund), Olof i Krokomb (Rödön), Erik Emirson i Trusta (Rödön), Anders Tordsson i Svedje (Sunne), Jon Mortensson i Andersön (Sunne), Jonas Jönsson i Ålsta (Näs), Erik og Steffen i Grytan (Brunflo), Jöns og Olof Olsson (Brunflo).

⁵⁹ JRI, s. 229f.

Kan gårdenes størrelse si noe om hvorfor mennene flyktet til Norge?⁶⁰ Mellbyn, hvor Bjørn hørte hjemme er i skattelistede for 1565 og listet opp med bare to øre i årlig skatt.⁶¹ Enge, gården til Per Larson, betaler i 1565 12 øre i årlig skatt og en mark i avrad.⁶² Tre år senere er gården takstert til bare to øre i årlig skatt.⁶³ Rise, hvor Erik og "...hans broder..." bodde blir i 1565 takstert til én mark i årlig skatt og ett øre i avrad.⁶⁴ I 1568 finner vi to gårder her. I tillegg til Rise finner vi også "Annen gården ibidem." Den første gården betaler fire øre i årlig skatt og ett øre i avrad. Den andre gården betaler en mark i årlig skatt og to øre i avrad.⁶⁵ Gården Säter finner vi ikke i skattelistede verken for 1565 eller 1568. Gården Gåseböle i Revsund betaler i 1565 fire øre i årlig skatt.⁶⁶ I 1568 er skatten uforandret.⁶⁷ Anviken blir ifølge skattelistede av 1565 skyldsatt til 11 ½ øre i årlig skatt.⁶⁸ Tre år senere er skatten nedsatt til 4 ½ øre.⁶⁹ Skattenedsettelsen her skyldes nok det faktum at tre av brukerne på gården stakk til Norge. Trusta blir i 1565 og 1568 pålagt å betale ti øre i årlig skatt.⁷⁰ Svedje i Sunne betaler i 1565 10 øre i årlig skatt,⁷¹ tre år senere ble skatten nedsatt til 6 øre.⁷² Gården Andersön betaler i 1565 og 1568 én mark i årlig skatt.⁷³ Gården Ålsta i Näs presterte i 1565 og 1568 fire øre i årlig skatt.⁷⁴ Grytan i Brunflo blir i skattelistede for 1565 satt til to merker og seks penninger i årlig skatt.⁷⁵ I 1568 er skatten satt ned til 15 øre og seks penninger i årlig skatt.⁷⁶

Listen over gårder hvorfra folk flyktet da de svenske styrkene gikk inn i landskapet inneholder seks poster. På gården Fuglsta i Brunflo blir det oppebåret 60 merker og seks øre av årsveksten for 1565. Halvparten av denne gården blir fremdeles brukt.⁷⁷ Denne gården betaler tolv øre i årlig skatt i 1568.⁷⁸ Fra ødegården Vålån blir det solgt fem tønner korn til en verdi av 22 ½ merker.⁷⁹ Denne gården finnes ikke i skattelistede for 1568. Halve gården

⁶⁰ Se appendiks 4 og 5.

⁶¹ JRI, s. 88; JR II, S. 83.

⁶² JRI, s. 88. *Enn gård Enge.*

⁶³ JR II, s. 82. *Enn gård Engie.*

⁶⁴ JRI, s. 88. *Enn gård Riise.*

⁶⁵ JR II, s. 83. *Enn gård Rise/ Annen gården ibidem.*

⁶⁶ JRI, s. 70. *Enn gård Gåseböle.*

⁶⁷ JR II, s. 57. *Enn gård Gåsböle.*

⁶⁸ JRI, s. 70. *Enn gård Anwicken.*

⁶⁹ JR II, s. 56. *Enn gård Anwiken.*

⁷⁰ JRI, s. 90; JR II, S. 86. *Enn gård Trudstad/ Enn gård Trudstadh.*

⁷¹ JRI, s. 92. *Enn gård Swidie.*

⁷² JR II, s. 88. *Enn gård Swidh.*

⁷³ JRI, s. 93; JR II, s. 89. *Enn gård Andersöenn/ Enn gård Andersö.*

⁷⁴ JRI, s. 76; JR II, s. 66. *Enn gård Olstad/ Enn gård Ålstad.*

⁷⁵ JRI, s. 73. *Enn gård Grythenn.*

⁷⁶ JR II, s. 61. *Enn gård Gryten.*

⁷⁷ JRI, s. 219. *Enn gård Fogelsta...*

⁷⁸ JR II, s. 62. *Enn gård Fogelstadh...*

⁷⁹ JRI, s. 220. *Enn ødegård Wålane...*

Överbyn blir i 1566 fremdeles brukt, men fra den andre halvparten blir det solgt fem tønner og 1 ½ spann korn.⁸⁰ I 1568 betaler denne gården 12 øre i årlig skatt og fire øre i tegngjeld.⁸¹ Det blir videre oppebåret fem merker for en "...lithen part i Sundha sochn udi Swedia. För 1 t:ne korn penningar-4 ½ mkr, för ½ span slööt korn ½ mkr, som vexte pro anno 65."⁸² Den siste parten er for kirkebordet på Frösön. Her er en halvpart fremdeles i bruk. Det blir oppebåret 54 merker av 12 tønner korn og fire merker for 16 favn høy.⁸³

Når det gjelder kategorien av utflyttinger fra Jemtland før okkupasjonen, hevder Salvesen at ødegårdene i Jemtland ikke ble gjenryddet, som det skjedde i resten av Norge på 1500-tallet. Landbruket i Jemtland hadde fra naturens side et heller magert grunnlag, noe som førte til at jemtene innrettet seg på handel. En økonomi som var innrettet på handel, kunne ikke "...brødfø så mange mennesker som i senmiddelalderen."⁸⁴ Dette førte til at det skjedde en hyppig utflytting fra landskapet.⁸⁵ Den skøvlinglisten som har overskriften

"Thesse effterschiffne penningar äre opborne (udi lege) för någre jordeparter som här fins i landet. huilke höre någre jempter til, som wåre dragne hedhan aff landet för än feijden begyntes, teslikest och the som haffua warit (antigen them) heller the norske skyllige"⁸⁶

... er med på å støtte opp om Salvesens forklaring av bosetningsutviklingen i Jemtland. De mennene som er nevnt i denne listen, har flyktet før krigen brøt ut, og deres utflytting har ingen sammenheng med krigen. Listen inneholder 25 poster. Postene inneholder opplysninger om hvor mye penger de enkelte jemter skylder andre folk. Olof Torsteinsson på Månsta i Näs skyldte en jemte 11 ½ mark.⁸⁷ I Hallen ble det oppebåret 26 ½ mark etter Erik Eriksson for både leie og etter årsveksten for 1565. Erik befant seg i Norge.⁸⁸ Anders i Mellbyn i Matmar måtte betale ti mark for fem spann korn etter en jemte som hadde flyttet til Norge.⁸⁹

Sammenfatter vi det vi har kommet frem til med hensyn til gårdstørrelse, finner vi at det er fra forholdsvis store gårder folk har rømt da det skulle utskrives folk til jemte-fennikken. Det er altså ikke de aller rikeste; ei heller de fattigste, som flykter i 1566. Hva slags motiver kan ha ligget bak disse rømningene?

⁸⁰ JRI, s. 220. *Enn gård Öffrebyn...*

⁸¹ JR II, s. 62. *Enn gård Öffuerbyn...*

⁸² JRI, s. 220: *Enn lithen part i Sundha sochn...*

⁸³ JRI, s. 220. *Enn gård kyrckiebordet på Frössöön...*

⁸⁴ SALVESEN 1979, s. 167.

⁸⁵ IBID, s. 176.

⁸⁶ JRI, s. 220. *Thesse effterschiffne penningar...*

⁸⁷ JRI, s. 220. *Aff Oloff Törstenson...*

⁸⁸ JRI, s. 221. *Effter Erich Erichsson...*

⁸⁹ JRI, s. 221. *Aff Anders i Mälbyn...*

Det er nærliggende å hevde at det bare var redselen for krigen som gjorde at disse mennene flyktet. Fullt så enkelt var det nok likevel ikke. En fennikke var en militær avdeling bestående av 3-400 mann.⁹⁰ De 18 mennene utgjør bare mellom 4,5 til seks prosent av mannskapet i en slik avdeling. Det virker som om det er en gruppe av ”bedrestilte” bønder som har valgt å rømme til Norge. Vi må også anta at dette var folk som kan ha følt større lojalitet til den norske konge, enn til den svenske statsmakten, som rømte i 1566. Imsen mener at det på 1500-tallet kan ha vært en slags elite blant bøndene i Jemtland som hadde røtter i 1300-tallets lokale aristokrati.⁹¹

5.4. De jemtske institusjonene under okkupasjonen

Det er vår hypotese at de jemtske institusjonene i det vesentligste ble bevart under den svenske okkupasjonen. Lagmann, nemnd, ting og lensmenn har ivaretatt de samme oppgavene som før okkupasjonen. Dette bidro til å skape aksept for det svenske styret. Samtidig kunne jemtene delta i politiske prosesser som vedrørte landet deres. Vi vil begynne med en redegjørelse av *tinget* under den svenske okkupasjonen. Hvordan fungerte det i forhold til den svenske okkupanten? Det samme gjelder *nemndene* og med *lagmannen*, hvilken rolle spilte disse under okkupasjonen. Vi vet at den jemtske lagmannen ble tatt til fange da svenskene okkuperte landskapet i 1564. Vi vet også at han er tilbake i sin gamle stilling i alle fall i 1570. Hvilke oppgaver som lå til dette embetet under okkupasjonen? Hvilken myndighet fikk han, og hvem tjente han – jemtene eller den svenske staten? Dernest kommer *lensmennene*. Lensmenn møter vi i Jemtland fra og med år 1538. Under okkupasjonen møter vi 14 lensmenn i landskapet. Vi er derfor interessert i å se på hvilke oppgaver de hadde.

5.4.1. Tinget

I januar 1566 hadde Mats Törne holdt ting med jemtene og berettet til kanselliet om dette. Han befalte dem å være beredt til å dra hvor som helst for den svenske krigsmakten fordi dansk-norske styrker stod klare til å falle inn i landskapet.⁹² Törne fikk til svar at de dansk-norske styrkene som var samlet i Trøndelag hadde til hensikt å skremme jemtene ”...och holle hem ther medh ifrå sigh.”⁹³ I februar 1566 skriver Mikkel Helsing til kanselliet. Han hadde hatt forhandlinger med jemtene på tinget, og de hadde sagt til ham at de var rede til å verge landskapet dersom det kom et innfall fra norsk side.⁹⁴ Samme måned skriver Johan Siggesson

⁹⁰ KLNLM: BEFALINGSMAND. s. 403.

⁹¹ IMSSEN 1994, s. 100.

⁹² KKD66, s. 13f.

⁹³ KKD66, s. 14.

⁹⁴ KKD66, s. 23.

til sine overordnede i Stockholm og forteller at han hadde hatt samtaler med jemtene. De hadde sagt seg beredt til å forsvare landskapet, men samtidig hadde de klaget over at de ikke ville ha krigsfolk i landskapet ”...effther the haffue lijtedt hielpo sikh med...”⁹⁵

Hvordan klaget jemtene før den svenske okkupasjonen? I 1536 klaget skrev de til kong Christian III om at lensherren Vincens Lunge hadde solgt skog og vann av allmenningen. Dette gikk mot jemtene ”...lagh ffrihether receser preueleger...” som tidligere konger hadde gitt dem. Jemtene ber om at kongen omgjør disse salgene. Brevet hadde landskapets segl vedhengt, noe som betydde at landskapet som offentlig felleskap stilte seg bak. Og jemtene hilser kongen som ”Wii menigh almwighe som bygge ok bo wthy lampheland...”⁹⁶

Går vi frem til jemtene klage mot fogden Trond Olavsson fra 1540, er det en helt annen argumentasjon vi møter. Jemtene takker kongen for at han året før hadde tatt landskapet i forsvar. Når det gjelder klagen på fogden Trond Olavsson ber jemtene om at kongen ”...for Gudz schyll...” hører på dem. Kongen hadde i Trond Olavsson en fogd som ”...skickar seg gansche hårdeligenn och omilleligen emoott osz menige almue Eders nådes fatige vndersåtther...” Da fogden krevde inn kongens skatt, tok han for mye. Her viser jemtene til sin lov og gammel sedvane. Når han gjestet gårdene, en plikt jemtene var nødt til å utføre på kongens vegne, slo han ned deres øl og mat, og bonden må ”...fly aff gården och liggia i skogenn.” Jemtene forsikret kongen om at de fortsatt skal utføre de pliktene som de er pålagt av ham.⁹⁷

Jemtene benyttet den samme argumentasjonen etter krigen da de blir innvilget halv skatt. I brevene om skatt i Jemtland etter okkupasjonen heter det at jemtene har dårligere forutsetninger for jordbruk og at de er fattigere enn bønderne andre steder i Danmark-Norge.⁹⁸ Salvesen mener at jemtene først og fremst brødfødde seg med korn. Han viser likevel til at jemtene drev en forholdsvis utstrakt handel. Han mener at prisen på hermelinskind kunne være såpass høy at jemtene satset mer på denne type salg og ”...slitet og de naturgitte ressurser enn fullstendig naturalselvberging.” Salvesen mener at de elgene som ble tatt gikk til husholdet.⁹⁹ I 1568 ser vi imidlertid at noen bønder fikk lov til å jakte på elg i åtte dager. Jemtene fikk beholde elgskrotten ”...och Kongl. Maj:t hudernna...”¹⁰⁰

⁹⁵ KKD66, s. 25.

⁹⁶ DN XIV nr. 747.

⁹⁷ DN XXII nr. 435.

⁹⁸ NRR II, s. 148. *Til Ludvig Munk.*

⁹⁹ SALVESEN 1979, s. 41ff.

¹⁰⁰ JR II, s. 13. *Elgzhudar.*

Et problem for jemtene var nok at det kom lite korn inn i landskapet. Landskapet lå utenfor allfarvei, noe som førte til at det kunne bli vanskelig å frakte tønnene inn. Derfor ser vi at når det blir sult i 1568, blir tiendekornet fordelt blant bøndene.¹⁰¹

Når jemtene forteller øvrigheten om at de er fattige er dette både et politisk argument og en faktisk situasjon. Argumentet kunne bli brukt overfor både konge og fut i spesielle situasjoner. Formuleringen ”vi fattige allmue” blir gjerne brukt i situasjoner der man ville ha en rask endring i et eller annet forhold.

Jemtene gav i 1567 et vitnesbyrd til kong Erik hvor de bekreftet at ”...vår landzfougte Jonas Jönson aldrig nogenn tidh opbar nogenn gerd aff os, sedann hann kom her i landett.”¹⁰² Brevet forteller at fogden ikke har oppebåret mer skatt enn han burde. Han garanterer, med allmuens samtykke, at kongen ikke kommer til å kreve av ham de beløp som eventuelt ikke har kommet inn til statskassen. Fogden har ikke hatt noe å gjøre med innkrevingen av gården. I stedet er det høvedsmennene Mats Törne, Johan Siggesson, Martin Persson og Erik Hansson som har tatt hånd om denne. En gård var en skatt som ble tatt i naturalier, og hadde til hensikt å gi krigsfolket og dets hester proviant og fôr.

5.4.2. Nemndene

Nemnda spilte ifølge Imsen ”...en nøkkelrolle i det lokaloffentlige livet.” De var i virksomhet både under tingsesjonene og utenfor tinget. De opptrådte når det var behov for ”...en eller annen form for offentlighet.” Nemnden bestod av tre, seks, tolv eller 24 medlemmer. I Jemtland opptrer tolvmannsnemnda som dømmende organ.¹⁰³ Det var fogden som pekte ut nemnda, mens lagmannen garanterte at prosessene foregikk etter sedvane. Garantistfunksjonen til lagmannen kommer til syne ved at han setter sitt segl på brevene.¹⁰⁴

Den 13. januar 1567 ble det holdt skatteting i Brunflo. Her ble det nedsatt en nemnd bestående av 12 menn. Disse dømte mellom Lasse Jensson i Glemsta og Karin Mikkelsdatter i Viken om lille Glemsta. Denne gården ble tilkjent Karin etter som hun kunne vise til et brev som beviste at hun hadde kjøpt gården av en kar i Medelpad. De tolv mennene i nemnda hadde blitt oppnevnt av ”...konungans lensmann...” Lensmann i Lockne tinglag var i 1565 Nils Eriksson i Buda.¹⁰⁵ I denne saken innrømmer nemnda at de ”...ikke anneth fforre ffinne medh ffoutens ok lagmansens raadh ok samtykke, wtan wj dømde fforde kiöp ok breff gildh

¹⁰¹ JR II, s. 38-42. Her Joens quitensie i Hamerdal/ Her Hendrichs i Liidtt/ Her Bengdtz i Raffunda/ Her Hanses i Reffsunda/ Her Anderses i Brundflo/ Her Perses på Nederön/ Her Larses i Undersåker/ Her Nielses i Offlodal/ Her Michilz på Rödhen/ Her Morthens i Sundha.

¹⁰² JRI, s. 287. *Menige manns wettmesbörd i Jemthelandh...*

¹⁰³ IMSEN 1994, s. 73f.

¹⁰⁴ EGELAND 2003, s. 60.

¹⁰⁵ JRI, s. 95. *Niels Erson...*

ok obryteligh effther then heer dag...” En nærliggende parallell å trekke er til en eiendomssak Egeland trekker fram fra 1525, hvor det var uklart om hvor mye Peder Henriksson skulle arve etter sin far. Også her ble det tatt i bruk ei tolvmannsnemnd. Nemnda ba lagmannen om råd før endelig domsslutning.¹⁰⁶

Det samme skjedde altså ifølge brevet fra 1567. Den eneste forskjellen mellom vårt materiale og Egelands er at det er lensmannen som oppnevnte nemnda. Dette kan ha sammenheng med at fogden ville sikre seg lokalekspertise i behandlingen av saken. Det må her skytes inn at den nye lagmannen, til forskjell fra forgjengeren, var svensk og uten tilhold i landskapet. Lagmannen viser også til at kjøpet hadde funnet sted for så lang tid siden ”...adh saadan breff ok kjøp skulle brytis...” Det er tre sigillanter på dette brevet: Olav og Anders Hemmingsønner i Gautestad og Tørris i Byn.¹⁰⁷ Også de andre medlemmene i nemndene er gjengangere.¹⁰⁸ Det er for øvrig de samme mennene som er med på ransakingen på skatten den 29. mai 1567.¹⁰⁹ Under skatteransakingen i 1568 er enkelte medlemmer av nemnda blitt byttet ut.¹¹⁰ I 1571 ble det igjen holdt ransaking. Den svenske okkupasjonen ville ha rede på tienden. Seks menn fra hvert tinglag, satte sammen med sognepresten sine segl på brevene.¹¹¹

Nemndene vi møter under den svenske okkupasjonen består av menn fra de bedre gårdene i Jemtland. Disse har bidratt til at den svenske okkupasjonen fikk legitimitet blant jemtene. Det kan imidlertid hevdes at nemndene ble tvangs-utpekt, men det er noe vi imidlertid ikke kan dokumentere. Det ser i stedet ut som om nemndene var mer eller mindre faste, slik at mange av de mennene som satt i nemnder før okkupasjonen også satt i nemnder under okkupasjonen.

¹⁰⁶ EGELAND 2003, s. 57.

¹⁰⁷ DN XV nr. 720.

¹⁰⁸ Olof Hemmingsson (DN XV nr. 720, 725, 726, 730, 732 og 733), Anders Hemmingsson (DN XV nr. 720, 725 og 726), Tørris i Byn (DN XV nr. 720, 725 og 728), Björn på Berge, Jens i Rosseböle, Björn i Optand, Olav Andersson i Gautestad, Olav i Vålbakkan, Rikkolf i Odensala, Erik i Enge (DN XV nr. 720 og 725; JRI, S. 284.), Lasse på Vamsta (DN XV nr. 720 og 728), Mats i Longänget (DN XV nr. 725), Nils Eriksson i Enget (DN XV nr. 726), Jon i Nordanberg, Nils Eriksson i Byn (DN XV nr. 728) og Per Simonsson i Gräfte (DN XV nr. 733).

¹⁰⁹ JRI, s. 284. *Lochne tinglag pro anno etc. 67.*

¹¹⁰ JR II, s. 237. Olov i Forsta, Nils i Grytan, Ketil i Grytan, Mons i Bärön, Björn i Optand, Jon i Odensala, Nils i Södviken, Jon i Ut, Anders i Lunde, Olof i Vålbakkan, Erik i Torvalla og Olof i Gautestad.

¹¹¹ I Undersåker, Åre Kall, Offerdal, Alsen og Mattmar sogner er det bare prestene som setter sine segl på brevene. JR II, s. 303-316. *Rödön*: Michael Jonsson (prest), Per i Grefte, Olav, Sten, Jon, Jon Jemt og Jonas. JR II, s. 323. *Lit*: Henrik Petri (pastor), Olav i Bredvåg, Eskil i Korsta, Peder Hemmingsson i Saure, Anders i Klögsta, Måns Larsson i Österåsen og Lasse i Kleppe. JR II, s. 328; *Hammerdal/ Ström*: Jonas Laurenti (prest), Pål i Sikåsen, Kristoffer, Jon i Viken, Erik i Grenås og Erik i Grubgård. JR II, s. 333; *Lockne/Näs*: Andreas Petri (prest), ”...sampt kyrkiones 6 mens bomerkier...” JR II, s. 343; *Revsund*: Hans Pedersson (prest), Eskil i Grimnäs, Herman i Forberge, Olav Olavsson i Båtsjö, Jon i Flatnor, Björn i Tavnäs og Gäfflog i Fornbyn. JR II, s. 349; *Sunne*: Petrus Magni (overdig kyrkio herde...), Mats i Rasten, Olav i Belsta, Erik i Vesterhus, Örjan i Vagle, Jon i Mjälle og Per i Stokke. JR II, s. 359; *Ragunda*: Ericus Jonæ (owardige pastor och minister...), Jon i Kånkbakkan, Jon i Pålsgård, Olav i Kråkvåg, Björn i Munsåker, Nils Pålsson i Östansjö og Tord ved Lunden. JR II, s. 364.

5.4.3. Lagmannen

Som nevnt tidligere ble det tilsatt en svensk lagmann som i tillegg til å ha Jemtland, betjente nabolandskapene Herjedalen og Medelpad som lagdømme. Den daglige rettspleien ble ivaretatt av en svensk underlagmann.¹¹² Vi møter imidlertid jemtenes egen lagmann, Nils Bodelsson i et dokument datert 17. november 1570. Han blir her omtalt som vår lagmann, noe som henviser til hans funksjon som landskapets tillitsmann. Nils Bodelsson ser ut til å ha assistert underlagmann Evert Hindersson som lagmann i det daglige rettstellet under okkupasjonen. En rimelig antakelse her er at det er den opprinnelige jemtske lagmannen som skal håndtere eiendomssakene.¹¹³ Diplomene fra slutten av okkupasjonsperioden støtter opp om denne påstanden. I et diplom av 17. november 1570 bekjenner Marit Jonsdatter i Verviken at hun med sin ektemanns samtykke hadde solgt halve Kattåsen i Revsund for 73 mark til sine slektninger Tora Svendsdatter og hennes mann Olav Kjellson i Revsund. I samme brev bekjenner Anders og Olav i Sunne at de hadde solgt ødegodset Sanne til Tora Svendsdatter. I brevet møter vi herr Anders, prest i Brunflo, Nils Bodelson "...war lagmand..." og Olav Hemmingsson "...fordum lagmand..." som sigillanter.¹¹⁴ Landsloven fastslår at for at et kjøpsbrev skal ha gyldighet, må lagmannens segl være hengt ved.¹¹⁵ I begge brevene vi har trykt fra okkupasjonsårene og hvor Nils Bodelsson er lagmann, blir han bedt om å henge sitt segl på brevene.¹¹⁶ Dette vitner om at den jemtske lagmannen kan ha hatt en sentral funksjon også under okkupasjonen. Det sier også noe om at lagmannen er landskapets fremste tillitsmann, også etter 1563. Samtidig er han blitt stilt under den nye svenske lagmannens kontroll og myndighet. Slik kan den lokale rettspleien sies å ha blitt sentralisert under det svenske rettsvesenet.

5.4.4. Lensmennene

Lensmannen fylte ifølge Imsen en dobbeltrolle hvor han på den ene siden var i kongens ombud og på den annen side bygdas tillitsmann.¹¹⁷ Ordningen med lensmenn i Jemtland var "...forholdsvis ny på 1500-tallet." Vi kjenner ikke til lensmenn i Jemtland før i 1538.¹¹⁸ Utover 1500-tallet blir formuleringene "...lensman..." og "...kwngghans lenssmannom..."

¹¹² JRI, s. 224. *Bekennes iag mig Effuert Henderson underlagman...*

¹¹³ Se kapittel 4.1.1.

¹¹⁴ DN XV nr. 732.

¹¹⁵ *Magnus Lagabøtes landslov*. Utgitt av Absalon Taranger. Oslo 1962. (=MLL). Kjøpebolken. KAP. 11. OM BREVBÆVIS (SKILVISI) SOM FOLK GJØR FOR KJØP.

¹¹⁶ DN XV nr. 732 og 735.

¹¹⁷ IMSEN 1996b, s. 186.

¹¹⁸ DN XIV nr. 766.

brukt.¹¹⁹ I perioden 1539-1553 kjenner vi navnet på to lensmenn. Den ene er Olav Vibjørnsson i Ød i Revsund¹²⁰ og den andre er Anders Hemmingsson fra Gautestaden i Brunflo.¹²¹ Denne Anders kan ha vært bror til Olav Hemmingsson som i en lengre periode var lagmann i Jemtland?¹²² Erasmus Ludvigsson beretter at det i 1575 var tolv tinglag i Jemtland, og i hvert tinglag var der én lensmann.¹²³ Vi vet ikke om lensmannsordningen var så godt utbygd før okkupasjonen, men det kan ikke utelukkes. Vi vet heller ikke om at et så finmasket lensmannsystem ble opprettet etter 1575.

Kildene forteller lite om de funksjonene lensmennene hadde under den svenske okkupasjonen. Vi vet at de fikk avkortninger på skatten, og vi kjenner navnet på en rekke lensmenn.¹²⁴ I 1568 møter vi flere nye lensmenn.¹²⁵ Skattelettelsene blir begrunnet med at deres gårder og eiendommer skulle være "...skatte frii för theres omack och gestningh, som the dagelgiga aff Kongl. Maj:ts etc. krigsffolck haffua..."¹²⁶ Dette kan bety at det har vært innkvartert soldater på lensmannsgårdene, og at lensmennene har blitt pålagt viktige oppgaver i forbindelse med forsvaret av landskapet. Det er derfor et spørsmål om ikke den store lensmannstettheten i 1575 har sitt opphav under den svenske okkupasjonen og sin bakgrunn i en viss militarisering av landskapet etter 1564. Lensmann Karl i Valla i Sunne tinglag foretar i 1568 et slags arveoppgjør etter Hans Skotte. Hans ble drept under det svenske innfallet på Hedmarken i 1567. Lensmannen blir omtalt som hans "...ombodesman..."¹²⁷

Lensmennene ivaretok en slags politimyndighet.¹²⁸ De var også sentrale i skatteoppkrevingen.¹²⁹ Lensmennene har også oppnevnt nemndemenn til grenseganger, og de har hengt sine segl på brev om grenseforretninger. Det er verdt å merke seg i forbindelse med

¹¹⁹ DN XIV nr. 766 (1538), 778 (1539), 791 (1541), 848, 853 (1548), DN XV nr. 628 og 629(1553).

¹²⁰ DN XIV nr. 766, 778.

¹²¹ DN XV nr. 628. Gautestad betaler i 1568 1 mkr i årlig skatt. JR II, s. 61. I 1568 er det tre brukere her. JR II, s. 112.

¹²² EGELAND 200, s. 15f; 125.

¹²³ *Jemtelandz Beskrifning*.

¹²⁴ JRI, s. 124. *Item haffua lenzmennerna...*; JR II, s. 6. *Haffua 14 länndzmann uthii...* JR II, s. 90. *Affkortningen*.

¹²⁵ *Hammerdal*: Mikkel i Ström (1565). JRI, s. 95; *Lit*: Bertil i Klöksta/ Karl i Granboda. JRI, s. 95; JR II, S. 166; *Revsund*: Lasse i Verviken/ Olav i Torsenget. JRI, S. 95; JR II, S. 167; *Lockne*: Nils Eriksson i Buda/ Jon i Lunne. JRI, s. 95; JR II, s. 169; *Hackås*: Anders i Sanne/ Lille Anders i Bjärme. JRI, s. 95; JR II, s. 170; *Berg*: Jöns Olsson/ Guttorm i Hvitvatn; *Oviken*: Jonas Jonsson i Norgård/ Olav i Miälle. JRI, S. 95; JR II, S. 172; *Hallen*: Lasse skredder i Byn/ Olav Grexsson i Gjelsta. JRI, s. 95; JR II, s. 173; *Undersåker*: Nils i Myklegård/ Per i Silsjö. JRI, s. 95; JR II, S. 174; *Alsen*: Olav Siwordsson på Vangen/ Sisle i Rimesberg. JRI, s. 95; JR II, S. 175; *Offerdal*: Måns ved Bekken/ Gunnil i Ulfsåsen. JRI, s. 96; JR II, s. 175; *Rödön*: Anders i Viken/ Olav Gautesson i Nygård. JRI, s. 96; JR II, s. 176; *Sunne*: Karl i Valla/ Peder Sigurdsson i Hegli. JRI, s. 96; JR II, s. 178. Det er verdt å merke seg at det ennå i 1568 fremdeles ikke finnes noen opplysning om lensmannen i Ragunda.

¹²⁶ JR II, s. 90. *Affkortningen*.

¹²⁷ JR II, s. 36. *Danaarff effter Hans Skothe (som bleff slagen på Hedmarken)*.

¹²⁸ IMSEN 1996b, s. 188.

¹²⁹ IBID, s. 192.

gjennomgangen av skatten i 1567 at ingen av lensmennene har deltatt i nemndene. Dette kan tyde på at man har skilt mellom taksering og ligning på den ene siden, som skulle være nemndemennenes ansvar, og oppebørselen forøvrig, som lensmennene i kraft av å være fogdens hjelpesmenn skulle stå for. Imsen viser til at den ”kongelige” lensmannen i Jemtland i 1538 oppnevnte en nemnd som skulle se til at alt var i orden på en prestegård da en ny prest skulle innsettes.¹³⁰ Lensmannen stod i et nært forhold til lensherren ”...og liksom fogden er lensmannen i visse situasjoner blitt identifisert som øvrighet av menigmann.”¹³¹

Vi må anta at de lensmennene vi møter under den svenske okkupasjonen i tillegg var ansvarlige for å fange forbrytere. Vi må videre anta at det var de som fulgte med oppebørselen på lokalplanet. Det ser også ut til at lensmennene hadde et ansvar for å se til at krigsfolket fikk tilført proviant og andre varer som de hadde behov for. Videre ser det ut som om embetet gikk på omgang, ettersom de lensmennene vi møter i 1566 er helt andre enn de vi møter i 1568.

5.5. Oppsummering

Etter gjennomgangen av sakefallslistene sitter vi igjen med to inntrykk. Det første inntrykket sier at tingforsømmelser og skyssforsømmelser ikke var noe utbredt fenomen under den svenske okkupasjonen. At folk nektet å komme til tings var ikke noe nytt. Det er ikke stedet her å undersøke de forutliggende årsakene til denne typen forsømmelser. Det vi kan konkludere med, er at det ikke ser ut til å ha vært noen form for kollektiv aksjon som lå bak tingforsømmelsene. Det kan heller ikke påvises noe politisk mål bak disse aksjonene. Det kan her selvfølgelig hevdes at dersom det hadde vært noen større aksjon, ville vi ikke finne dem i de kildene vi har benyttet. Dødsstraffer er ikke i sakefallslistene, som ifølge Per Sörlin ”...på inget sätt, inte ens beträffande brottmålen, domstolarnas totale verksamhet.”¹³² Opprør eller omfattende organisert uro er ukjent fra Jemtland under okkupasjonen.

Det andre inntrykket går på flytting og flukt fra landskapet. Når det gjelder flukt, har vi et todelt inntrykk. Når det gjelder de som forlot Jemtland før okkupasjonen, kan vi karakterisere det som utvandring, som Salvesen forklarer med mangel på levebrød i landbruket, en betegnelse som er mer dekkende. I løpet av senmiddelalderen gikk landbruket i Jemtland over til å bli mer ekstensivt og innrettet mot handel. Det ble dermed et befolkningsoverskudd. De yngste sønnene måtte forlate gårdene ettersom det rett og slett ikke var plass til dem lenger.

¹³⁰ IMSSEN 1996B, s. 189.

¹³¹ IBID, s. 192.

¹³² SÖRLIN 2002, s. 22.

Når det gjelder flukt under okkupasjonen, har vi i 1566 et tydelig tegn på motstand mot svenske krav. En del av de bøndene som hadde blitt plukket ut til den såkalte jemtefennikken stakk til Norge. Dette betyr ikke at det ikke ble oppsatt noen jemtefennikk. De bøndene som flyktet utgjorde bare en liten del av den samlede mannskapsmassen den svenske okkupanten var avhengig av for å få istand denne avdelingen. Bøndene som rømte, kan ha tilhørt et bedre lag av befolkningen. ”Aksjonen” i 1566 viser at jemtene på langt nær var en homogen gruppe, i med hensyn til lojaliteter. Her finner vi kryssende lojaliteter. Noen hadde lojalitet til Norge, andre følte mer lojalitet til den svenske kongen. Nå er det mulig at utskrivningen har skjedd under tvang og at de jemtene som ble med Nils Dobblore til Stockholm ikke gjorde det av eget samtykke. Det harmonerer imidlertid dårlig med funnene vi har gjort i sakefallslistene, ettersom vi ikke klarer å spore opp noen form for omfattende bondemotstand under den svenske okkupasjonen. Flukt var en motstandsform som enkelte jemter individuelt benyttet seg av.

Vi har sett at den svenske okkupasjonsmakten benyttet seg av tolvmannsnemnder både som dømmende organ på tinget og under skatteransakninger. Vi har også sett at tolvmannsnemndene henviste saker de ikke kunne dømme i til lagmannen. Vi kan her snakke om en videreføring av en praksis fra middelalderen. Nemndene ser likedan ut, og har bestått av det samme sjiktet av menn. Rammen har likevel vært annerledes idet den nye lagmannen var en kongelig oppnevnt lagmann, med tilhold utenfor landskapet. Vi har også sett at den engang avsatte jemtske lagmannen kommer tilbake i alle fall i 1570. Dette kan tolkes dithen at han var en nødvendig bestanddel i rettspleien. Hans lokalkunnskap var alfa og omega for den svenske okkupanten. Vi har også sett at den engang avsatte jemtske lagmannen kommer tilbake i alle fall i 1570.

Tinget var den naturlige møteplassen også under den svenske okkupasjonen. Her kom fogden eller høvedsmennene med krav til jemtene. Her kom lagmannen sammen med fogden og holdt ting. Her fremførte jemtene sine klager. Klagene vi møter under okkupasjonen er de tradisjonelle klagene: jemtene er fattige, og må følgelig få slippe å underholde tropper. Denne typen klager henspiller på en faktisk situasjon, men den viser også at jemtene helst ikke trakk våpen mot sine standsfeller, verken i Norge eller i Sverige.

Under okkupasjonen møter vi et finmasket nettverk av lensmenn i Jemtland. Det er første gang i historien vi kommer dette lensmannssystemet i møte. Vi vet med sikkerhet at det var en lensmann i Jemtland i 1538, men vi vet ikke om systemet var utbygd til alle deler av landskapet, og det kan ikke utelukkes at det har sammenheng med militariseringen av landskapet etter 1564. Vi har også antydning at lensmenn og lagmenn kan ha hørt til samme

slekt. Dette styrker påstanden om at det fantes en elite i landskapet, som ikke nødvendigvis hadde nære forbindelser med Norge. Mye tyder på at den gamle Jemtlandslagmannen også har bistått den nye underlagmannen fra 1570.

Samlet sett står vi igjen med følgende hovedinntrykk: jemtene opptrådte ikke som en samlet masse med én dominerende lojalitet under okkupasjonen. Her fantes det flere interesser som kunne stå opp imot hverandre, uten at disse nødvendigvis kommer til syne i kildene. Noen valgte å flykte fra svenskene da krigen begynte. Andre valgte å flykte da den svenske okkupanten krevde at jemtene måtte yte krigstjeneste. Okkupanten har nok likevel greid å sette opp en jemte-fennikke, som er blitt sendt ut til feltavsnitt fjernt fra Jemtland. Jemtene fikk dermed kjenne på livet hva statsmoderniseringen går ut på. Jemtene flest motarbeidet altså ikke okkupanten, men forsøkte å gjøre det beste ut av situasjonen. Vi kan her trekke paralleller tilbake til tidligere på 1500-tallet da Gustav Vasa gjorde fremstøt mot landskapet. Da brukte de forskjellige øvrighetene som søkte innpass i landskapet tinget for å nå fram med sine krav. I 1523 nektet jemtene å legge seg under Gustav, noe som førte til at han måtte oppgi landskapet.¹³³ Under den svenske okkupasjonen fra 1564 ser vi at svenskene har forsøkt å provosere jemtene minst mulig. Blant annet lar kong Erik bøndene betale skatten slik som de alltid hadde gjort, uten tillegg.

¹³³ BRATTBAKK 2002, s. 48.

6. Dansk-norske myndigheters tiltak overfor Jemtland 1563-1597

6.1. Innledning

I dette kapittelet skal vi se på sentralmyndighetenes tiltak overfor Jemtland både under Syvårskrigen og i perioden fra Jemtland ble overlevert til Norge i 1571 frem til 1597. 1571 og 1597 er to viktige årstall i landskapets historie. Det første markerer at Jemtland skulle tilhøre Norge til evig tid, og det andre begynnelsen på en periode hvor Jemtland ble tettere knyttet til Norge.

6.2. Sentralmyndighetenes forhold til Jemtland under den svenske okkupasjonen

I begynnelsen av mai 1564 skrev kong Frederik til Christian Munk, lensherren på Akershus. Kongen forteller at han har sendt Herluf Skave med noen orlogsskip og krigsfolk til Trondheim. De skal brukes til å "...forjage for^{me} vore Fiender..."¹ Den 4. mai går det ut brev til Erik Rosenkrantz, lensherren på Bergenhus.² Kongen ber han å finne "...hvis Maade Fienderne staaer til at gjøre Afbræk..." Erik Rosenkrantz ber ham og hans hovedsmenn om å rådslå om dette.³ Den 11. juni 1564 skriver kong Frederik et nytt brev til lensherren i Bergen og takker ham for den insatsen han ytte under gjenerobringen av Trøndelag våren 1564. Kongen forteller Erik Rosenkrantz at han sender krigsfolk til Trøndelag som skal brukes til landvern dersom nye innfall skal skje i Trøndelag fra svensk side. Rosenkrantz skal også straffe dem som har brutt troskapseden til kong Frederik. Dette gjelder så vel borgerskapet i Trondheim, men også "...alle vore Undersaatter...Ingen undertagen..."⁴ I slutten av september 1564 blir Herluf Skave bedt om å holde Steinvikholm befestet. I tillegg ber kong Frederik ham om å gjøre sin "... Flid til, at du igjen kunne bekomme Jemtedalen[!] og Herjedalen, som Fienderne nu have inde og i de og alle andre Maade lader dig finde villig, os og ditt Fædrenerige til Gavn og Fordeel..."⁵

Vi kan ut ifra de aktstykkene vi har sett på her, fastslå at det ikke var noen uttalt vilje i København til Jemtlands gjenerobring. Det virker i stedet som om kongen var mer interessert i å ha kontroll over Trøndelag. Kongen sendte noen krigsfolk dit, som han kunne avse. Men dette er på langt nær en styrke som skulle gå inn i Jemtland og gjenerobre landskapet. Det ser i stedet ut som om hovedsmennene i Trøndelag får ganske frie tøyler med hensyn til

¹ NRRI, s. 410. *Til Christiern Munk.*

² Erik Ottessen Rosenkrantz, 1519-75. Fikk Bergenhus i len da Frederik ble konge i 1559. DBL: ROSENKRANTZ, ERIK OTTESEN. XIV Bind, s. 202ff.

³ NRRI, s. 411f. *Til Erik Rosenkrands.*

⁴ NRRI, s. 418-21. *Til Erik Rosenkrands paa Bergenhuus.*

⁵ NRRI, s. 436f. *Til Herluf Skave.*

gjenerobringen av Trøndelag. Kongen har ment at de selv måtte finne ut om Jemtland skulle erobres med de styrkene man hadde til disposisjon.

I løpet av krigsårene greide man å stable på bena styrker som kunne rykke inn og ta Jemtland. I 1569 var det to innfall i landskapet fra norsk side. Tidlig i 1569 erobret Christian Munk Jemtland, men han trakk seg ut før svenskene gjenerobret landskapet. Senere, på slutten av året 1569, erobret Mats Klausson Jemtland. Også denne gang ble nordmennene drevet ut av landskapet.⁶ Det ser altså ikke ut til å vært noen konsekvent plan fra sentralmyndighetenes side for å gjenerobre Jemtland.

6.3. Traktatene. Roskilde 1568 – Stettin 1570

Roskildetraktatens artikkel 5 omhandler tilbakelevering av gjensidig erobrede landområder. Det går frem at kong Johan skulle oppgi sine krav på Norge, Halland, Skåne, Blekinge, Gotland og det som har tilhørt den danske kongen. Kong Frederik skulle oppgi sine krav på Sverige, Älvsborg, Kind, Mark og andre områder som tilhører Sverige. Videre sies det at hvert av "...thisse tre riger..." skulle nyte og beholde land som "...the hafve haft udi stormegtige, hogborne førsters konning Christian och konning Gostafs tid, salig och hogloftig ehukommelse." Til sist gikk det frem at Jemtland og Herjedalen skal "...nu strax igienkomme til Norigis krone."⁷

Jemtland skulle altså tilbakeleveres til Norge. Det nye var at også den geistlige jurisdiksjon skulle tilfalle Norge. Det er artikkel fem og seks som omtaler Jemtland. I artikkel seks heter det at siden reformasjonen har de svenske kongene "...anammit thend geistlige jurisdiction uti forskrefne Jemteland, som bisperne uti Sverig udi fordom tid af pafverne hafve verrit forlent med..." Videre går det frem at den svenske kongen har hatt "...jurisdictzfogitter..." i landskapet som har hatt oppsyn med geistlige saker. Traktaten viser her til at geistlige saker før reformasjonen var blitt behandlet ved geistlige domstoler. Med reformasjonen ble disse sakene behandlet ved verdslige. Disse fogdene hadde grepet inn i "...thend verdtslige rettighed..." Det har altså vært en konflikt mellom norske og svenske fogder om hvem som skal ta hånd om de ulike sakene. Det blir videre fremhevet at denne usikkerheten "... krig och tvedragt uti fremtiden kand gifve orsage..." Man har derfor blitt enig om

... at Sverigis konninger och regenter ingen ydermere ret och rettighed, geistlig eller verdtslig, skulle hafve uti forskrefne Jemteland efter thenne dag uti nogre maade, men thend geistlig jurisdiction och

⁶ STØREN 1952-53, s. 72f.

⁷ DNT II nr. 10. § 5.

sprenge saa vel som thend verdtslig rettighed herefter stedse och altid at blifve och verre hos Danmarckis och Norgis konninger.⁸

Med Roskildetraktaten ble det altså forsøkt gjort en slutt på uklarheten i Jemtlands ”doble” tilhørighet. Nå kunne Frederik som den sterkeste av de to forhandlende partene få Jemtland uten hensyn til at landskapet i geistlig henseende hørte under Uppsala. Traktaten løste opp i de uklarhetene dansk-norske embetsmenn hadde i forhold til svenske embetsmenn i landskapet. Med reformasjonen ble kirken lagt under staten. Det hadde således vært uholdbart for Danmark-Norge å ha en del av statens område hvor den geistlige jurisdiksjon blir utøvd fra en annen stat. Det som hadde fungert i middelalderen, ville nødvendigvis ikke fungere etter reformasjonen. Det er derfor fruktbart å se bestemmelsen om Jemtlands kirkelige innlemmelse i Norge i et statsbyggingsperspektiv. Det var med andre ord den dansk-norske statens styrking og ekspansjon som var grunnlag for at Jemtland skulle bli lagt under Norge.

Det så nå ut til at krigen var over. Jemtland skulle tilbake til Norge, mens Sverige fikk Älvsborg i bytte mot Varberg. Slik skulle det imidlertid ikke gå.⁹ Ifølge Jensen ville kong Johan forhandle med lik styrke med Danmark-Norge og han vektla at Jemtland, Herjedalen og storparten av de danske besittelsene i Livland skulle beholdes for enhver pris.¹⁰ Freden så fremdeles ut til å være langt uten for rekkevidde.

Til forhandlingene i Stettin var representanter for de fremste fyrster i Europa til stede. Da konferansen ble åpnet, hadde keiseren, Frankrike og Polen ingen konkret fredsplan. Likevel håpet de å kunne fremforhandle en fredsavtale. Lavery mener at meglernes håp var at Roskildetraktaten skulle ligge til grunn for en ny fred.¹¹

I forkant av Stettin-forhandlingene hadde det danske riksrådet gjenvunnet sin posisjon og fikk innflytelse på utenrikspolitikken. Riksrådet fikk gjennomslag overfor kongen for at bestemmelsene fra Brømsebroforbundet skulle bekreftes.¹² Frederik mente at det var Roskildetraktaten som skulle danne grunnlaget for fred mellom Danmark-Norge og Sverige. Han var imidlertid villig til å fire på kravet om å beholde Älvsborg og Varberg. Ifølge Hildebrand skulle ikke forhandlingene ”...strande paa Spørgsmaalet om Elfsborgs Tilbagegivelse til Sverrig, men skulde i al Hemmelighed forhandle med de sachsiske Gesandter om dette Punkt...” Kurfyrst August rådet kong Frederik til å beholde Älvsborg som erstatning for utgifter kongen hadde hatt i forbindelse med krigen. Den danske delegasjonen var forberedt på å la kravet om den geistlige jurisdiksjon over Jemtland falle.

⁸ DNT II, s. 178f. *Fredstraktat mellem Danmark-Norge og Sverrig. Ikke ratificeret.*

⁹ LAVERY 2002, s. 118f.

¹⁰ JENSEN 1982, s. 269. Se kapittel 2.4.

¹¹ IBID, s. 128.

¹² ØYSTEIN RIAN: *Selvstendighet og union*. Oslo 1995b, s. 150.

Kong Johans forhandlingssituasjon var vanskeligere. De aller fleste deltakerne på konferansen var allierte med Danmark, med unntak av Polen. Kong Johan gav ordre til sine forhandlere til ikke å godta at Roskildetraktaten ble lagt til grunn for de videre forhandlinger. Heller ikke ville han oppgi kravet på Jemtland, Herjedalen og Livland. Samtidig reiste han krav på Norge, Halland, Skåne og Gotland. Danskene skulle få tilbake kaprede danske skip mot 100.000 daler, mot at Viken og Gotland skulle bli svensk.¹³

I løpet av de første månedene av forhandlingene ble Danmark-Norge og Sverige enige om en våpenstillstand og at man skulle slutte å rekruttere tropper i Tyskland. Det var først i midten av oktober 1570 at forhandlingene for alvor tok fart. Nå så man på keiserens forslag til fred, som innebar at man skulle få i stand en evig fred og at man skulle gå tilbake til grensene som eksisterte før krigen. Svenskene aksepterte den evige freden og var villige til å godta grensene fra før krigen. Danskene var ikke villige til å legge ifra seg Roskildetraktaten fordi: “They buttressed their claim to ecclesiastical control over Jämtland by accusing the Swedes of harboring Catholics there.”¹⁴

Den 19. oktober 1570 var svenskene villig til å gi i fra seg den verdslige jurisdiksjon over Jemtland, mot at danskene oppgav Älvsborg. Svenskene ønsket altså å gå tilbake til situasjonen før okkupasjonen. Den 21. oktober ga danskene svar på svenskenes krav. De danske forhandlerne var ikke villig til å gi svenskene den geistlige jurisdiksjon over Jemtland.¹⁵ De fikk den 29. oktober ny instruks fra kong Frederik, hvor det het at kravet på den geistlige jurisdiksjon over landskapet skulle oppgis. Kongen var mer oppsatt på å beholde sine erobringer i Livland. Den 9. november var de danske forhandlerne villig til å la kravet om den geistlige jurisdiksjon falle, dersom det kunne oppnås fred. Svenskene var på dette tidspunkt ikke villige til å oppgi kravet på den kirkelige kontroll over Jemtland. De var likevel villige til å gi fra seg Jemtland, dersom de fikk Älvsborg.¹⁶

Den 18. november erklærte danskene at de ville oppgi kravet om krigserstatninger. Danskene ville ha opprettet en evig fred, at de gamle grensene skulle bli gjenopprettet og at den geistlige jurisdiksjon over Jemtland skulle gå over til Norge. Svenskene ville fremdeles ha Älvsborg og en krigserstatning på 400.000 riksdaler. Kong Johan var villig til å oppgi besittelsene i Livland, fordi disse voldte ham store omkostninger. Jemtland lå så langt borte,

¹³ LAVERY 2002, 126.

¹⁴ IBID, s. 130. Lavery viser her til et document i Österreichisches Staatsarchiv med overskrift ”Der Schwedischen Gesandten Erklerung auf der Hern Commisarien erste gethane Vorschlag in der Sache [sic.]” IBID, note 26.

¹⁵ DNT II, s.223f.

¹⁶ DNT II, s.226.

mente kong Johan, og siden det ikke var noen festning der, var disse områdene vanskelig å forsvare.¹⁷

I de siste dagene av november 1570 krevde danskene at Älvsborg skulle bli i dansk varetakt inntil en voldgiftsdomstol hadde avgjort til hvilket rike festningen skulle tilhøre. Danskene kunne heller ikke la svenskene beholde Jemtland. Den 27. november gikk svenskene med på å betale 150.000 riksdaler for Älvsborg. De sachsiske forhandlerne mente at de kunne få svenskene til å oppgi den geistlige jurisdiksjon over Jemtland. Danskene var ikke villige til å la krigsskadeerstatningene gå under 200.000 riksdaler. De danske forhandlerne hadde gått utover sin instruks da de godtok en nedsettelse av erstatningen til 200.000 "...og maatte derfor have den geistlige Jurisdiktion i Jemtland som en lille "cadeau" til deres Konge for at formilde ham; den indbragte ogsaa Sverrig højest 20 Dlr. om Aaret." Den 28. november sa svenskene at de nå ikke ville oppgi mer. Samme dag fikk danskene høre av sakserne at de kunne få både byen Padis og kirkelig myndighet over Jemtland, dersom man var villig til å sette ned erstatningssummen til 150.000 riksdaler. Neste dag fikk imidlertid danskene beskjed om at svenskene likevel ikke hadde tenkt å oppgi kravet på den geistlige jurisdiksjon i Jemtland. Danskene holdt likevel hardt på kravet om at de måtte ha denne fordi "... den tilhørte et andet Land, kunde altid give Anledning til Strid." Den 30. november gav svenskene opp kravet om den kirkelige jurisdiksjon i Jemtland.¹⁸

Den 13. desember 1570 inngikk de krigførende partene en fredsavtale. Denne fredsavtalen skulle sikre en 40-årig fred. Svenskene måtte betale 150.000 riksdaler for å få kontrollen over Älvsborg. Både Danmark-Norge og Sverige ga opp sine krav på forskjellige landområder. Viktigst i denne fremstillingen er at svenskene oppgav kravet på geistlig jurisdiksjon over Jemtland.

Hva inneholder Stettintraktaten konkret om Jemtland? Det er traktatens artikler 12, 13 og 14 som inneholder bestemmelsene om Jemtlands overlevering til Norge. Vi begynner med artikkel elleve:

11. Dagegen dan die konigliche Schwedische abgesandten von ihres gnedigsten konigs und herrn wegen wiederumb zugesagt und vorsprochen, das der Kon. W. zu Dennemarck Jempterlandt und Herdalen, als des reichs Norwegen zubehörung, welche die Kon. W. zu Schweden inne haben und durch derselben voigte vorwalten lassen soll, und danebenst alle in zeit werenden kriegs abgenommene schif..., mit allem darauf gewesenenen geschutz ...¹⁹

Her går det altså frem at den svenske kongen hadde gjort krav på Jemtland som en del av Sverige. Det blir i traktaten lagt vekt på at den svenske kongen har tilsatt fogder i landskapet.

¹⁷ DNT II, s.228.

¹⁸ DNT II, s.230f.

¹⁹ DNT II, s.246.

I traktaten går det frem at Jemtland tilhørte det norske riket før krigen. Landskapet skal på lik linje med åtte navngitte krigsskip returneres til Danmark-Norge. Samtidig skal den svenske kongen betale 150.000 daler for å få kontrollen på Älvsborg. Artikkel 12 omhandler tidspunktet for overleveringen av Jemtland til Norge. Dette skal skje den "...den siebenden Junii schirstkunftig..."²⁰ Dette er forøvrig samme dato som Älvsborg skal overleveres til Sverige. I artikkel 13 går det frem at den svenske kronen fra *fra gammel tid* har gjort krav på den geistlige jurisdiksjon over landskapet: "...das die geistliche jurisdiction uber Jempterlandt, die der Kon. W. und dem reich Schweden von alters her zugestanden, nach dieser zeit der Kon. W. zu Dennemarck und dem reich Norwegen übergeben..."²¹

Kravet om at Jemtland fra gammelt av var svensk ble ikke anerkjent, men det blir hørt Her igjen må vi tro at det er perioden på 1440- og 1450-tallet, da landskapet lå under Karl Knutssons styre, svenskene har argumentert med.²² Dette er på den ene side en seier for den svenske politikken overfor landskapet, men samtidig et nederlag for og den svenske ekspansjonspolitik på 1560- tallet. I artikkelen går det også frem at svenske undersåtter fortsatt uforstyrret skal få drive handel i landskapet: „... bestelte von der Kon. W. zu Schweden, derselben, amptleutte oder underthanen daran nicht sollen geirret noch gehindert werden.“²³

Fredsslutningen i Stettin innebar at Danmark oppgav alle krav på Sverige og på svenske områder. Samtidig oppgav svenskene sine krav på danske og norske områder, inkludert Jemtland.

6.4. Dansk-norske sentralmyndigheters tiltak overfor Jemtland 1571-1597

Det var lensherren over Trondheims len, Ludvig Munk og superintendent Hans Gaas som stod for overtakelsen av Jemtland etter at den svenske okkupasjonen tok slutt i 1571. Gaas skulle kreve ed av hver prest i landskapet.²⁴ Perioden som ledet frem mot 1597 ble preget av at landskapet ble utnyttet av lensherren Ludvig Munk og hans fogder. Det ble satt en endelig sluttstrek for Ludvig Munks aktiviteter overfor Jemtland under rettergangen mot ham i Trondheim i 1597. På den samme herredagen ser det også ut til at de første skrittene til avviklingen av den jemtske provinskommunen ble tatt.

²⁰ DNT II, s.247f.

²¹ DNT II, s.247f. Min kursiv.

²² NJÅSTAD 2003b.

²³ DNT II, s. 248.

²⁴ NRRI, s. 679. *Brev til Jemteland*.

6.4.1. Bakgrunn: administrative endringer i Norge på slutten av 1500-tallet

Her skal vi se på de administrative tiltakene myndighetene satte i verk overfor Norge i perioden etter Syvårskrigen. I litteraturen har det vært en diskusjon om det var Norges forhold til Syvårskrigen som gjorde at endringene kom.

Øystein Rian hevder at Syvårskrigen hadde ført til "...sterke spenninger ... på grunn av de byrder krigen og de ødeleggelse som krigen førte med seg."²⁵ Myndighetene svarte ved å gjøre to ting. For det første ble det avholdt herredager, og for det andre ved å gjøre endringer i det eksisterende styringsverket i landet. Den første herrdagen ble avholdt i 1568 i Oslo og Bergen. Frem mot århundreskiftet ble det avholdt herredager i 1578, 1580, 1585, 1591, 1597 og 1599. Det kom mange klager inn til herredagene, og Rian mener at de "...mer ble fora for folks oppgjør med øvrigheten enn det motsatte." I 1572 ble det norske stattholderembetet opprettet. Stattholderen skulle være til stede under lagting i Oslo, Bergen og Trondheim. Han skulle videre undersøke klager mot lensherrer og fogder, slik at verken konge eller allmue ble snytt. Den norske historikeren *Steinar Supphellen* mener at det på slutten av 1500-tallet "...gjekk i retning av bedre administrativ samling av landet." Han mener at Syvårskrigen nok hadde sin innvirkning på denne prosessen, men han advarer mot å trekke for mye ut av opprettelsen av stattholderembetet. Han mener at selv i bruken av tittelen stattholder "...ligg det en fare for å dra for omfattende slutningar om administrativ samling [av Noreg]."²⁶ Supphellen mener at stattholderen i den første perioden utførte arbeid som hadde forbindelse med de len han var i besittelse av. Bortsett fra dette, hadde han funksjoner innenfor rettspleien, men han kan vanskelig sies å fungert som et nytt "nasjonalt" forvaltningsnivå. Stattholderen har etter Supphellens mening ikke fungert som "...ekstra mektig og samlande for heile landet. Kongen har ikkje brukt han i særleg mange landsomfattande funksjonar, og nedanfrå synest han heller ikkje å ha vorte søkt i særleg stor grad."²⁷

I litteraturen er det blitt hevdet at den staten som var under oppbygging krevde mer av bøndene enn tidligere. Det ble utover 1500-tallet innført en del nye skatter, noe bøndene i økende grad ser ut til å ha akseptert. Dette kan ha sammenheng med at Norge var en del av det dansk-norske dobbeltmonarkiet hvor skattetrykket var generelt lavt. I perioden etter 1570 falt til og med skattene noe. I Norge ble det sjeldnere skrevet ut ekstraskatter enn i Danmark.²⁸ Ekstraskattene ble skrevet ut til spesielle anledninger, som for eksempel en

²⁵ ØYSTEIN RIAN. *Den nye begynnelsen 1520-1600*. Oslo 1995a, s. 87.

²⁶ STEINAR SUPPHELLEN: Opprettinga av ein norsk stathaldarinstitusjon i 1572 i NHU VII, s. 201.

²⁷ NHU VII, s. 213f.

²⁸ OLE GEORG MOSENG, ERIK OPSAHL, GUNNAR I. PETTERSEN OG ERLING SANDMO: *Norsk historie 1537-1814*. Oslo 2003, s. 126.

konges bryllup eller kroning. Øystein Rian viser til at den samlede skatteinntekten staten hadde av Norge i 1540 var på 40.000 riksdaler, mens den på slutten av 1500-tallet var på 70.000 riksdaler. Han mener at folketallet i Norge kan ha vokst med så mye som 50 prosent i løpet av 1500-tallet. Trolig var den samlede skattebyrden derfor mindre målt per hushold på slutten av dette århundret enn det den var før 1537. Rian viser imidlertid til at store deler av skatteinntektene gikk til underhold av hoffet og militære i Danmark. Før 1537 ble kirkeinntektene brukt i Norge. Rian mener at folket på mange måter kan ha følt at de fikk mindre igjen for sine ytelser til staten etter reformasjonen.²⁹

Magne Njåstad hevder i sin hovedoppgave at sentralmakten hadde store muligheter til å utøve makt, men det var mindre evne til å utøve den. Sentralmyndighetene hadde ikke nok kontroll til over lensherrer og fogder, slik at det oppstod et gap mellom den fra sentralt hold delegerte makten og muligheten til å se til lokalforvaltningen. Det ble derfor viktig for de sentrale myndighetene å ha kommunikasjon direkte med lokalsamfunnet. Njåstad mener at "...selv om mye av bondemotstanden var rettet mot staten, fungerte den i realiteten som en allianse med staten mot dens korrupte embedsmenn." Lokalsamfunnene argumenterte med at fogder og lensherrer hadde brutt med gammel lov; et ønske som ikke nødvendigvis stod i motsetning til sentralmaktens ønske om effektiv styring av lokalforvaltningen. Njåstad mener at bondemotstanden på 1500-tallet kan sees på "...som en knipetangsmanøver fra stat og lokalsamfunn mot et korrupt og ineffektivt lokalforvaltningssystem."³⁰

I 1579 bestemte kong Frederik II at lagrettemenn skulle dømme i saker som ble behandlet på bygdingene. Selv om bygdingene var bøndenes eget organ, hadde lagrettemennene vanskeligheter med å dømme i kompliserte saker. De kunne nemlig bli bøtelagt for feilaktig saksbehandling, dersom saken kom inn for høyere rett. I 1590 ble det bestemt at bygdinget skulle være fast førsteinstans på de norske bygdene. Da Christian IV ble hyllet i Oslo i 1591 ble det fra adelens side fremmet et ønske om at bygdelagrettemennene måtte få assistanse fra edsvorne skrivere. Dette ønsket ble tatt til følge. Rian mener at med disse reformene ble forholdet mellom folk og øvrighet formalisert. Folket fikk mulighet til å delta i og påvirke avgjørelser, samtidig som sentralmyndighetene fikk økt kontroll. Embetsmennesenes vilkårlighet kom i perioden i sentralmyndighetenes søkelys; samtidig som bøndene måtte finne seg i "...spilletts regler i den adelsstyrte fyrstetstaten."³¹

²⁹ RIAN 1995a, s. 81f.

³⁰ NJÅSTAD 1994, s. 158.

³¹ RIAN 1995a, s. 87.

I litteraturen har man i liten grad undersøkt hva statsmoderniseringen i denne perioden betydde for de norske grenseområdene. Det er derfor fruktbart å bruke ”nye” kildetyper, som for eksempel herredagsdombøker, til å studere dette.

6.5. Tiltak fra sentralmyndighetene i perioden 1571-1597

I dette underkapittelet skal vi se på hvordan norske sentral- og regionale myndigheter gikk fram overfor Jemtland i perioden 1571-1597. Her er vi interessert i finne ut om landskapet ble knyttet tettere til Trøndelag. Videre er vi interessert i å finne ut hvilke kanaler jemtene benyttet for å få gjennomslag for sine saker overfor disse myndighetene.

I denne perioden synes det bygdekommunale livet i Jemtland å ha fungert som før den svenske okkupasjonen. Vi vet at den jemtske lagmannen ble dratt inn i rettspleien allerede under okkupasjonen, og han har fortsatt sitt virke i perioden frem til 1594. Diplomenes epoke er over og vi kan følgelig ikke komme rettsvesenet nærmere inn på livet før vi møter jemtene på Herredagen i 1578.

På Herredagen i 1578 var lagmannen og ”...nogle flere aff Jemptelandtz indbyggere...” representert. De ba Herredagen først om å bli forskånet med halv skatt når kongen skulle skrive ut noen skatt eller landehjelp som ”...thj norske vdgaff...” Stattholderen Ludvig Munk svarte til dette at kongen allerede i 1575 hadde gitt jemtene halv skatt.³²

Vi har i kildene ingen spor etter noen straffeaksjon mot jemtene etter Syvårskrigen. Her kan vi trekke en parallell til perioden etter Kalmarkrigen (1611-13). Da ble det ført en forholdsvis aggressiv integreringsprosess mot jemtene. Jemtene som under denne svenske okkupasjonen hadde samarbeidet med okkupasjonsmakten ble straffet hardt. De ble fratatt sin odelsjord og jemtene måtte betale like mye i skatt som andre nordmenn. I tillegg ble de pålagt andre skatter.³³

Edvard Bull mener at den danske politikken overfor Jemtland i perioden rett etter Syvårskrigen er velvillig og forsiktig. Han setter skattenedsettelsen i sammenheng ”...med at regjeringen har hatt rede på, at der var ugler i mosen deroppe, idet den nemlig i årene før ingensomhelst interesse viser for landet.”³⁴

Steinar Imsen mener at Jemtland var deltagende i tre statsdannelsesprosjekt. Det første skjedde i hundreåret etter 1270; det gammelnorske eller norrøne. Det andre foregikk mellom 1570 og 1645. Det tredje var det som foregikk etter overleveringen fra Norge til Sverige i

³² NRR II, s. 148. *Til Ludvig Munk.*

³³ IMSSEN 2003B, s. 18.

³⁴ BULL 1927, s. 198.

perioden etter 1645.³⁵ Statsdanningsprosjektet som foregikk etter 1570, kan deles inn i to faser, før og etter Kalmarkrigen (1611-13).³⁶ Stettintraktaten slår klart fast at den kirkelige jurisdiksjon skal tilhøre den norske kongen.³⁷ Det var superintendenten over Trondheim stift som nå ble den øverste kirkelige leder av landskapet, samtidig som landskapet ble ”...inkorporert...” i Trondheim hovedlen.³⁸ Imsen mener at tendensen til stadig sterkere tilknytning til Trøndelag, som man kan se allerede på 1400-tallet, nå blir slutført. I 1570-årene fikk landskapet et nytt segl, som ifølge Bromé var utformet etter mønster av Trondheim domkapitels våpen og gir uttrykk ”...för den samhörighet i kyrkligt avseende mellan Jämtland och Trondheims stift, som blivit en följd av freden i Stettin 1570.”³⁹

Landskapet var fremdeles en provinskommune, ”...men den var på vikende front i forhold til lensherre og kongelig lensstyre. Provinsielt selvstyre var ikke forenlig med administrativ sentralisering.” I 1597 forsvinner den jemtske lagmannen og frem til 1630 hadde jemtene felles lagmann med trønderne. Landskapet var fortsatt et lagsogn, men det at lagmannen bare var i landskapet to ganger i året ”...innbar...en klar svekkelse av den jemtske lagtingskommunen.”⁴⁰

I de første seks-syv årene etter overleveringen ble landskapet forvaltet av Ludvig Munk som et regnskapslen. I 1576 ble landskapet et avgiftslen. Ludvig Munk måtte betale 600 dlr i avgift, samt skinn og inntekter av jorbygsel og sakøre. Bromé mener at han også hadde rett til en del av tienden. Munk ble i 1577 norsk stattholder. Han kom tilbake i 1589 som lensherre og ble i denne stillingen til 1596. Ludvig Munk var i 1577 blitt avløst som lensherre av Jakob Huitfeldt. Ifølge Bromé var Huitfeldt varmt interessert i landskapet og innbyggerne der. Huitfeldt døde i 1583, 36 år gammel, og ble etterfulgt av Christian Friis til Borreby, som av Bromé betegnes som ”...den utan gensägelse märkligaste landsherre, som under nyare tid residerat på Trondheims gård.” Friis var medlem av en av Danmarks fornemste adelsslekter og hadde mange års studier bak seg i Tyskland, Frankrike og i Italia. Han var lensherre over Trondhjems len frem til 1589.⁴¹

³⁵ IMSEN 2003B, s. 2.

³⁶ IBID, s. 15.

³⁷ DNT II nr. 13: §. 13.

³⁸ NRRI, s. 679.

³⁹ BROMÉ 1945, s. 171f.

⁴⁰ IMSEN 2003B, s. 17; IMSEN 1994, s. 138ff.

⁴¹ Christian Friis, 1556-1616. Innehadde stillinger som lensherre, kansler og riksråd. Ifølge Øystein Rian ryddet han opp i ”...det administrative rot som forgjengerne hadde etterlatt seg, særlig i kirken...” i Trøndelag etter reformasjonen. 1587-88 reiste han sammen med superintendenten og to kannikker rundt om i Trondheims len for å undersøke hvordan det stod til med de kirkelige forholdene. De konkluderte med at prestegjendene var for store, og at det sjelden ble holdt gudstjenester i annekskirkene; resultatet ble at det ble opprettet flere prestegjeld. Friis fikk senere oppgaven med å forhandle om den norske suvereniteten på Nordkalotten. Han var derigjennom

6.5.1. Skattepolitikk

Her skal vi se på skattleggingen av Jemtland etter Syvårskrigen. Espen Andresen hevder at det fra sentralmakten ble ført en forsiktig økonomisk politikk overfor Jemtland mellom 1570 og 1613.⁴² Vi skal i det følgende se på hvordan sentralmakten gikk frem overfor jemtene i så måte. Vi er her interessert i å finne ut hvorfor jemtene flere ganger i løpet av Frederik II's og begynnelsen av Christian IV's tid ble innvilget halv skatt. Kan vi ut ifra de opplysningene vi har om skatt, se om landskapet ble forsøkt integrert til Trøndelag og Norge?

I 1575 fikk jemtene, herjedølingene og "...de, som boe under Fjeldet..." innvilget halv skatt. Dette var fordi de hadde andre vilkår for jordbruk sammenlignet med bønder andre steder i Norge.⁴³ I 1577 ble Jacob Huitfeldt forlent med Trøndelag, Jemtland og Herjedalen. Fra Trøndelag skulle han årlig levere 3.000 "...gode uforfalskede gamle Daler..." til kongen. Fra Jemtland og Herjedalen skulle han levere 600 riksdaler. Dette er den samme summen som Ludvig Munk skulle levere kongen, som det går frem av forleningsbrevet hans av 1589.⁴⁴ Den delen av skatten som ble betalt i klovare skulle kongen "... alene forbeholdet have."⁴⁵ På Herredagen i Oslo i 1578 ba jemtene igjen om halv skatt. Mer spesifikt gikk jemtene henvendelse på at de skulle få halv skatt når kongen skrev ut ekstraskatter "...som thj norske vdgaff..." Stattholderen Ludvig Munk viste her til kongebrevet av 1575, hvor jemtene allerede hadde blitt innrømmet halv skatt. Jemtene viste videre til at den årlige skatten hadde blitt økt. Denne burde bli satt ned igjen og de viste til "...nogle fremfarne kongers gamle priuilegier..." Herredagen kjente ikke til disse privilegiebrevene, og de henviste derfor saken til kongens beslutning.⁴⁶

I 1583 ble det bestemt at ettersom det hadde vært dårlig årsvekst i Jemtland, skulle allmuen få lov til å kjøpe opp tiendekorn, og det lille av tiendekorn som allerede fantes i landet, skulle de få beholde til

...deres egne Huses Behov og Ophold og give for hver Tønde Korn 3 Orts Daler, til sa længe vi annerledes derom tilsigendes vorder, hvilke for^{de} Penge for samme deres Tiendekorn de skulle være forpligt aarligen til gode Rede og rette Tide at fornøie vor Lensmand paa vor Gaard udi Throndhjem eller hans Fuldmægtige, som nu er eller herefter kommandes vorder, at skulle for^{de} vore Lensmænd lade have Indseende med, at samme Tiendekorn deles ligelig dennem imellem efter hver sin Leiighed, saa ikke den Formuendes tager sig det til Nytte, de Fattige til mer Trængsel end Gode, men at denne vor Benaadning

medlem av en kommisjon som skulle undersøke den norske kronens rettigheter. I 1596 ble han kongens kansler, og var i kraft av denne stillingen medlem av rettertinget som i 1567 undersøkte om Ludvig Munks opptreden i Trøndelag. NBL: FRIIS, Christian. Bind 3, s. 200.

⁴² ANDRESEN 2000, s. 41.

⁴³ NRR II, s. 148. *Til Ludvig Munk.*

⁴⁴ NRR III, s. 52. *Ludvig Munk til Nørlund fik Forleningsbrev paa Jæmteland og Herjedalen...*

⁴⁵ NRR II, s. 236. *Jacob Hvitfeldt fik Forleningsbrev paa Throndhjem...*; NRR III, S. 52.

⁴⁶ NHD I, s. 30f.

maa komme den Fattige med den Rige, den Ene saavel som den Anden, efter hver sin Vilkaar, Gavn og Bedste.⁴⁷

Det var ikke skatteinntektene som var den viktigste inntekten for kongen. Det ser ut som om det var viktigere for kongen å få hånd om klovarene. På mange måter kan man si at den danske kongen overtar mye av den samme politikken som ble ført av svenskene under okkupasjonen; skattene var ikke årsakene til at man holdt fast ved å ha Jemtland under den danske kronen. Det som ser ut til å ha viktigere var den kommersielle veridien som lå i fra mår-, ekorn- og røyskattskinn. Kong Christian IV stadfestet landskapets friheter og privilegier under sin kroning i september 1596, men han forbeholdt seg retten til å forandre på dem "...af tilfaldne Leilighed kunne vide og kjende for^{me} vore Undersaatter i Jæmteland at være gavnligt og lideligt."⁴⁸

Skattepolitikken som ble ført fra sentralmakten kom som en form for anerkjennelse av jemtenes faktiske situasjon. Jemtene hadde mindre å rutte med enn det man hadde i for eksempel Trøndelag. Samtidig kan politikken sies å være en fortsatt anerkjennelse av at Jemtland fremdeles var et skattland, og at jemtene dermed hadde et spesielt forhold til den norske kronen.

6.5.2. Kirkepolitikk

Det var altså superintendent Hans Gaas som overtok den kirkelige verdigheten i slutten av juni 1571. Han skulle kreve ed av hver prest i landskapet. Prestene skulle fra nå av rette seg etter den danske kirkeordinans.⁴⁹

Kong Frederik befalte i et brev av 7. juni 1578 at det skulle anlegges en skole på Vesterhus. Kongen minner først i brevet om at Jemtland kom under Trondheims superintendent ved det "Stettinske Fredsforedrag." Kongen forteller videre at han vet at det ikke finnes noen skoler i landskapet. Han vil derfor at det skal bygges på Vesterhus, som tidligere hadde vært kapell. Skolen skal ha jord fra Vesterhus, Sødergård i Brunflo og Stugun og Bispgården i Ragunda til inntekt. Superintendenten i Trondheim skal ha

"...et grangiveligt, flittigt Opseende med, at samme Skole holdes ved Magt og forsørges med flittige Personer, som deres Embede fulgjøre ville, saa at Ungdommen sammesteds lærer der at læse og skrive og deres Fundamenta, før de kommer inn paa andre Steder, saafremt de ikke derfor ville stande til Rette."⁵⁰

Edvard Bull mener at skolen ikke ble opprettet av nasjonalpolitiske årsaker, men av religiøse årsaker. Han mener at ingenting tyder på at det fra sentralt hold ble fulgt noen bevisst politikk

⁴⁷ NRR II, s. 510. *Bønderne udi Jæmteland finge K. Maj.s Brev at mue give...*

⁴⁸ NRR III, s. 434. *K. Maj.s Stadfestelse paa Jæmtelands Privilegier udi Norge.*

⁴⁹ TRYGVE LYSAKER: *Trondhjems stift og Nidaros bispedømme 1537-1953. I Reformasjon og enevelde 1537-1804.* Trondheim 1987, s.75.

⁵⁰ NRR II, s. 289f. *Bispen udi Throndhjem skal strax anrette en Skole paa Vesterhuus udi Jæmteland og hvis Jorder der er tillagt.*

for å gjøre jemtene mer norske.⁵¹ Bromé mener at det var liten interesse for skolen både blant prestene og blant den verdslige øvrigheten i landskapet. Ifølge ham var det lensherren Jacob Huitfeldt som personlig fattet interesse for at det skulle etableres en skole i landskapet.⁵² Lagmann Nils Bodelsson fikk i 1582 brev på gården, altså fire år etter at denne gården ble gitt til skolen på Vesterhus.⁵³ Bonden på Södergård, Karl Rikardsson, klaget imidlertid på at lagmannen hadde fått gården og argumenterte med at skolen ville miste sine inntekter. Lensherren Jacob Huitfeldt fikk i 1583 beskjed fra kong Frederik om å be Nils Bodelsson om å gi i fra seg gården.⁵⁴ Espen Andresen mener at kongen forsvarte skolen imot lagmannens interesse. Lagmannen følte sine interesser satt på spill da skolen ble opprettet i 1578. Andresen mener at denne konflikten kunne være en trussel mot lagmannens oppfattelse av seg selv som landskapets tillitsmann. Han mener videre at grunnen til at skolen forsvant noen år før 1613 kan ha sammenheng med forbudet mot andre enn danske prester: Man kan altså se opprettelsen av skolen og forbudet mot andre enn danske prester i sammenheng. De representerte to forskjellige strategier for danifisering av det jemtske presteskapet.⁵⁵

På Herredagen i Trondheim 1578 var prestene herr Jørgen Eriksson, prest i Revsund og Laurits Monsson, kapellan møtt frem på vegne av geistligheten i Jemtland. De klaget over at de hadde mistet den visse inntekt og rettighet til jordeparter og fiskevann som de og tidligere prester i landskapet hadde hatt ”...vnder the Suenskis regement...” De ba nå om å få tilbake disse inntektene. Her ble det bestemt følgende:

...att huisz thenom vdj bispennis thidt hafffuer fuld och the tha haffue haffd vdj heffd och besidelsze, bør thenom end nu och her ephther angerløsz att nyde ephther ordinantzens lydelsze, end till hogst bemelte kong. matt.s thett anderledis forendrer, bedendis ther for och ephther hogst bemelt kong. matt.s befaling och fuldmact hoesz ether alle och huer, serdelis kong. matt.s befalings mend och vndersotte vdj for^{ne} Jemteland, begiere, attj her emod jngenn forhindring gjøre for^{ne} prestemend paa for^{ne} thieris rente och rettighedt, som thenom saa ledis vdj bispennis thidt fuld hafffuer, menn thenom thett lade vbehindrett følge, end till kong. ma:tt.s ther om anderledis tilsigendis worder.⁵⁶

I 1589 ble det foretatt en registrering av kirkene i Jemtland. Denne registreringen inngikk i *Trondhjems reformats*.⁵⁷ Ifølge Bromé var det Christian Friis som personlig tok initiativet til denne gjennomgangen.⁵⁸ I Reformatsen er det beskrevet hvor mange kirker det er i hvert sogn, når det skal avholdes gudstjenester i de forskjellige kirkene, hvor mange som bor i hvert sogn, prestenes lønn og hvor mye prestene skal betale i skatt.

⁵¹ BULL 1927, s. 201.

⁵² BROMÉ 1945, s. 158ff.

⁵³ NRRII, s. 480. *Nils Bodelssøn, Lagmand udi Jemteland, fik K. Maj.s...*

⁵⁴ NRRII, s. 512. *Jakop Hvitfeldt fik Brev Vesterhuus Skole udi Jemteland anrørendes.*

⁵⁵ ANDRESEN 2000, s. 33.

⁵⁶ NHD I, s. 192. *Presterne vdi Jemteland feck et obnee breff, at huisz thenom haffur fuld vdi bispers thidt, mue the nu och nyde, lydendis ut sequitur.*

⁵⁷ *Trondhjems reformats 1589* ved Anne-Marit Hamre. Oslo 1983. (=TR).

⁵⁸ BROMÉ 1945, s. 161.

Prestene i Jemtland var fremdeles svenske. Den norske sentralmyndigheten hadde ikke apparat til å fjerne dem, og sette inn norske prester i deres sted. Reformatsen var et tydelig tegn på at sentralmyndighetene ville ha oversikt over presteskapet. Dette gjaldt ikke bare Jemtland, men for hele Trondhjems stift. Forholdet mellom prestene og allmuen hadde ganske sikkert ikke bytt på større problemer. En annen ting, var jo at jemtene var vant med å ha svenske prester. Lysaker hevder imidlertid at Christian Friis så de svenske prestene som "...en politisk fare." Friis ville at når de svenske prestene døde, måtte bare dansker bli satt i deres sted. Kongen var på linje med Friis, men mente allikevel at et slik påbud kunne skape uro i landskapet. Ifølge Lysaker ble påbudet innpakket og kamouflert, slik at jemtene ikke skulle gjøre motstand. Fra og med 1585 heter det fra sentralmyndighetens side at alle prester i landskapet skulle være norske eller danske. Det blir nå bestemt at når prestene dør, skal biskopen i Trondheim plukke ut en lærd og skikket mann, en av kongens undersåtter, til prest i Jemtland.⁵⁹ Svenske prester skulle altså for fremtiden utelukkes fra kall i Jemtland, men ved naturlig avgang. Lysaker mente at kongen slik "...sikret seg mot svensk infiltrasjon."⁶⁰ Jemter ble ikke utelukket fra å bli prester, noe som viser at kongens tiltak var "...preget av sindighet og moderasjon."⁶¹ Espen Andresen peker på at dansk-norske myndigheter gikk forsiktig frem med skattleggingen av landskapet før 1613. Jemtene fikk skattelette og de slapp å utføre like mye pliktarbeid som andre "nordmenn" måtte gjøre. Jemtene slapp også unna militære byrder.⁶²

Edvard Bull mener at fornorskningen eller danifiseringen av presteskapet i landskapet ikke blir innledet før i 1585. Dette var heller ikke en konsekvent politikk, for da Kalmarkrigen bryter ut, var alle prestene i landskapet bortsett fra to dansker eller nordmenn.⁶³ Bull hevder ganske ukritisk at den dansk-norske politikken overfor jemtene mellom Syvårskrigen og Kalmarkrigen "...ikke hadde synderlig hell med sig."⁶⁴ Janrik Bromé mener at perioden mellom overleveringen fra Sverige til Norge i 1571 og frem til 1611 var preget av gjennomgripende endringer på det kirkelige plan. Han mener at i Herjedalen ble forbindelsen med Trøndelag gjenopptatt ganske raskt. I Jemtland, som tidligere kirkelig hadde ligget under Uppsala, betydde overgangen en gjennomgripende endring.

Man kan se kirkepolitikken overfor Jemtland i sammenheng med at det ikke var klart hvordan kirken i Norge skulle styres. Det var ingen egen norsk kirkeordinans før i 1607.

⁵⁹ NRR II, s. 637f.

⁶⁰ LYSAKER 1987, s. 83f.

⁶¹ IMSEN 2003B, s. 17.

⁶² ANDRESEN 2000, s. 33ff.; IMSEN 2003b, s. 18.

⁶³ BULL 1927, s. 203.

⁶⁴ IBID, s. 205.

Ludvig Munk eller de andre lensherrene i Trondhjems len står vel heller ikke frem i norsk historie som større reformatorer. Hvis man skulle ha fjernet de svenske prestene, kunne det dessuten ha ført til motstand blant jemtene.

6.5.3. Klager på lensherre og fogd

Ludvig Munk kom tilbake som lensherre over Jemtland i 1589. Ifølge Bromé tok det ikke lang tid før jemtene begynte å klage på ham. Han mener at Munk kunne drive på med sitt spill fordi i Christian IV's formynderregjering satt "...standsbröder och vänner." Det ble klaget mot Munk både i 1592 og i 1596. Klagene mot ham ble opplest under kroningen av Christian IV i 1596. Disse klagene "...gjaldt tredjeårstaken, tillegg i leidangen, avgifter i nye varer, overvekt for avgiftsvarer, overdrevne bøter og krav om forkjøpsrett til slaktefe." De førte til at han mistet lenene sine og at han ble stevnet for en herredag i 1597.

Møtene varte i tre uker og det ble avdekket utstrakt og systematisk embetsmisbruk fra fogdene i Namdalen, Gauldalen og Jemtland. Blant annet gjaldt det

Juks med vekten på kongsgården hvor landskyldsvarer ble veid, utstrakt bruk av pliktarbeid og pliktleveranser av varer ved kongsgården i Trondheim, underslag av kronens inntekter, (...), fysisk mishandling av enkelte byborgere, ulovlig handelsvirksomhet og irregulære hekseprosesser.⁶⁵

Hovedpersonen var selv ikke til stede under møtene. I stedet sendte han presten Søren Mattson, som la fram Ludvig Munks forsvarsskrift. Her argumenterte Munk for sin fremgang med at han ikke kjente norske forhold.⁶⁶ Herredagens medlemmer godtok ikke denne argumentasjonen. Han ble funnet skyldig, men det ble opp til kongen å idømme ham straff.⁶⁷ Ludvig Munk ble allerede i 1596 fratatt sine len.

Jemtene framla en rekke klagemål for herredagen, blant annet mot fogden Søren Sørenssen. Dommen mellom "...Jemptelandz fuldmechtige..." på den ene siden og fogden Søren Sørenssen på den andre tok først opp det forhold at lagmannen Henrik Jørgenssen ikke hadde "...bekommit rett offuer Søffren Søffrensen..." Til dette svarte lagmannen at han hadde dømt mellom jemtene og fogden i alle saker han hadde myndighet til å dømme i. At jemtene ikke hadde fått bekjent dommen, var ikke hans skyld mente han, men jemtene egen. Jemtene ba så om at Peder Skriver og Erik Pedersen "...motte schriffue for landett..." Disse, hevdet jemtene, forstod gammelt norsk språk. Her grep lensherren Jacob Trolle⁶⁸ inn og bestemte at det skulle innsettes "...gott erligt folk, som schulle schriffue denom deris

⁶⁵ NBL: MUNK, Ludvig, s. 397f.

⁶⁶ NHD IV: *Ludvig Munks forsvarsskrift* s. 179-206.

⁶⁷ NBL: MUNK, Ludvig, s. 397f.

⁶⁸ Jacob Trolle døde i 1601. Tjente i 1581-92 som sekretær i kanselliet og senere som sekretær hos enkedronning Dorothea. Ble i 1592 lensherre på Frederiksborg. I 1596 ble han lensherre over Trondheim, et len han hadde frem til sin død. DBL: TROLLE, JACOB, XVII bind, s. 542f.

tuister...” At lensherren grep inn så klart og tydelig, tyder på at han hadde ganske vide fullmakter fra kongen. Det kan være mistanker om jemtene lojalitet som førte til denne beslutningen. Innsettelsen av disse sorenskriverne kan tolkes som et tegn på en form for rettslig integrasjon imot Trondheim.

Herredagen merket seg også at sorenskriveren Peder Skriver hadde vært både i København og i Fredrikstad med supplikker påført landskapsseglet. Supplikken jemtene nå framla var den tredje i rekken og at det ikke var samsvar mellom klagene. Peder Skriver fikk nå ordre om at landskapsseglet kommer tilbake

...vdj de dannemendz foruaring, thed bør att giemmis vnder, thil med haffue wij raad dennom, att skulle vere kong. may.tz hørige lydige tro vndersotte, och jcke vden billiige orsager sette dennom op emod hans may.tz lenszmand och fougitter, eller sig aff nogen lett ferdige folk lader forføre, som nogerledis sched er.⁶⁹

Dommen er kan sees på som et slags dødsstøt til den jemtske provinskommunen. Det er helt klart at nå vil den dansk-norske sentralmakten ha kontroll over Jemtland. Vi ser at lensherren setter inn sine egne folk som skrivere og at samme lensherre skal sette inn en lagmann i landskapet.

Fogden Søren Sørenssen hadde i 1596 tatt åtte mark for hver tønne tiendekorn. Disse pengene hadde han brukt til innkjøp av jerndører for Ludvig Munks regning. Da han på herredagen ble spurt om hvorfor han hadde satt en så høy pris på tønnene, svarte han at det var Ludvig Munk som muntlig hadde gitt ham beskjed om dette. Videre klaget jemtene over at lagmann Henrik Jørgensen ikke hadde gitt jemtene dommer over Søren Sørenssen. Jemtene fikk nå disse dommene. I 1596 var Henrik Jørgensen Staur virksom i Jemtland. Han skulle da dømme om Søren Sørenssen hadde handlet utilbørlig overfor jemtene.⁷⁰ Når det gjalt den høye gjengjerdjen jemtene måtte yte, ble det besluttet at fogden ikke kunne overnatte mer enn to døgn i hvert tinglag, mot tre netter tidligere. Søren hadde også avkrevd penger av folk uten dom. Søren mente at dette bare hadde skjedd noen få ganger. I alle fall tilbød han nå å betale tilbake disse pengene. De klaget videre over at de var nødt til å gi fogden gaver, men denne ”...ringe ting...ett reffschind eller nogid...” hadde jemtene frivillig gitt ham. Han var villig til å gi tilbake dette. Videre ba jemtene om å få se fogdens regnskapsbøker. Det kunne de ikke, fordi det var Munk som oppbevarte disse.

Nå ba jemtene om å få holde ting ”...paa deris egne hondt, och att norsk loug thet formaar vdi landzleye bolken...” Denne klagen ble avslått. Jemtene fikk ikke holde ting uten at det var svorne lagmenn og lagrettemenn til stede. Passusen i loven eksisterte for øvrig ikke,

⁶⁹ NHD IV nr. 29. *Kong. May.tz bønder och menig almue vdi Jemtelandt finge retterbøter, saa liudendis vt sequitur.*

⁷⁰ NRRIII, s. 436. *Til Hans Offessøn [Rød], Søfren Søfrenssøn anrør.*

sier dommen. Hvis de likevel skulle holde ting slik de hadde brukt å gjøre, skulle de ble straffet.

Videre ba jemtene om at avgiften vegafe skulle avskaffes. Denne avgiften ble pålagt dem "...for manslet...", altså drap. Jemtene hevdet at det bare var fogden som hadde nytt godt av den. Det ble nå besluttet at denne avgiften skulle bort.⁷¹ Den fjortende klagen gikk på att de ikke hadde mer tiende-rug i landet. Jemtene skulle ikke yte mer enn fire til seks tønner rug, inntil kongen gjorde forandringer på denne bestemmelsen. Den femtende klagen gikk på at fogden og hans anhengere hadde tatt ti riksdaler og tolv bukkeskinn av en fattig kvinne, "...for hendis mand druknid...vdj drukenschaff..." Både pengene og skinnene skulle kvinnen få tilbake. For det sekstende, beklaget jemtene at en av deres lensmenn, Jens Jenssen, hadde hatt forakt for kongebrev. Dette avviste lensmannen og sa at han hadde satt brevene i jorden i forvaring.

Det syttende klagepunktet er kanskje det mest sentrale for vår fremstilling. Jemtene kunne fortelle at det ikke fantes noen lagmann i landet. Det ble derfor befalt Jacob Trolle at han skulle finne en som "...kandt vere bequemmelig, som kand dømme rettsindeligen der vdj ramme kong. May.tz och landzens beste."⁷²

Egeland antyder i sin hovedoppgave at lagmannsstillingen i Jemtland ble nedlagt fordi sentralmyndighetene skulle sentralisere rettspleien til Trondheim.⁷³ Vi står imidlertid overfor et forklaringsproblem her: hvorfor var lagmannsembetet ledig i 1597? Kan det ha sammenheng med fogdens framferd? I et brev til allmuen i Jemtland fra 1596 blir lagmannen i Trondheim, Henrik Jørgensson Staur, bedt om å dømme i klagemålene mellom jemtene og Søren Sørenssen sammen med lagmannen i Jemtland.⁷⁴ Søren Sørensen forklarer stadig under herredagen i 1597 at han mottok sine ordre fra Ludvig Munk. Når han blir bedt om å forklare hvorfor han hadde tatt sakefallspenger før dom er falt, kommer det frem at han hadde satt "...fattigt folk med sig vdj domb, och ike de selff maa raade for dommen..." Han ble også anklaget for ikke å ha satt andre i dom enn lagrettemenn. Den siste lagmann i Jemtland ble utnevnt i 1594 og avla ed for Ludvig Munk.⁷⁵ Jemtene klager i 1597 at "...ther er jngen

⁷¹ I innledningen til Jämtlandska räkenskaper blir vegafe definert som en bot for forsømt veibygging eller underhold av veier. Den var også en avgift for veibygging eller veiunderhold, hevdes det. JRI, s. XI.

⁷² NHD IV nr. 29.

⁷³ EGELAND 2003, s. 84.

⁷⁴ NRR III, s. 434f. *K.Maj aabne Brev til Undersaatterne udi Throndhjems Len og Jæmteland, Ludvig Munk anrør.*

⁷⁵ NRR III, s. 358. *Peder Thommissøn fik K. Maj.s aabne Brev at skulle være...*

forstandig laugmand ther i landit...” Denne opplysningen må settes i sammenheng med kongebrevet som sendes ut i 1597, hvor det heter at lagmannen hadde sagt opp sin stilling.⁷⁶

Det er påfallende at lagmannsstolen i Jemtland er ledig i 1597 og at det nettopp dette året blir avholdt en Herredag som i mangt og meget behandler Ludvig Munk og hans nettverks fremgang mot bøndene i Trondhjems len. Muligens kan den siste lagmannen i Jemtland ha vært del av dette nettverket rundt lensherren, og stilt seg til Ludvig Munks og Søren Sørenssens disposisjon. Jemtene hadde jo som Egeland viser i sin hovedoppgave, tillitt til lagmannen. Nå hadde han gått utover jemtene vilje og stilt seg på fiendens side. Dette falt ikke i god smak hos jemtene. Det er også mulig at lagmannen sa ifra seg stillingen fordi han ikke ville være en brikke i Ludvig Munks spill i Jemtland. For lagmannen kan lojaliteten til kongen ha spilt en viktig rolle.

En parallell kan her trekkes tilbake til 1530 da lagmann Olav Hemmingsson ble gjenstand for en klage til kongen over at han hadde krevd inn for mye i lagmannskatt.⁷⁷ Egeland mener at denne konflikten ikke ødela jemtene tillitsforhold til lagmannen.⁷⁸ Lagmannen kan ha fratrudd sin stilling da konfliktene mellom jemtene og Ludvig Munk og Søren Sørensen toppet seg. Han har muligens innsett at han ikke hadde noen mulighet til å stille opp for allmuen når lensherre og fogd i samspill hadde prøvd å utnytte landskapet både gjennom økte skatter og pliktarbeid. Fogden var en lavtlønnet embetsmann som hadde stor makt i lokalsamfunnet. Gjennom sin rolle som skatteoppkrever og bøteinnekrever hadde han betydelige muligheter til å misbruke sitt embete. Lensherren var ofte stilltiende overfor slikt misbruk.⁷⁹ Han hadde et relativt stort spillerom før sentrale myndigheter grep inn og satte stopper for hans embedsførsel. Etter hvert som staten forsøkte å ta inn stadig større deler av inntektene fra lenene, mistet lensherren inntekter. Han forsøkte dermed å kreve inn de tapte inntektene ved å gå ulovlig tilverks.⁸⁰ I Trøndelag ble motstanden i siste halvdel av 1500-tallet i hovedsak utløst av øvrighetspersoners krav om økonomiske ytelser. Her var det økning av og innføring av nye skatter som utløste motstand. Trønderne protesterte også mot nye reguleringer av gamle og nye næringer. Trønderne klaget også noen ganger på den nye ordningen for innkreving av tiende. Njåstad mener at motstanden toppe seg i Trøndelag under Ludvig Munks to perioder som lensherre.⁸¹

⁷⁶ NRR III, s. 524.

⁷⁷ DN XIV nr. 680.

⁷⁸ EGELAND 2003, s. 105.

⁷⁹ NJÅSTAD 1994, s. 51.

⁸⁰ IBID, s.53.

⁸¹ IBID, s. 72ff.

Det er klare likheter mellom forholdene i Trøndelag og Jemtland i denne perioden. I sakene fra Jemtland er det også en fogd som har gått utover sine fullmakter og krevd for mye av allmuen. Allmuen var raske med å svare når de merker dette.

6.6. Oppsummering

Vi skal ikke oppvurdere Jemtlands rolle i fredsforhandlingene. Dersom den svenske kongen i en valgsituasjon måtte stå overfor kravet om å gi ifra seg viktigere områder til den danske kongen, kunne Jemtland være en forhandlingsbrikke. Den svenske kongen kunne i forhandlinger bytte Jemtland mot et annet landområde som for ham var mer verdt. Det var derfor viktig for de svenske forhandlerne å holde fast på Jemtland hvis de danske forhandlerne tilbød noe bedre til gjengjeld.

Når det gjelder perioden 1571-1597 ser vi i Jemtland, på samme måte som i Trøndelag, at fogden og lensherren har tatt seg til rette når det gjelder oppkreving av skatter, pliktarbeid og så videre. Det ser ut som om det er det samme "kaliberet" fogder som har regjert i Jemtland, som i Trøndelag. De har gått utover sine fullmakter, noe som har utløst reaksjoner fra jemtene side. Jemtene viste til gamle kongebrev, hvor landskapets rettigheter ble stadfestet.

I denne perioden var det ikke skattene kongemakten skulle tjene penger på i Jemtland. I stedet ser vi at kongen vil eneretten til alle de klovarene fogden og lensherren kjøpte opp. Hvor langt tilbake i tid denne økonomiske politikken har strukket seg, vites ikke. Den kommer tydelig frem, slik vi har sett i kapittel 4, under den svenske okkupasjonen. Vi ser at kongen imøtekommer jemtene bønn om lavere skatter når det var dårlig årsvekst i landskapet. Det har antakelig ikke betydd mye for kongen om han mistet skatteinntektene av Jemtland, så lenge han kunne tjene penger på salg av klovare.

Skolen som ble opprettet på Frösön ser ikke ut til å hatt stor oppslutning i landskapet. Prestene i landskapet var i perioden fremdeles svenske. Dette kan tolkes som et tegn på at den norske staten ikke hadde noen mulighet til å gjøre disse prestene norsk-vennlige eller å drive dem ut av landskapet. Viktigere var det å opprettholde geistlig betjening.

Herredagen 1597 ser ut til å ha vært bestemmende for den jemtske provinskommunens videre skjebne. Her ble det fattet en rekke beslutninger som gjorde slutt på den. Vi ser at jemtene bønn om å få noen av deres egne som sorenskrivere, ble avslått. Lensherren satte inn sine egne folk til dette formålet. Videre klaget jemtene over at de ikke hadde noen forstandig lagmann i landskapet. Han hadde trolig fratredt sin stilling da han ikke kunne fungere som allmuens tillitsmann lenger. Også her satte lensherren inn sine egne folk. Fogden

Søren Sørenssen ble værende i sin stilling, noe som ikke kan ha vært særlig populært blant jemtene. Det eneste som ble igjen av provinskommunen var landskapsseglet. Herredagen befalte at tre av landskapets beste menn skulle oppbevare det. Denne bestemmelsen har trolig sammenheng med at man ikke ønsket gjentakelse av usømmelig fogdefremferd.

I perioden etter 1571 og frem til 1597 kan vi ikke si at det ble ført en særlig aktiv integrasjonspolitik overfor Jemtland. Derimot har norske kongen videreført en praksis fra middelalderen med å bekrefte landskapets privilegier og friheter. Denne politikken kan likevel ikke karakteriseres som ettergivende eller tilpasset jemtenes luner. Viktigere er det at herredagen i 1597 innvarsler en politikk som siktet mot å knytte Jemtland nærmere til Trondheim på det rettslige området. Det var lensherren selv som tok initiativet til disse reformene. Det var trolig den eneste måten effektiviseringen av landskapet kunne gjennomføres. Kongen og hans menn i København klarte ikke en gang å adressere brevet til Jemtland riktig.

7. Konklusjon

I perioden før Syvårskrigen kan man ikke konstatere noen målbevisst integreringspolitikk overfor Jemtland fra dansk-norske sentralmyndigheter. Øvrighetsnærværet ser ikke ut til å ha økt etter Kalmarunionens oppløsning og den følgende kampen om territoriet mellom de to etterfølgerstatene Danmark-Norge. Det var tilstrekkelig for den dansk-norske kongen å ha kontroll med skattene fra området, samt å markere sin suverenitet. Man synes heller ikke å ha oppfattet noen militær trussel landskapet før Syvårskrigen.

Kong Gustav Vasa markerte seg noen ganger som kirkeherre i landskapet. Dette kom til uttrykk i Trond Olavsson-episoden i 1540-årene. Men Gustav hadde aldri til hensikt å legge under seg Jemtland etter hendelsene på 1520- og 1530-tallet. Han var mer opptatt av å sikre seg de inntektene han hadde krav på av jemtene. Jemtland var nok likevel ikke uproblematisk for de dansk-norske og svenske kongene i perioden. Det ser imidlertid at den svenske kongen var raskere med å reagere når noen av hans representanter ble forulempet, enn vice versa. På det lokale plan, forteller imidlertid kildene alt for lite om hvordan forholdet i Jemtland var mellom dansk-norske fogder og de svenske prestene i perioden 1540-1563.

I hvor stor grad man kan si at den svenske politikken overfor Jemtland etter 1563 var en gjentakelse av politikken fra tidligere på 1500-tallet, er usikkert. Men Jemtland var ikke et mål i seg selv for kong Erik. Det var Trøndelag, og så Norge, som var det endelige mål. Gjennom erobringen av dette området kunne han få en havn hvor svenske varer kunne bli sendt ut og andre varer importert. Denne politikken lyktes ikke, men den blir gjenopptatt i de krigene som kommer etter 1570, og den realiseres langt på vei under Karl Gustav-krigene i 1650-årene, da Trøndelag for en periode (1658-60) faktisk gikk over fra norsk suverenitet til svensk.

Svenskenes mål med okkupasjonen i årene 1564-71 var at Jemtland skulle bli svensk. Dette kommer klart til uttrykk gjennom eden okkupanten avkrevde jemtene, skattleggingen, militariseringen og at landskapet ble innlemmet i et større nordsvensk lagdømme. Vi har ikke kunnet konstatere at den svenske okkupanten drev med det enkelte historikere vil kalle ”utsuging” av landskapet, eller at krigens lov rådde. Man kan derfor ikke si at den svenske okkupasjonen representerer noe brudd med hensyn til jemtens forpliktelser overfor staten. Den svenske politikken overfor Jemtland innebar for det første at landskapet ble lagt under det svenske forvaltningsapparatet.

Det vi kan konstatere med den svenske forvaltningen, var at den var mer avansert enn det den dansk-norske. Den svenske fogden var mer en lensherre enn fogd. Han hadde en stor

stab til disposisjon. Videre hadde han kontroll med de andre embetsmennene og stod direkte ansvarlig overfor kong Erik, senere Johan III. Han kunne også støtte seg på et nettverk av jemtske lensmenn – en i hvert tinglag - som antakelig ivaretok en slags politivirksomhet og andre funksjonærroller på lokalplanet. Utbyggingen av dette lensmannsapparatet kan sees i sammenheng med et ønske om å ha lokalekspertise i forvaltningen av landskapet. Dette kan igjen sees i sammenheng med svenskernes behov for legitimitet for sitt styre. Å ha lokalekspertise må også ha vært grunnen til at den jemtske lagmannen kommer inn igjen i løpet av okkupasjonsårene. Han kunne også fungere som bindeleddet mellom jemtene og svenskene. Gjennom å ha lokalkjente med seg i forvaltningen kunne gammel sedvane bli fulgt. Dette var ikke i strid med svenskernes mål om å legge Jemtland under Sverige. Man kan heller se det som første steg i en integrasjonsprosess, som ble avbrutt med fredstraktaten i Roskilde i 1568 og med den ratifiserte Stettin-traktaten av 13. desember 1570. Det ble innsatt svenske embetsmenn som har hatt en stor grad av orden i sitt arbeide. De arbeidet etter klare regler, fastsatt av den svenske sentralmakten. Det ser ut til å vært en effektiv og godt utbygd forvaltning vi møter under okkupasjonen. Fogden, eller kanskje man skal si lensherren, har hatt grundig kontroll med sine under- og sideordnede.

For det andre kjennetegnes den svenske okkupasjonen av at Jemtland nå ble militarisert. Det var første gang i Jemtlands historie at en slik militarisering fant sted, men det skulle ikke bli den siste. Jemtene måtte støtte opp om den svenske krigsmakten på flere måter. De måtte for det første finne seg i å ha svenske soldater stående i landskapet. Vi vet imidlertid ingenting om hvor mange tropper det til en hver tid stod i landskapet. Jemtene måtte forsyne soldatene med foring og varer som krigsmakten ellers hadde behov for. Videre måtte jemtene stille opp og yte militærtjeneste for svenskene. Militærtjenesten ble utført både som vaktjeneste i Jemtland og ved andre frontavsnitt. De nye pliktene ser ikke ut til å provosert stor motstand hos jemtene, selv om vi finner individuelle tilfeller av forsømt vaktjeneste og folk som har rømt til Norge.

Det kan ellers ikke sies at jemtene i stor grad motarbeidet eller gjorde allment opprør mot svenskene. De som flyktet til Norge i 1566, kom fra forholdsvis gode gårder, og kan muligens sies å ha tilhørt en slags elite i landskapet. Årsaken til flukten var at de ikke ville gjøre militærtjeneste for svenskene. Disse mennene kan ha følt sterkere lojalitet til den norske kongen. Men svenskene fikk likevel satt opp en fennikke med jemter, men vi vet ikke om, og eventuelt hvor den ble sendt til fronten. Vi har imidlertid en del positive vitnesbyrd om at enkelte jemter hadde forsømt vaktjenesten. Det ser derfor ut til at jemtene, dersom de ble pålagt krigstjeneste enten ble sendt til Stockholm eller gjorde vaktjeneste i Jemtland.

Fredstraktatene gjorde slutt på den uklare situasjonen i Jemtlands statsmessige tilhørighet. Vi skal imidlertid være forsiktige med å overdrive Jemtlands rolle under fredsforhandlingene. De fleste dansk-norske forhandlerne visste sikkert knapt hvor Jemtland var. Jemtland var en forhandlingsbrikke, som ble flyttet frem og tilbake under forhandlingene. Landskapet ble tilfeldig dansk-norsk, men det kunne også ha blitt svensk. Stettin-traktaten var en ytterligere bekreftelse på at Brømsebroforbundet var dødt. Selv om det var to suverene stater som inngikk dette forbundet; var det på langt nær klart hvordan disse statene skulle se ut territorielt. Syvårskrigen tør være et eksempel på at man både fra svensk og dansk-norsk side ønsket definere hvordan disse statene skulle se ut. Situasjonen ble ikke avklart i 1570; det skulle ikke skje før etter 1720. Krigene i Norden i perioden 1558-1720 blir av den britiske historikeren Robert I. Frost kalt for „the northern wars.“¹ Frosts poeng er at disse krigene ikke bare er viktige for forståelsen av Nordens, men også Europas historie. De nordiske krigene forteller historien om Danmarks fall som europeisk stormakt, og Sveriges vei mot hegemoni i Norden og Baltikum. Krigene førte i sin tur likevel til at Sverige mistet sin rolle som europeisk stormakt; en rolle som etter freden i Nystad i 1721 ble erstattet av Russland.²

I tiden fra den svenske overleveringen av Jemtland og frem til 1597, gjorde dansk-norske myndigheter knapt noe forsøk på å knytte landskapet tettere til Norge. Det ble opprettet en skole i 1578, men den ble nedlagt etter en periode. Svenske prester hadde fremdeles kall i landskapet. Samtidig fikk fogden fritt spillerom og utnyttet sin frie stilling i forhold til kongemakten til personlig berikelse. Dette ble det imidlertid satt en stopper for ved herredagen i Trondheim i juni 1597. Fogden fikk en kraftig korreks på sin oppførsel. Viktigere var det likevel at herredagen innleder Jemtlands siste tid som provinskommune. Landskapet blir underlagt Trondheims lagdømme og må dele lagmann med trønderne. Samtidig blir jemtene på en måte gitt en garanti for at deler av provinskommunen skal fortsette å eksistere, i og med at de fikk beholde landskapsseglet, det fremste symbolet på provinskommunen. Seglet skulle oppbevares av tre gode menn.

Jemtland gikk altså i vår periode fra å være et område som var løst og svakt tilknyttet det norske riket, til å bli en integrert del av det svenske riket under Syvårskrigen. Hadde svenskene vært sterkere under fredsforhandlingene, kunne Jemtland allerede da ha blitt svensk. Slik gikk det altså ikke. Landskapet ble etter 1570 atter norsk og underlagt lensherren på Steinvikholm og hans fogds kontroll. Først i 1597 begynner den dansk-norske sentralmakten å øyne at Jemtland kunne være et område det kunne være fordelaktig å ha

¹ FROST 2000.

² IBID, s. 11.

tettere kontroll over. Men det var det personlige initiativet fra lensherren i Trondheim som fører til økt oppmerksomhet om jemtlandsproblemet. I perioden som ledde opp til 1613 skjedde det imidlertid ingen ytterligere tilknytning av Jemtland til Norge. Jemtland var ved Kalmarkrigens utbrudd en utkant i den dansk-norske konglomeratstaten. På linje med de andre grenseområdene innenfor dobbeltmonarkiet, fikk de lokale selvstyretradisjonene leve videre enn så lenge. Syvårskrigen ble for Jemtland en periode som viste forskjellen mellom det dansk-norske og det svenske forvaltningsapparatet. Det svenske var mer avansert enn det dansk-norske, og svenskene hadde derfor en helt annen kontroll over Jemtland enn det som hadde vært tilfellet før okkupasjonen. Men okkupasjonsstyret 1564-71 peker fremover mot tiden etter 1613, da Jemtland flere ganger skulle bli et område som militære styrker marsjerte inn og ut av.

Kildepublikasjoner, oppslagsverk og litteratur

Kildepublikasjoner

- *Dagbok og Oration om Mester Geble*. Utgitt av R. Iversen. Oslo 1963. (=ABS).
Nettutgave:
<http://www.dokpro.uio.no/perl/litteratur/innholdprod.cgi?tabell=beyer&udel=&del=&verk=1#her>
- *Danmark-Norges traktater 1523-1750 med dertil hørende aktstykker. Andet bind 1561-1588*. Utgitt av L. Laursen. København 1912. (=DNT).
- *Diplomatarium Norvegicum : Oldbreve til Kundskab om Norges indre og ydre Forhold, Sprog, Slægter, Sæder, Lovgivning og Rettergang i Middelalderen*. Utgitt av C.R. Unger, Christian C.A. Lange m.fl. Christiania 1847-. (=DN). Nettutgave:
http://www.dokpro.uio.no/dipl_norv/diplom_felt.html
- *Erik XIV: Oratio de iniusto bello regis Daniæ anno 1563 contra regem Sueciæ Ericum 14 gesto*. Utgitt av Magnus Karlsson. Stockholm 2003. (=ORATIO).
- *Jemptelandz Beskrifning til sine Tingzlagh/Sochner och Konungzgårder/ etc. Af Erasmo Ludviksson författat åhr 1575. den tijd han på Kongl. M:z af Swerige wegner der uppe vistades*. Tandsbyn 1953. (=LUDVIGSSON).
- *Jämtland och Härjedalens diplomatarium*. Östersund 1943. (=JHD).
- *Jämtlandska räkenskaper 1564-1571. Bind I och II*. Utgitt av R. Swedlund. Lund 1944-48. (=JR).
- *Kongl. kansliets diarium över ingångna skrivelser 1566 (januari-juni, november och december) : jemte noter och tillägg*. Utgitt av Carl Silfwerstolpe. Stockholm 1878. (=KKD66).
- *Konung Gustaf I:s registratur*. Utgitt av J. A. Almquist. Stockholm 1861-1916. (=GR).
- *Magnus Lagabøtes landslov*. Utgitt av Absalon Taranger. Oslo 1962. (=MLL).
- *Monumenta Historiæ daniæ. Historiske kildeskrifter og bearbejdelser af dansk Historie, især fra det 16. Aarhundrede*. Utgitt av H.F. Rørdam. København 1873-87. (=MHD).
- *Norges Gamle Love*. Utgitt av Rudolf Keyser m.fl. Oslo/ Christiania 1846-. (=NGL).
- *Norske Herredags-Dombøger. Første Række (1578-1604)* / udgivne for Det norske historiske Kildeskriftfond ved E. A. Thomle. Christiania 1893-1903. (=NHD)

- *Norske Rigs-registranter tildeels i uddrag. Udgivne efter offentlig foranstaltning. Bind I-III.* Utgitt av Christian C.A. Lange, Edvard O. Heiberg, Siegwart Petersen, m.fl. Christiania 1861-1887. (=NRR).
- *Saköresbok för Medelpad 1541-1609.* Utgitt av Allgot Hellbom. Umeå 1976. (=SÖM).
- *Samlinger til Det Norske Folks Sprog og Historie.* Udgivne af et Samfund. Christiania 1833. (=SNFSH).
- *Trondhjems reformats 1589* ved Anne-Marit Hamre. Oslo 1983. (=TR).

Oppslagsverk

- *Dansk biografisk lexikon tillige omfattende Norge for tidsrummet 1537-1814.* Udgivet af C. F. Bricka. København 1903. (=DBL).
- *Expedia. Find a map:* <http://www.expedia.com/>
- *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingetid til reformationstid.* Fællesredaktør: John Danstrup. Oslo 1956-1978. (=KLNLM).
- *Norsk biografisk leksikon.* Knut Helle (red.) Oslo 1999-. (=NBL).
- *Norsk historisk leksikon 1500-1800.* Steinar Imsen & Harald Winge (red.) Oslo 1999. (=NHL).
- *Svenska akademins ordbok öfver det Svenska språket.* Stockholm 1870-. (=SAOB).
Nettutgave: <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>
- *Svenskt biografiskt lexicon.* Örebro 1857-1907. (=SBL).
- *Norsk Statsvitenskapelig leksikon.*

Litteratur

- AHLNUND, NILS 1948: *Jämtland och Härjedalens historia, första delen intill 1537.* Stockholm.
- ANDERSON, MATTHEW S. 1958: *Britain's discovery of Russia 1558-1815.* London.
- ANDERSON, PERRY 1987: *Den absoluta statens utveckling.* Lund.
- ANDERSSON, INGVAR 1943: *Svenskt och Europeiskt femtonhundratals.* Lund.
- ANDERSSON, INGVAR 1963: *Erik XIV.* Stockholm.
- ANDERSSON, MALIN 1995: *Jämtar, länsmän och landshövdingar i SÖRLIN.*
- ANDRESEN, ESPEN 2000: *Landskap og Maktstat. Jemtland 1613-1645.* Östersund.
- ARNHEIM, FRITZ 1890: *König Erich XIV. von Schweden als politiker i Historische Zeitschrift, bind 64.*

- ARSTAD, KNUT (RED.) 1997: *Konge, adel og opprør. Rapport fra Clio og Mars-seminaret på Forsvarsmuseet 2.- 3. desember 1997*. Oslo.
- BAGGE, SVERRE 1995: The Middle Ages i HUBBARD M.F.L. 1995.
- BERG, ROALD 1995: *Norge på egen hånd. Norsk utenrikspolitikks historie bind 2*. Oslo.
- BERGNER, BARBRO 1987: *Centralmakt och lokalsamhälle. Avhandlingspromemoria vid Historiska institutionen Lunds Universitet*. Lund.
- BERGNER, BARBRO 1988: Kung och landskap i *Heimen*, bind XXV.
- BERGSTRÖM, ERIK J. 1993: Sju års ofärd i *Jämten*.
- BJARNE LARSSON, GABRIELA 1994: *Stadgelagstiftning i senmedeltidens Sverige*. Lund.
- BJØRNSON, ØYVIND, EGIL NYSÆTER & ARVE KJELL UTHAUG (RED.) 1998: *Til debattinnlegg ved Norske historiedagar 1996*. Bergen.
- BLICKLE, PETER (RED.) 1997: *Resistance, Representation and Community*. Oxford.
- BLOM, GRETHE AUTHÉN 1997: *Hellig Olavs by: middelalder til 1537, bind 1 av Trondheims historie 997-1997*. Oslo.
- BLOM, IDA 1973: *Kampen om Eirik Raudes land. Pressgruppedpolitikk i grønlandsspørsmålet 1921-1931*. Oslo.
- BOËTIUS, BERTIL: Collart, Claude i SBL bind 8.
- BONNEY, RICHARD 1991: *The European Dynastic States 1494-1660*. Oxford.
- BRATTBAKK, MORTEN 2002: *Jemtland i nordisk politikk 1519-1540*. Hovedoppgave i historie. Trondheim.
- BROMÉ, JANRIK 1945: *Jämtland och Härjedalens historia, andra delen 1537-1645*. Stockholm.
- BROMÉ, JANRIK 1954: *Jämtland och Härjedalens historia, tredje delen 1645-1720*. Stockholm.
- BULL, EDVARD 1927: *Jemtland og Norge*. Oslo.
- CARLSSON, STEN & JERKER ROSÉN 1962: *Svensk historia I. Tiden före 1718*. Stockholm.
- CHRISTENSEN, SVEND AAGE & HENNING GOTTLIEB 1993: *Danmark og Rusland i 500 år*. København.
- CLAËSON, STEN 1987: *Häradshövdingeämbetet i senmedeltidens och Gustav Vasas Sverige*. Stockholm.
- DAHL, OTTAR 1974: *Historisk materialisme: historieoppfatningen hos Edvard Bull og Halvdan Koht*. Oslo.

- DAHL, OTTAR 1992: *Norsk historieforskning i det 19. og 20. århundre. 4. utgave, 2. opplag.* Oslo.
- DYBDAHL, AUDUN 1972: Ødegårder i Jemtland i OHLSON & BJØRKVIK 1972.
- DAAE, LUDVIG 1867: *En episode af den Nordiske Syvaarskrig.* Lund.
- DAAE, LUDVIG 1872: *Krigen Nordenfjelds 1564.* Christiania.
- DAAE, LUDVIG 1875: Hvem er forfatter til digtet *Querelae Suedicae*, *Historisk Tidsskrift* 1875.
- EGELAND, BJØRNAR 2003: "war lagman ok idarth budh." *Lagmannsstillingen i Jemtland 1300-1563. Hovedoppgave i historie.* Trondheim.
- EKROLL, ØYSTEIN 2003: St. Olavs skrin i Nidaros i IMSEN 2003.
- ERICSSON, BIRGIT 1949: Den svenska förvaltningen av Jämtland 1564-1571 i GRAUERS & STILLE 1949.
- FLADBY, ROLF 1963: *Fra lensmannstjener til kongelig majestets foged.* Oslo.
- FLADBY, ROLF 1973: *Gjenreisning 1536-1648. Bind 2 av Norges historie.* Oslo.
- FLADBY, ROLF 1983: Grenselandsproblemer. Jemtland ca. 1560-1645. Opposisjon ved Helge Salvesens doktordisputas 27.11.1982 i *Historisk Tidsskrift*, bind 62.
- FLADBY, ROLF 1986: *Samfunn i vekst under fremmed styre 1536 – 1660.* Oslo.
- FROST, ROBERT I. 2000: *The Northern Wars. War, state and society in Northeastern Europe, 1558-1721.* Harlow.
- FRÖLSCH, THOMAS (red.) 1994: *Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit. Band 21 Föderationsmodelle und Unionsstrukturen. Über Staatenverbindungen in der frühen Neuzeit vom 15. zum 18. Jahrhundert.* Wien.
- FURRE, BERGE 1991: *Vårt hundreår. Norsk historie 1905-1990.* Oslo.
- GENERALSTABEN 1926: *Axtorna. En studie i organisation och taktik.* Stockholm.
- GLETE, JAN 2002: *War and the State in Early Modern Europe. Spain, the Dutch Republic and Sweden as Fiscal-Military States.* London & New York.
- GRAUERS, STEN & ÅKE STILLE 1949: *Historiska studier tillägnade Nils Ahnlund 23/8 1949.* Stockholm.
- GUSTAFSSON, HARALD 1994: Conglomerates or unitary states. Integration Processes in Early Modern Denmark-Norway and Sweden i FRÖLSCH 1994.
- GUSTAFSSON, HARALD 1998: The Conglomerate State: A Perspective on State Formation in Early Modern Europe i *Scandinavian Journal of History*, bind 23.

- GUSTAFSSON, HARALD 1999: Reflexioner över Danmark-Norges historia i *Historisk tidskrift*, bind 78.
- GUSTAFSSON, HARALD 2000: *Gamla stater-nye riken. Statsbildung, politisk kultur och identiteter under Kalmarunionens opplösningsskede 1512-1541*. Stockholm.
- GUSTAFSSON, HARALD 2001: Identiteter i Danmark-Norge. Reflexioner over Øystein Rians refleksjoner over mine refleksjoner i *Historisk Tidsskrift*, bind 80.
- HALLENBERG, MATS 2001: *Kungen, fogdarna och riket. Lokalförvaltning och statsbyggande under tidig Vasatid*. Stockholm.
- HALLENBERG, MATS 2002: Militär eller civil? Kungatjänare och våldsverkare före professionaliseringen i *Militärhistoriskt tidskrift*.
- HAMRE, LARS 1972: *Innføring i diplomatikk, forelesningar*. Oslo 1972.
- HAMRE, LARS UÅ: *Innføring i kjeldekunnskap, forelesningar*. Oslo.
- HARNESK, BÖRJE & MARJA-TAUSSI SJÖBERG (RED.) 2001: *Mellan makten och menigheten. Ämbetsmän i det tidigmoderna Sverige*. Stockholm.
- HEMMENDORFF, OVE 1992: Jämtlandsk borg- og medeltidsforskning i WALLANDER & GRUNDBERG 1992.
- HOLM, OLOF 2003: Den norsk-svenska riksgrensens ålder och hävd i *Collegium Medievale*.
- HOLM, T. H. & K. ARSTAD (red.) 1997: *Kriger og konger. Et streiftog i Nordens militærhistorie fra Syvårskrigen til den Skånske krig 1560-1680*. Oslo.
- HOSKING, GEOFFREY 2001: *Russia and the Russians. A history*. Cambridge, Mass..
- HAARSTAD, KJELL M.FL. 1996 (RED.): *Innsikt og utsyn. Festskrift til Jørn Sandnes*. Trondheim.
- IMSEN, STEINAR 1981A (RED.): *Norske historikere i utvalg VII*. Oslo.
- IMSEN, STEINAR 1981B: Nyordningen i NHU VII.
- IMSEN, STEINAR 1988: Bygdesamvirket som rikspolitisk utsiktspunkt. Kommunalt liv i Norgesveldet mot slutten av gammelnorsk tid i *Heimen*, bind XXV.
- IMSEN, STEINAR 1990: Bondemotstand og statsutvikling i Norge ca. 1300 til ca. 1700 i *Heimen*, bind XXVII.
- IMSEN, STEINAR 1994: *Norsk bondekommunalisme fra Magnus Lagabøte til Kristian Kvart. Del 2 Lydriketiden*. Trondheim.
- IMSEN, STEINAR 1996A: Republiken Jämtland- myt eller verklighet? i *Jämten*.

- IMSEN, STEINAR 1996B: Christian III's "kongelige" norske lensmenn i HAARSTAD, MF.L. 1996.
- IMSEN, STEINAR 1997 & G. VOGLER: Communal Autonomy and Peasant Resistance i BLICKLE 1997.
- IMSEN, STEINAR 1998A: The Norwegian Lensmann i SCHMIDT, HOLENSTEIN & WÜRGLER 1998.
- IMSEN, STEINAR 1998B: "...attj wthi act oc mening hade i hiel slagett alle ffogter oc lensmen oc siden reise menig man oc gaa al werden offuer" – Unionsregimente og bondemotstand under Erik av Pommern. I ARSTAD 1997.
- IMSEN, STEINAR 1998C: Kunsten å konstruere. Noen kritiske merknader til Erling Sandmos avhandling «Slagbrødre. En studie av vold i to norske regioner i tiden fram mot eneveldet» i *Historisk Tidsskrift*, bind 78.
- IMSEN, STEINAR 2003A (RED.): *Ecclesia Nidrosiensis 1153-1537*. Trondheim.
- IMSEN, STEINAR 2003B: Det norske landskapet Jemtland, manus in prep.
- INGER, GÖRAN 1981: *Svensk rättshistoria*. Lund.
- JENSEN, FREDE P. 1976: Svensk historietolkning i Karl XII-renæssansens tegn i [Dansk] *Historisk tidsskrift*, bind 76.
- JENSEN, FREDE P. 1982: *Danmarks konflikt med Sverige 1563-1570*. København.
- JENSEN, MICHAEL 1993: Den danske ruslandshandel 1500-1800 i CHRISTENSEN & GOTTLIEB 1993.
- JOHANSSON, KENNETH 2002: Krig och våld i det civila samhället- Sverige och Stormaktstiden i ÖSTERBERG 2002.
- JOHNSEN, OSKAR ALBERT 1923: *Finnmarkens politiske historie*. Kristiania.
- KJELSTADLI, KNUT 1994: *Et splittet samfunn. 1905-35. Bind 10 av Aschehougs Norgeshistorie*. Oslo.
- KOENIGSBERGER, H. G. & G. L. MOSSE 1968: *Europe in the Sixteenth Century*. London.
- KOHT, HALVDAN 1924: *Det Grønland vi miste, og det vi ikkje miste*. Kristiania.
- KOHT, HALVDAN 1926: *Norsk bondereisning – fyrebuing til bondepolitikken*. Oslo 1926.
- LADEWIG PETERSEN, ERLING 1982: Conspicuous consumption: The Danish nobility of the seventeenth century i *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 1982.

- LADEWIG PETERSEN, ERLING 1984 (red.): *Magtstaten i Norden i 1600-tallet og dens sociale konsekvenser. Rapporter til den XIX nordiske historikerkongres.* Odense.
- LANDBERG, GEORG 1925: *De Nordiska Rikerna under Brömsebroförbundet.* Uppsala.
- LARSSON, LARS-OLOF 1967: *Gränsfreder och härjningståg under Nordiska sjuårskriget i Värebygderna.*
- LARSSON, LARS-OLOF 1967: *Gränsfreder och härjningståg under Nordiska sjuårskriget i Värebygderna.*
- LARSSON, LARS-OLOF 2002: *Gustav Vasa. Landsfader eller tyrann?* Stockholm.
- LAVERY, JASON 2002: *Germany's Northern Challenge. The Holy Roman Empire and the Scandinavian Struggle for the Baltic, 1563-1576.* Boston.
- LERBOM, JENS 2003: *Mellan två rikena. Integration, politisk kultur och förnationella identiteter på Gotland 1500-1700.* Lund.
- LINDEGREN, JAN 1984: *Den svenska militärstaten 1560- 1720* i LADEWIG PETERSEN 1984.
- LINDEGREN, JAN 1995: *Det danska och svenska resurssystemet i komparasjon* i SÖRLIN 1995.
- LUNDAHL, MATS & THOMMY SVENSSON (RED.) 1990: *Agrarian society in history. Essays in Honour of Magnus Mörner.* London.
- LYSAKER, TRYGVE 1987: *Trondhjems stift og Nidaros bispedømme 1537-1953. 1. Reformasjon og enevælde 1537-1804.* Trondheim.
- LØYLAND, MARGIT 1992: *Slagsmål, leiermål og bøtelagte egder 1600-1700. Hovedoppgave i historie.* Oslo.
- MANKELL, JULIUS 1893: *Öfversigt af Svenska krigens och krigsinrättningarnes historia. Andra delen nyare tiden 1526-1611.* Stockholm.
- MATHISEN, RUNAR 1998: *Bøndene og militæret. Reaksjoner og problemer rundt militærutskrivningen i Stavanger len 1640-1660. En analyse med hovedvekt på krigene i perioden 1657-1660. Hovedoppgave i historie.* Oslo.
- MOSENG, OLE GEORG, ERIK OPSAHL, GUNNAR I. PETERSEN & ERLING SANDMO 2003: *Norsk historie 1537-1814.* Oslo.
- NIELSEN, YNGVAR 1909: *Norges historie fremstillet for det norske folk. IV binds første del. Tidsrummet 1537-1588.* Kristiania.
- NILSSON, MICHAEL 1995: *Den svenska militärstatens resursuttag i Jämtland* i SÖRLIN 1995.

- NILSSON, SVEN A. 1990: *De stora krigens tid. Om Sverige som militärstat och bondesamhälle*. Uppsala.
- NISSEN JR., HARALD AUGUST 1996: *Bondemotstand og Statsmodernisering. Bjelkekommissjonen i Trondheim len 1632. Hovedoppgave i historie*. Trondheim.
- NJÅSTAD, MAGNE 1994: *Bondemotstand i Trøndelag ca. 1550-1600. Hovedfagsoppgave i historie*. Trondheim.
- NJÅSTAD, MAGNE 2003A: *Grenser for makt. Konflikter og konfliktløsning mellom lokalsamfunn og øvrighet ca. 1330-1540*. Trondheim.
- NJÅSTAD, MAGNE 2003B: *Jemtland og Kalmarunionen: Fra periferi til grense*. Manus in prep.
- NJÅSTAD, MAGNE: *Munk, Ludvig i NBL bind 4*.
- NORDSTRÖM, MAGNUS 1884: *Jemtlands Kyrkliga Ställning före föreningen med Sverige 1645*. Henrösand.
- ODÉN, BIRGITTA 1955: *Rikets oppbörd och utgift: statsfinanser och finansförvaltning under senare 1500-talet*. Lund.
- OHLSON, R. & H. BJØRKVIK (red.) 1972: *Bergverksamfunn og øydegardar. Problem i Jämtland- Härjedalens og Trøndelags historie*. Trondheim.
- OREDSSON, SVERKER 2001: *Svensk rädsla. Offentlig fruktan i Sverige under 1900-talets första hälft*. Lund.
- OSCARSSON, BO: *Krigsterrorn på http://www.eliasson.nu/historia/1990-www_krigsterrorn-1563-1677.html*
- PETRINI, HASSE 1942: *Källstudier till Erik XIV:s och Nordiska sjuårskrigets historia*. Lund.
- POWER, DANIEL & NAOMI STANDEN (RED.) 1999: *Frontiers in question. Eurasian Borderlands, 700-1700*. Houndsmills.
- RIAN, ØYSTEIN 1984: *Hva og hvem var staten i Norge?* I LADEWIG PETERSEN 1984.
- RIAN, ØYSTEIN 1995A: *Den nye begynnelsen 1520-1660. Bind 5 av Aschehougs Norgeshistorie*. Oslo.
- RIAN, ØYSTEIN 1995B: *Foreningen med Danmark i BJØRGO, NARVE, ØYSTEIN RIAN & ALF KAARTVEDT: Norsk utenrikspolitikk historie bind 1: Selvstendighet og union*. Oslo.
- RIAN, ØYSTEIN 1995C: *Norway in union with Denmark* i HUBBARD, MYHRE & SOGNER 1995.

- RIAN, ØYSTEIN 1997: *Den aristokratiske fyrstestaten 1536-1648. Danmark-Norge 1380-1814 bind II*. Oslo.
- RIAN, ØYSTEIN 1998: Sentrum og periferi i Norden på 1600- og 1700- tallet i BJØRNSON, NYSÆTER & UTHAUG 1998.
- RIAN, ØYSTEIN 2000: Danmark-Norges historie. Refleksjoner over Harald Gustafssons refleksjoner i *Historisk Tidsskrift*.
- RIAN, ØYSTEIN 2001: Norsk identitet i den dansk-dominerte oldenburgstaten. Svar nr. 2 til Harald Gustafsson i *Historisk tidsskrift*, bind 80.
- RIAN, ØYSTEIN: FRIIS, Christian i NBL bind 3.
- ROBERTS, MICHAEL 1968: *The Early Vasas. A History of Sweden 1523- 1611*. Cambridge.
- ROSÉN, JERKER & STEN CARLSSON 1962: *Svensk historia I intill 1718*. Stockholm.
- ROSÉN, JERKER 1946: Statsledning och provinspolitik under Sveriges stormaktstid. En författningshistorisk skiss i *Scandia*, .
- SALVESEN, HELGE 1979: *Jord i Jemtland*. Östersund.
- SANDNES, JØRN 1971: *Ødetid og gjenreisning. Trøndsk busetningshistorie ca. 1200-1660*. Oslo.
- SANDNES, JØRN 1989: Norsk bondemotstand i hundreåret etter reformasjonen i *Heimen*, bind XXVI.
- SANDNES, JØRN 1990: *Kniven, ølet og æren kriminalitet og samfunn i Norge på 1500- og 1600-tallet*. Oslo.
- SARS, JOHAN ERNST 1912: *Udsigt over den norske historie. Tredie del*. Kristiania.
- SCHMIDT, HEINRICH R., ANDRÉ HOLENSTEIN & ANDREAS WÜRGLER 1998: *Gemeinde, Reformation und Widerstand. Festschrift für Peter Blickle zum 60. Geburtstag*. Tübingen.
- SEIP, JENS ARUP 1934: *Lagmann og Lagting i det 16de århundre*. Oslo.
- SEIP, JENS ARUP 1940-42: Problemer og metode i norsk middelalderforskning i *Historisk tidsskrift*, 1940-42.
- STAFWERFELDT, ALEXANDER 1941: *Bidrag till Ås sockens historia jämte några historiska anteckningar berörande hela Jämtland*. Östersund.
- STEEN, SVERRE 1935: *Tidsrummet fra omkring 1500 til omkring 1640* i Bull, Edvard (red.): *Det norske folks liv og historie gjennom tidene*. Oslo.
- STEEN, SVERRE 1935: *Tidsrummet fra omkring 1500 til omkring 1640*. Oslo.

- STEINNES, ASGAUT 1930: *Gamal skatteskipnad i Noreg*. Oslo.
- STEINNES, ASGAUT 1981: Gamle og nye skattar i *Norske historikere i utvalg VII*.
- STILLE, ARTHUR 1918: *De ledande idéerna i krigföringen i Norden 1563-1570*. Lund.
- STØREN, WILHELM K. 1952-53: Angrepene mot Trøndelag under de Nordiske Syvårskrigen i *Historisk Tidsskrift*, bind 36.
- SUPPHELLEN, STEINAR 1997: *Innvandrernes by 1537-1800, bind 2 av Trondheims historie: 997-1997*. Oslo.
- SUPPHELLEN, STEINAR: Opprettinga av ein norsk stathaldarinstitusjon i 1572. Ny samling av Noreg? I *Norske historikere i utvalg VII*.
- SVALENIUS, IVAN 1991: *Rikskansliet i Sverige 1560- 1592*. Stockholm.
- SÖRLIN, PER (RED.) 1995: *Mellan två statssystem. Jämtland under 1600-talet*. Umeå.
- SÖRLIN, PER 2002: *Sakören, soning och soldater. Om fogdemakt, rättskipning och kriminalitet i Jämtland under 1500- og 1600- talet*. In prep..
- THELAND, TORD 2001: Från Trondheims län till Härnösands hövdingadöme; den svenska centralmaktens integration av Jämtland efter freden i Brömsebro 1645 i HARNESK & SJÖBERG 2001.
- TIDANDER, L.G.T. 1892: *Nordiska Sjuårskrigets historia*. Västervik.
- TORSTENDAHL, ROLF 1964: *Källkritik och vetenskapssyn i svensk historisk forskning 1820 – 1920*. Stockholm.
- VAUPELL, OTTO 1891: *Den Nordiske Syvaarskrig 1563- 1570*. København.
- VENGE, MIKAEL 1993: Kjøbenhavnstraktaten 1493 og de dansk-russiske forbindelser i 1500-tallet i CHRISTENSEN & GOTTLIEB 1993.
- VENGE, MIKAEL 1997: Kriegerkongen Frederik II i HOLM & ARSTAD 1997.
- WALLANDER, ANDERS & LEIF GRUNDBERG (RED.) 1992: *Mittnordisk medeltid. Medeltidssymposium 11-12 september 1986 på Høla Folkhögskola*. Härnösand.
- WALLMANN, SONJA 1995: Jämlika jämtar? Tinget som social arena under 1640-talet i SÖRLIN 1995.
- WANGBY, CARL 1975: "Jämtlands reformator." *Landsprosten Erik Anderson och hans samtid*. Östersund.
- WESTLING, GUSTAF OSKAR FREDRIK 1879: *Nordiska Sjuårskrigets historia*. Stockholm.
- WÆRDAHL, RANDI BJØRSHOL 1998: *Skattland og kongemakt 1262-1350. Hovedoppgave i historie*. Trondheim.

- ÖSTERBERG, EVA (red.) 2002: *Socialt och politiskt våld- perspektiv på svensk historia*. Lund.
- ÖSTERBERG, EVA 1971: *Gränsbygd under krig. Ekonomiska, demografiska och administrativa förhållanden i sydvästra Sverige under och efter nordiska sjuårskriget*. Lund.
- ÖSTERBERG, EVA 1990: Compromise instead of Conflict? Patterns of contact between local peasant communities and the early modern state: Sweden in the sixteenth to eighteenth centuries i LUNDAHL & SVENSSON 1990.
- ÖSTERBERG, EVA 1991A: *Mentalities and other realities*. Lund.
- ØSTERUD, ØYVIND 1993: *Statsvitenskap. Innføring i politisk analyse*. Oslo.
- ÅKERLUND, MAGNUS 1995: Kommissionsväsendet och jämtarna i SÖRLIN 1995.

Appendiks

Appendiks 1: Lagmenn, underlagmenn, fogder og lensherrer i Jemtland 1563-1597

Lagmenn

1563-1564	<i>Nils Bodelsson</i>
1564-1571?	<i>Johan Siggesson</i>

Underlagmenn

1564-1571?	<i>Evert Hindersson</i>
------------	-------------------------

Jemtske lagmenn under og etter okkupasjonen

1570?-1578	<i>Nils Bodelsson</i>
1578-1580?	<i>Tord Fugelstad</i>
1580-1591?	<i>Karl Jonsson</i>
1591-1594?	<i>Per Anderson</i>
1591-1594	<i>Peder Thomessen</i>
1597-1609	<i>Henrik Jørgenssen Staur (Felles med Trondheim)</i>

Svenske fogder

1563	<i>Anders Björnsson</i>
1564-1569	<i>Jonas Jönsson</i>
1569	<i>Sven Birgersson</i>
1569-1571	<i>Per Larsson</i>

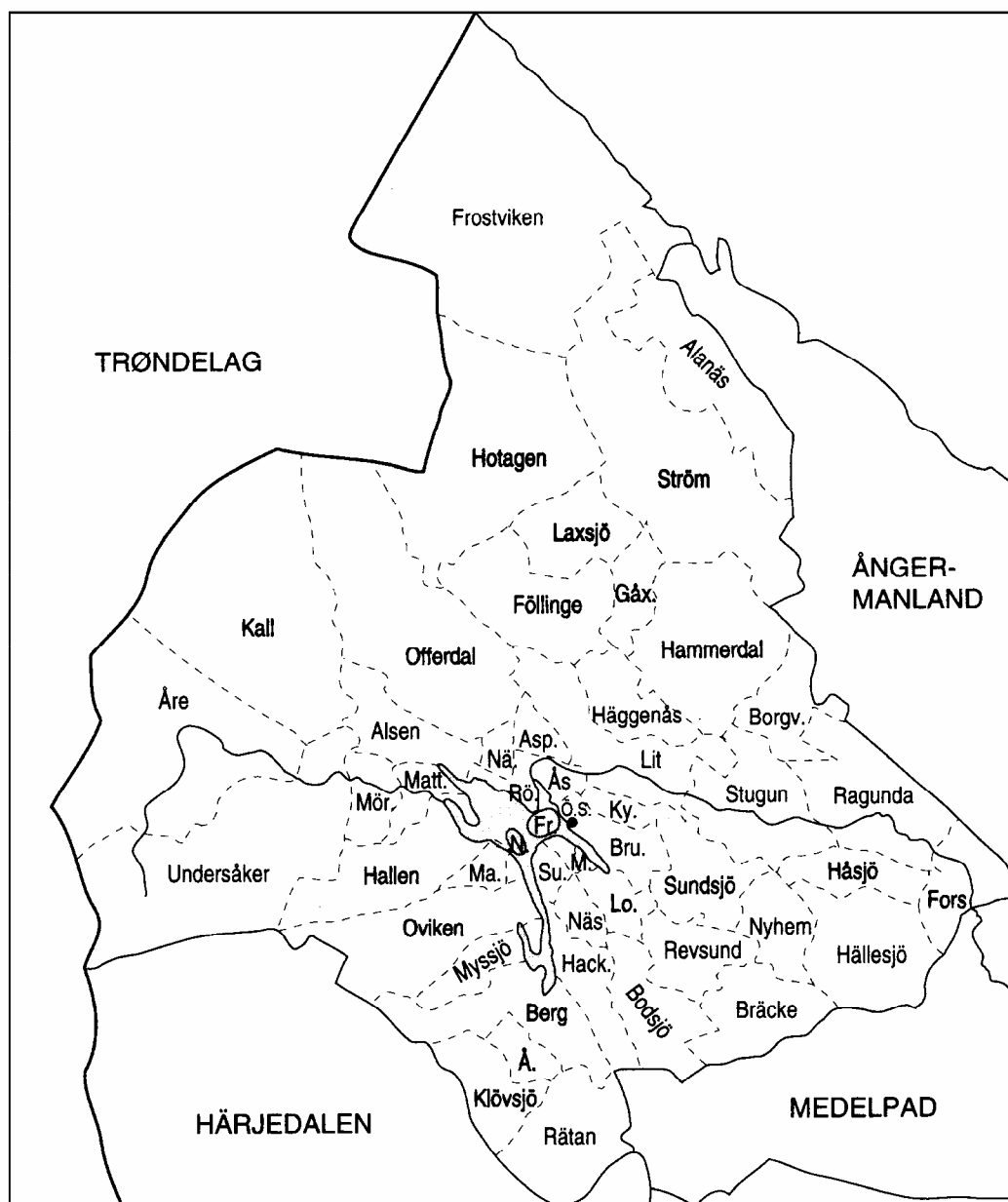
Norske fogder

1589-1596	<i>Søren Sørenssen</i>
1596-?	<i>Arild Olavsson</i>

Lensherrer

1571-1577	<i>Ludvig Munk</i>
1577-1583	<i>Jacob Huitfeldt</i>
1583-1589	<i>Christian Friis</i>
1589-1596	<i>Ludvig Munk</i>
1596-1601	<i>Jacob Trolle</i>

Appendiks 2: Kart over Jemtland

Jemtlands sogneinndeling, etter STEFAN BRINK: "Kristnande och kyrklig organisation i Jämtland", i STEFAN BRINK (red.): *Jämtlands kristnande*, Uppsala 1996: 165.

Appendiks 3: innehållet i den trykte utgåvan av Jämtlandska räkenskaper 1564-1571 kontra originalhåndskriftene.

År	Trykt i JR	Ikke trykt i JR
1564 ¹	Räkenskapen. Sakören och ovissa inkomster. Legofolk på Kungsgården och Sunne gård. Fogdens egen utgift. Inventarium på Kungsgården. Lagmansröntan	Jordeboken. To kvitteringer.
1565 ²	Räkenskaper. Kopior av kungl. Brev och kvittenser. Länsmänsfriheterna. Tionderegister Sakören och ovissa inkomster. Prostetullen. Fogdens egen utgift. Konungens gods och förbrutna gods. Tiondesmötet av Sunne och Frösö socknar. Likstol. Kyrkogångspenningar av Sunne och Frösö socknar. Mantalsregister vid Sunne läger.	
1566 ³	Räkenskapen. Tiondelängder. Sakören och ovissa inkomster. Fogdens egen utgift. Mantalsregister vid Sunne läger. Påskamålen av Sunne och Frösö socknar. Präströntan av Sunne och Frösö socken. Tiondesmötet av Frösö socken. Likstol och	Jordeboken.

¹ JRI: 1ff.

² JRI: 33ff.

³ JRI: 121ff.

	kyrkogångspenningar av Sunne och Frösö socknar. Kvittenser.	
1567⁴	Sakören och andra ovissa inkomster. Konungens gods och förbrutna gods. Fogdens egen utgift. Kvittenser.	Et hefte inneholdende tre blad. Det første er fogdens forpliktelsesbrev og de to andre er revisjonsanmerkninger. Jordeboken. Tiendelister.
1568⁵	Räkenskapen. Sakören och ovissa inkomster. Kopior av kungl. Brev och kvittenser. Jordebok. Tiondelängder. Mantalsregister. Fogdens egen utgift.	Register över socknarna.
1569⁶	Räkenskapen. Sakören och ovissa inkomster samt fogdens egen utgift.	Jordeboken. Tiendelister.
1570⁷	Räkenskapen. Mantalsregister.	Jordeboken. Tiendelister.
1571⁸	Räkenskapen. Tiondelängder. Saköresregister. Fogdens egen utgift. Uppbörden av kronans ödesgods.	

⁴ JRI: 247ff.

⁵ JRII: 1ff.

⁶ JRII: 187ff.

⁷ JRII: 215ff.

⁸ JRII: 289ff.

Appendiks 4: Skatteevne og tinglag med de største gårdene.

"Skatteklasse"	Antall gårder	Prosent av alle gårder i Jemtland
<i>1-3 øre</i>	111	16
<i>4-6 øre</i>	208	31
<i>7-8 øre</i>	30	4,5
<i>8-9 øre</i>	34	5
<i>10-15 øre</i>	128	19
<i>16-20 øre</i>	30	4,5
<i>1 mrk-</i>	133	20
Sum	674	100

Tinglag med de største gårdene (+1 mrk)		
	Antall	Prosent av gårdene innenfor tinglag
Sunne	8	16
Rödön	8	22
Lockne	11	21
Offerdal	8	21
Ragunda	6	29
Hammerdal	5	17
Sum	46	6,82

Appendiks 5: Nemndemennenes skatteevne

	Nemndemennenes skatt i øre	Gjennomsnitt skatt nemndemenn	Avvik mestytende- minstytende nemndemann	Avvik Jemmland	Total skatt i tinglaget	Nemndemennenes prosentvise andel av skatteprestasjonene i tinglaget	Nemndemennenes prosentvise andel av den totale skatteoppebørselen i Jemmland	Tinglagets andel av den totale skatteoppebørselen i Jemmland i prosent	Imbyggere i tinglaget	Prosent av befolkningen i landskapet, 2,5 innbyggere pr. gård
Tinglag										
Hammerdal	100	16,67	-38,76	16,7	276	36,2	1,8	5,09	73	4,6
Lit	96	10,67	-42,76	10,7	392	24,5	1,8	7,22	163	10,4
Ragunda	159	14,45	20,24	14,5	918	17,3	2,9	16,92	53	3,4
Revsund	57	6,33	-81,76	6,33	272	21	1,1	5,01	125	8
Berg	105	11,67	-33,76	11,7	280	37,5	1,9	5,16	128	8,2
Lockne	223,5	24,83	84,74	24,8	604	37	4,1	11,13	133	8,5
Hackås	178,5	16,23	39,74	16,2	320	55,8	3,3	5,9	128	8,2
Oviken	183	18,3	44,24	18,3	488	37,5	3,4	8,99	145	9,2
Hallen	114	1,58	-24,76	1,58	264	43,2	2,1	4,87	93	5,9
Undersåker	217,5	3,88	78,74	3,88	452	48,1	4	8,33	128	8,2
Alsen	187,5	2,93	48,74	2,93	296	63,3	3,5	5,46	93	5,9
Offerdal	120	3	-18,76	3	256	46,9	2,2	4,72	95	6,1
Rödön	120	1,67	-18,76	1,67	256	46,9	2,2	4,72	90	5,7
Sunne	147	2,04	8,24	2,04	352	41,8	2,7	6,49	123	7,8
Sum	2008	17,93	65,36	17,9	5426		37	100,01	1570	100,1

Gjennomsnitt antall innbyggere pr. gård er basert på SALVESEN 1979.